

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЧЕХОСЛОВАЦЬКО-РАДЯНСЬКИЙ ІНСТИТУТ САН

МИХАЙЛО МОЛЬНАР

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
у чехів та словаків

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ

1961

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Академік М. Т. РИЛЬСЬКИЙ

М. Д. БЕРНШТЕЙН, доктор філ. наук.

Дружньому колективу
кафедри історії української літератури
Київського ордена Леніна державного університету
ім. Т. Г. Шевченка, з яким я спільно працював три
незабутні роки

присвячую цю свою скромну працю

Автор.

ВСТУП

«...история моей жизни составляет часть истории моей родины».

Тарас Шевченко.

1840 року вийшла в світ тоненька книжечка, що складалася з восьми віршів, написаних у Петербурзі колишнім кріпаком українцем Тарасом Шевченком. Він назвав її зовсім просто — «Кобзар». Так звалися на Україні сліпі народні співці, яких часто можна було зустріти і в селі, і в степу, при битій дорозі. Про такого кобзаря поет писав:

Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.¹

Ця книжечка, яка своїм зовнішнім виглядом була зовсім непомітна серед багатьох інших, що виходили до неї і після неї, відразу стала явищем незвичайним і дивним. Голос молодого талановитого художника, щойно викупленого з кріпацтва, який у сумні хвилини виливав на папері свою тугу за рідним краєм у північному місті,

¹ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах, т. I, Видавництво АН УРСР, Київ, 1951, стор. 25.

віддаленому від батьківщини, співав про її героїчне минуле і гірке сучасне, долинув аж до України. З невимовною любов'ю зустріли цей спів земляки. «Кобзар» відразу став справжнім національним кредо ще молодій тоді, малорозвиненій українській літературі. А коли через рік з'явилися «Гайдамаки» і згодом цілий ряд інших творів цього ж автора, зникли будь-які сумніви щодо існування літератури українського народу і можливості її пишного розквіту.

«Мужицький поет» Тарас Шевченко, як зазначали вже його сучасники, став на один рівень з такими освіченими й прославленими слов'янськими поетами, як Олександр Пушкін і Адам Міцкевич. Загальновідоме значення Шевченка для української літератури, яка завдяки йому, як підкреслювала російська революційно-демократична критика, вже не потребувала будь-чєї ласки. Вона увійшла в сім'ю справжніх, великих літератур слов'янського світу. І найкращим її репрезентантом став Шевченко, чие життя і творчість немов ілюстрували той важкий національний і соціальний гніт, що його зазнавав український народ з боку царського самодержавства. Надзвичайний поетичний талант Шевченка, який він повністю віддав своєму народові, любов до цього народу і свого рідного краю зробили з нього непохитного борця за національне й соціальне визволення, а багатостраждальне життя поета спричинилося до того, що він став символічною жертвою царського деспотизму.

У творчості Т. Шевченка, що зросла на здоровому народному й національному ґрунті, бринять нотки вселюдського горя і визвольних прагнень. І саме завдяки вдалому поєднанню національних і загальнолюдських мотивів шевченківська поезія стала зрозумілою, а часто й близькою багатьом читачам не українцям, та навіть і не слов'янам. Як відзначав свого часу Іван Франко, Шевченко з'являється перед нами, «як живий творець, працюючи і борючись за потоптані людські права поневоленого селянства і занедбаного українського народу, разом з тим — як оборонець всіх покривджених»².

² І. Я. Франко. Тарас Шевченко. Зб. «Т. Г. Шевченко в критиці». Держлітвидав України, Київ, 1953, стор. 89.

Шевченко став поетом загальнолюдського значення, який має що сказати найвіддаленішим народам світу. Тобто він, будучи великим національним майстром художнього слова, став водночас і інтернаціональним поетом, борцем проти покривдження й пригноблення трудящого люду в усьому світі.

Уже на схилі своїх літ Шевченко писав про те, як він уявляє собі майбутнє людства:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

(II, 347)

Тепер ця мрія знайшла своє втілення у багатьох країнах Східної Європи і Азії й насамперед у Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

До Шевченка і навіть довго ще після нього ніхто на Україні не вмів так сильно поєднати у своїй творчості соціальні мотиви з національними і загальнолюдськими. Отже не дивно, що уже починаючи з 60-х років XIX століття серед творів української літератури за кордоном найкраще знали саме його поезію.

В часи жорстокого гніту, коли українське слово й культура були засуджені офіційними колами царської Росії на загибель, коли царський міністр Валуєв заявив, що «Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может», за кордоном цей вислів якнайпереконливіше спростовувала поетична спадщина великого Кобзаря.

Закордонні читачі, знайомлячись із життям і творчістю класика української літератури, зразу ж відчували симпатію й любов до нього, а у зв'язку з цим — і до всього українського народу, з якого вийшов поет. Твори Тараса Шевченка уже в минулому столітті перекладали й читали за кордоном у різних, особливо у слов'янських країнах. В історії літератури відомі і випадки безпосередніх відгомонів його віршів, вплив яких позначився на творчості цілого ряду письменників.

Сьогодні, коли минає сто років від дня смерті Тараса

Шевченка і сто двадцять від часу виходу в світ його «Кобзаря», більше ніж будь-коли раніше назріла потреба з'ясувати, яку роль відіграла творчість поета у справі ознайомлення світу з Україною та її культурою, як сприймали Шевченка за кордоном, як він взагалі репрезентований у тій або іншій країні, у чому й якою мірою перегукуються його твори з творчістю письменників інших народів та який внесок зробили закордонні дослідники у справу вивчення його літературної спадщини.

Ці та подібні питання літературознавці почали порушувати вже досить давно. При цьому їх особливо цікавило, як широко були розповсюджені твори Т. Шевченка за кордоном в перекладах. Шукали вони й проявів впливів поета на певних слов'янських письменників та навпаки, а також проводили паралелі між ними. Особливо багато вже зроблено щодо цього дослідниками російської, білоруської, польської та болгарської літератур. Менше — інших слов'янських літератур і ще менше — неслов'янських, хоч треба зазначити, що і в цій останній галузі буржуазні дослідники написали чимало праць.

Узагальнюючої праці, яка б докладно висвітлювала всі ці питання, ще не написано. Та одній людині і не під силу її створити. Бо для того, щоб ця праця була повною, необхідно було б об'їхати всі найвизначніші світові центри. Отже тільки великий колектив, до якого буде залучено дослідників з різних країн, зможе розв'язати цю велику проблему світового шевченкознавства, одним із центральних питань якої є тема «Шевченко і слов'янство». Саме таке завдання поставило перед собою у 1914 році Наукове товариство ім. Т. Шевченка з нагоди 100-річчя з дня його народження. Однак війна не дала змоги здійснити цю роботу³.

Останнім часом з'явилося ряд досліджень радянських шевченкознавців про зв'язки Шевченка із слов'янами, проте вони лише в загальних рисах порушують цю велику і актуальну тему. Щоб вичерпати її, потрібна передусім ретельна дослідницька праця багатьох літературознавців

³ Дивись: Лука Луців. Тарас Шевченко і слов'яни, стор. II. Рукопис дисертації зберігається в Архіві ректорату Карлового університету в Празі.

різних країн і створення ними ряду окремих монографічних праць. Виняток становить тема «Шевченко і російська культура та література». Над нею працювало і працює чимало українських і російських літературознавців.

Цеглиною, покладеною в основу розв'язання цієї спільної справи, має бути й пропонована робота, яка ставить собі за мету розповісти про поширення творів Т. Шевченка серед двох західнослов'янських народів — чехів і словаків. Чехословаччина — безпосередній сусід України і інтерес до української літератури має в ній порівняно давню та багату традицію. Отже робота має наочно показати шляхи проникнення творів українського Кобзаря в Чехію та на Словаччину, простежити їх історію від часу появи першого перекладу аж до наших днів, з'ясувати, які саме твори привертали увагу читачів, як вони їх сприймали і як про них писала критика тієї країни, якою український поет настільки захопився, що створив на тему з її історії одну із своїх найкращих поем — «Єретик», присвячену великому синові словацького народу Павлу Йозефу Шафарикові.

У такому обсязі, як оце поставив перед собою автор, ця тема ще не знайшла свого монографічного опрацювання. Однак не можна сказати, щоб вона була ще зовсім незайманою цілиною. Вона має вже досить давню і навіть порівняно значну літературу.

Вперше цю тему порушили чеські літератори. Далеко не повну спробу подати бібліографічні відомості про чеські переклади творів Тараса Шевченка зробив уже під кінець XIX століття Йосеф Соукал⁴. Сучасний чеський академік Їржі Горак, знаменитий дослідник слов'янських літератур, етнограф і фольклорист, у своїй докторській праці «Тři čeští spisovatelé v Haliči»⁵, опублікованій 1915 року, також побіжно торкнувся цього питання, пишучи про Вацлава Дундера, який 1872 року опублікував у Чехії свою велику статтю про українського поета. Згодом (1918 р.) сучасний чеський літературознавець Фран-

⁴ Soukal Josef, Literatura maloruská. Urbánkův věstník bibliografický, r. III., str. 189.

⁵ Národopisný věstník československý. Praha 1915, X. str. 101—156.

тішек Тіхий, свого часу відомий дослідник Закарпаття, який до війни брав безпосередню участь в його культурному і особливо літературному житті, видаючи у Празі свій переклад «Єретика»⁶, подав після вступу невеличкий список найосновніших чеських, а також однієї словацької статті про Т. Шевченка, забувши однак згадати перше чеське вибране його творів у перекладі Р. Єсенської, що вийшло у Празі 1900 року. Обидва літературознавці пізніше значно ширше опрацювали це питання. Їржі Горак у своїх працях »Ze studii o ukrajinských látkách v literatuře české«⁷ та »České studie o literatuře ukrajinské«⁸, опублікованих у 1938 і 1939 роках, звернув увагу на кілька спільних мотивів у творах Т. Шевченка і в чеській літературі 60—70-х років ХІХ століття. Дослідник проаналізував ряд чеських статей про поета, опублікованих у той же час. Франтішек Тіхий на замовлення буржуазно-націоналістичного так званого «Українського наукового інституту» у Варшаві, для XV тому «Повного видання творів Т. Шевченка», написав 1938 року статтю «Тарас Шевченко в чеській та словацькій літературах», яку автор супроводив рядом зразків перекладів на ці мови та портретом поетеси Ружени Єсенської⁹.

Автор зробив загальний короткий огляд кількох статей чеських та словацьких авторів про українського Кобзаря, звернув увагу на переклади його творів і спробував показати при цьому приклади проявів безпосереднього впливу їх на оригінальну творчість чеських і словацьких письменників.

Але саме тут Тіхий припустився помилки, яку згодом повторили українські радянські дослідники, широко користуючись його статтею. Він спостеріг ряд спільних рис у творчості Шевченка і одного з найвидатніших

⁶ Taras Ševčenko, Jan Hus. Přeložil Frant. Tichý. Nákladem »Kalicha«. V Praze 1918, str. 31.

⁷ Časopis pro moderní filologii, XXIV, str. 373—82.

⁸ ibidem, r. XXV, 1939, str. 36—42. Усі зазначені тут праці І. Горака та ряд інших його досліджень вийшли окремим виданням, на яке ми далі будемо посилати: Horák, Jiří. Z dějin literatur slovanských. Stati a rozpravy. (Praha). Jos. R. Vilímek. 1948.

⁹ Повне видання творів Тараса Шевченка, т. XV. Шевченко в чужих мовах. Варшава — Львів, 1938, стор. 357—385.

чеських національних поетів Карела Гавлічека-Боровського і правильно підкреслював:

«Глибоко вражає, як багато спільного в їх філософії, в їх інтегральному розумінні демократії, в їх релігійному лібералізмі, їх незломній, вільній любові до свого народу»¹⁰.

На таку співзвучність творчості двох великих поетів звернув увагу і І. Франко¹¹.

Однак, згадуючи близькість у побудові їхніх віршів, в яких щедро використано народну строфіку, що особливо сильно проявилось у чеського письменника в його поемі »Křest sv. Vladimíra«, Тіхий помилково пояснив це впливом Т. Шевченка. Без певних підстав він припускає, що Гавлічеку-Боровському під час його перебування в Москві у 1843—1844 роках був відомий Шевченків «Кобзар». Таке припущення у 1927 році зробив у своїй роботі «Тарас Шевченко та чехи і словаки», про яку ще буде мова, і Лука Луців. З приводу цього останній писав:

«Чи знав що про Шевченка палкий оборонець українського народу Карел Гавлічек-Боровський, на основі його літературної спадщини не відомо; можна одначе догадуватися, що в часи свого побуту в Москві (1843—1844), де сприятелювався з О. Бодянським, мусив молодий Гавлічек чути про автора «Кобзаря»¹².

Це припущення спонукало радянського українського літературознавця П. Гонтаря написати, що Шевченко, слід гадати, «зустрічався з Гавлічеком-Боровським, слухав його розповіді про чеське життя, історію чеського народу»¹³. Здогад про особисте знайомство українського і чеського поетів висловлює також відомий

¹⁰ Ф. Тіхий, цитований твір, стор. 366.

¹¹ Див. Зб. «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками». Упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. Словацьке видавництво художньої літератури. 1957, стор. 347.

¹² Л. Луців. Тарас Шевченко та чехи й словаки (Причинок до історії чесько-словацько-українських літературних взаємин). «Нова Україна», Прага, 1926, чч. 3—4, стор. 106.

¹³ П. Гонтар. Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ ст. Держлітвидав України, Київ, 1955, стор. 34.

сучасний український шевченкознавець Є. П. Кирилюк¹⁴. Крім того він наголошує, що Карел Гавлічек-Боровський був першим з тих чеських письменників, які у своїй оригінальній творчості зазнали впливу українського поета¹⁵. Про вплив Шевченка на творчість цього чеського письменника говорить також О. М. Євніна¹⁶.

Проте, звернімося до фактів. Гавлічек-Боровський жив у Москві від лютого 1843 року до липня 1844 як «слов'янський вихователь» дітей відомого слов'янофіла, професора історії російської словесності Московського університету С. П. Шевирьова. Це спричинилося до того, що оточення молодого чеха було слов'янофільським і Гавлічек-Боровський, живучи в Росії в період визрівання революційно-демократичних настроїв, не знав про їх існування. Піднявшись до свідомого демократизму, він і не підозрював, наскільки близький був до російських революційних демократів у своїх поглядах на Росію. Він півтора року перебував у Москві, і все ж, як переконливо довів у своєму дослідженні «Гавлічек у Москві»¹⁷ відомий сучасний чеський славіст Юліус Доланський, нічого не чув про молоду російську прогресивну генерацію, погляди якої були б йому такими близькими. Гавлічек-Боровський не раз відвідував Московський університет, але він так і не довідався, що в ньому викладав Т. М. Грановський, прогресивний професор, якого дуже любила молодь і який у своїх лекціях гостро засуджував миколаївський режим. У Москві жив тоді і Герцен, повернувшись у той час із заслання. В Московському університеті існували прогресивні гуртки молоді, 1843 року на юридичному факультеті навчався молодий О. М. Островський, а на фізико-математичному в 1844 році закінчував навчання О. Ф. Пісемський. Гавлічек-Боровський не познайомився з ними і не знав про них¹⁸.

¹⁴ Є. П. Кирилюк. Шевченко і слов'янські народи. Видавництво АН УРСР, Київ, 1958, стор. 11—12.

¹⁵ Там же, стор. 46.

¹⁶ О. М. Євніна. Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР. Держлітвидав України, Київ, 1956, стор. 44.

¹⁷ Dolanský, J. Havlíček v Moskvě. Pražská universita Moskevské universitě. Sborník k výročí 1755—1955. Praha 1955, str. 13—51.

¹⁸ Порівняй там же, стор. 45.

«Коли він повертався в липні 1844 року з Москви до Праги, — пише далі Ю. Доланський, — йому здавалось, що він самотній, хто побачив справжнє лице царської Росії. Єдиний нехай хоч із закордонних відвідувачів. Він висловив це в листі до Запа уже в січні 1844 року, коли згадував про важкі умови існування кріпаків, які змушені були платити своїм панам «фураж».

У листі до свого чеського друга К. В. Запа, який жив тоді у Львові, Гавлічек-Боровський писав, що коли він повернеться, то, вже знаючи особисто «зиму «господина Морозова», заспіває і загуде іншої пісні, ніж дотеперішні пани літератори, які хвалять її, немов щастя російського селянина, що здатне замінити свободу... У книгах про Росію більше пишуть про те, що б мало або могло бути, ніж про те, що є. Справжньої різниці між теорією і практикою не відчує ніхто інший, лише той, хто був у Росії».

Слов'янофіли перешкодили Гавлічеку-Боровському побачити справжніх борців за волю народів Росії. Як зазначає Ю. Доланський, вони спричинилися до того, що поет дивився на російську революційну демократію неприхильно, помилково вважаючи її частиною «ненаціональної», «петербурзької» інтелігенції.

Мабуть не потребує додаткових пояснень те, що саме перебування за таких своєрідних обставин, серед людей, погляди яких були далекими від поглядів російських революційних демократів, а отже і українського поета-революціонера, перешкодило чеському письменникові познайомитися з Шевченком. Шевченко, щоправда, у лютому 1844 року був у Москві проїздом з України до Петербурга і вперше відвідав тоді О. Бодянського, університетськими лекціями якого про чеську мову та літературу так захопився Гавлічек-Боровський. Український поет був у Москві протягом дуже короткого часу і навряд чи зустрівся у Бодянського з молодим Гавлічеком. Якщо ми звернемося до українських джерел, то відомі нам досі матеріали шевченкознавства ніякою мірою не підтверджують цього здогаду. Нема відомостей про це і в наявних матеріалах О. Бодянського. Чи знайдемо якісь сліди про таку мниму зустріч у самого К. Гавлічека-Боровського? Адже він досить докладно писав у своїх нотатках, листах до чеських друзів, зокрема до Запа, про

свої знайомства, враження, іноді навіть лектуру. Якби він щось знав про Шевченка, про його життя і творчість, то не міг би не згадати хоча б його ім'я коли вже не у статтях про своє перебування в Москві, то у пізніших — про Україну, за соціальне і національне визволення якої він так пристрасно виступав.

Проте у Гавлічека-Боровського ми також ніде не знаходимо жодної згадки.

У зв'язку з цим, звичайно, марно було б говорити про будь-який вплив великого Кобзаря на оригінальну творчість чеського письменника. Як уже справедливо зазначав Іван Франко, на поемі »Křest sv. Vladimíra« позначився вплив не Шевченка, а західноукраїнської народної поетичної строфіки, зокрема коломийковий розмір, з яким Гавлічек-Боровський добре познайомився під час свого перебування в Галичині¹⁹. У такому ж розмірі написано і ряд шевченківських творів. Отже, спорідненість їхньої поезії зумовлена спільністю її джерела української народної творчості.

З іншого боку, зважаючи на вищенаведені факти і відкидаючи версію про особисте знайомство двох письменників²⁰, не можна говорити і про те, що джерелом при написанні поеми Шевченка «Єретик» могли б у тій чи іншій мірі бути розповіді Гавлічека-Боровського про чеське життя та історію.

У дожовтневий період тему «Шевченко та чехи» порушили також українські дослідники. Ще 1907 року в журналі «Україна» з'явилася стаття В. Данілова «Лілея Шевченка і »Lilie« Ербена». Автор порівнює обидва твори виходячи з того, що їх написано під впливом усної народної творчості, коріння якої — у сивій давнині, коли люди мали анімістичні погляди на природу. Будучи високої думки про майстерність видатних слов'янських поетів Шевченка і Ербена (автор цікаво тут співставляє загальну спорідненість «Кобзаря» Шевченка

¹⁹ Дивись цитований твір «Зв'язки Івача Франка...», стор. 475.

²⁰ В українській радянській пресі вперше заперечила це припущення особистого знайомства Шевченка з Гавлічком-Боровським Марія Мольнар у рецензії на вищезазначену працю П. Гончаря (жури. «Жовтень»)

і «Kytice» Ербена), Данилов однак відзначає глибший ідейний зміст «Лілеї». На противагу Ербену Шевченко, «який може віддати своє особисте життя за ідею щастя людей, бачить у захопленні ними білою, гарною квіткою не примху романтичних сердець, незрозумілу для самих людей», а «... вічну правду, яку вбиває людина в своєму грубому неуцтві...»²¹.

Значно детальніше в дожовтневому шевченкознавстві зупинився на темі «Шевченко і чехи» український буржуазний літературознавець Іван Брик. На початку ХХ століття він навчався і певний час жив у Празі, а тому мав змогу добре вивчити чеську мову та літературу, ознайомитися з чеськими архівними матеріалами. І. Брик написав ряд досліджень з питань чесько-українських зв'язків, які і в наш час не втратили свого інтересу і значення завдяки багатству фактичного матеріалу. Одною з перших його праць такого плану є монографічне дослідження «Шевченкова поема «Іван Гус»²², в якому між іншим з'ясовується питання джерел «Єретика». Автор перший з дослідників підкреслює роль у написанні цієї поеми особистого знайомства Т. Шевченка з О. Бодянським, а також праці дослідника С. Палаузова (болгарина з походження), який жив і працював в Росії. Він перший в Росії виступив з окремою статтею про Яна Гуса («Иоан Гус и его следователи»), яку написав у 1845 році під керівництвом О. Бодянського.

У дослідженні І. Брика є кілька сьогодні вже застарілих тлумачень і оцінок, незначних фактичних помилок, на що останнім часом звернув увагу Є. П. Кирилюк²³.

²¹ Володимиръ Даниловъ. «Лілея» Шевченка и «Lilie» Эрбена. Журн. «Україна», 1907, № 5.

²² Дивись: Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. СХІХ — СХХ, Львів, 1917, стор. 95—168; т. СХХVІ—СХХVІІ, 1918, стор. 223—258.

Свою працю І. Брик призначав для ювілейного шевченківського тому ЗНТШ, який мав вийти у 1914 році, чому перешкодила війна. На основі цього матеріалу, у значно скороченому обсязі, він опублікував у ІІІ томі згаданого вже «Повного видання творів Тараса Шевченка» (Варшава—Львів, 1935) статтю «Єретик» (стор. 283—294). На противагу своєму попередньому дослідженню автор приходить у цій статті до ідеалістичних, антинаукових висновків, вбачаючи в авторові «Єретика» проповідника «євангель-

Однак загалом праця Брика є цінним внеском до доживотного шевченкознавства. Вона багато сприяла розробці питання, пов'язаного з історією написання і опублікування поеми «Єретик»²⁴.

Першу працю українською мовою, яка безпосередньо порушувала б питання розповсюдження творів Т. Шевченка в Чехії і на Словаччині, а також подавала б критичний огляд чеської та словацької преси про поета, написав буржуазний літературознавець Лука Луців, який у 20-х роках разом з багатьма студентами потрапив з Галичини до Чехословаччини і навчався у Празькому університеті. В архіві Карлового університету ми знайшли його дисертацію «Тарас Шевченко і слов'яни», в якій один з розділів називається «Чехословаки і Т. Шевченко». Під назвою «Тарас Шевченко та чехи і словаки» (Причинок до історії чесько-словацько-українських літературних взаємин) Лука Луців опублікував цей розділ дисертації, як ми вже згадали, у 1926 році в журналі «Нова Україна» (місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя), що його у 20-х роках видавала в Празі українська буржуазна націоналістична інтелігенція.

Працю написано на основі кропітких розшуків чеських друкованих статей про Шевченка. Вона відзначається багатством фактичного матеріалу (звичайно, як на свій час). Загальну її вартість знижує лише те, що автор у вступному розділі, наводячи деякі факти негативних оцінок і неприхильних виступів російської критики

ського братерства» та «божого» царства на землі

²³ Дивись згадану вже працю Є. Кирилюка «Шевченко і слов'янські народи», в якій на стор. 12 написано: «Він (І. Брик. — М. М.) вважав, що праця С. Палаузова надрукована в журналі «Отечественные записки» за 1845 рік (№ 10), а потім вийшла окремим виданням. Тим часом перевірка показала, що в десятій книжці журналу надруковано лише рецензію на брошуру С. Палаузова, що вийшла тільки окремим виданням».

²⁴ П. Гонтар в уже цитованій праці, використавши (без зазначення джерела) фактичний матеріал І. Брика, у примітці на стор. 45 характеризує його працю як «формалістичну» і таку, що «рясніє багатьма помилками», але, на жаль, ніяких прикладів на підтвердження цих слів не наводить.

з приводу Шевченкових творів у 40-х роках ХІХ ст., не згадує про позитивні рецензії цього часу, що високо оцінювали творчість великого українського Кобзаря і яких було набагато більше. На думку автора, саме негативне ставлення російської критики «спричинилося до незнання Шевченка в Чехах» в 40-х роках ХІХ ст.

Згадана праця Луки Луцева, саме завдяки багатству фактичного матеріалу, досі є найповнішою на цю тему. Вона значно допомогла академікові Їржі Горакові в його роботі про чеські дослідження щодо української літератури, що з'явилися в чеській пресі до 1874 року²⁵. Користувався нею і Франтішек Тіхий в уже згаданій своїй праці.

На основі матеріалів своєї дисертації Лука Луців опублікував 1925 року дослідження «Голос чеської критики про Шевченка та його життя»²⁶, невелику статтю «Шевченко в полеміці в »Národní-x List-ax 1864 року»²⁷. Нібито на завершення цих виступів ним була опублікована хоч неповна, однак досить багата бібліографія «Чеської шевченкіани»²⁸.

Друга спеціальна українська праця на зазначену тему — це розділ «Шевченко і чеська культура» з книги сучасного радянського літературознавця П. Гонтаря «Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ столітті». Порівнюючи працю Л. Луцева «Тарас Шевченко та чехи й словаки» з тією частиною Гонтаревої, в якій він пише про розповсюдження та критику творів Т. Шевченка в Чехії в минулому, не можна не відзначити, що остання набагато бідніша. Впадає в очі і те, що Гонтар використав як основне джерело для написання своєї праці саме цю статтю Луки Луцева. Він узяв з неї частину фактичного матеріалу (дивує тільки, чому ж не увесь?) і доповнив його двома-трьома новими фактами, що про них писали в останні роки чеські шевченкознавці. П. Гонтар подав у своїй книзі широку бібліографію праць, якими він користувався, але чомусь «забув» згадати роботу Л. Луцева.

²⁵ Jiří Horák, *op. cit.*, str. 394—400.

²⁶ «Студенський вісник», Прага, III, № 3, стор. 15—21.

²⁷ «Діло», Львів, середа, II березня 1925, ч. 54.

²⁸ «Студенський вісник», Прага, 1926, IV, ч. 3, стор. 42—44.

На стор. 51 своєї праці П. Гонтар пише:

«Важко скласти повну бібліографію творів Шевченка того часу в Чехії, але й неповна бібліографія, лише основні праці і переклади, що з'явилися в ХІХ ст., є доказом великої любові чеського народу до українського населення».

Здавалося б, що автор ґрунтовно вивчав чеську пресу минулого століття і всі факти публікує вперше. Але варто лише співставити відповідні місця його книги з працею Л. Луцева, подивитись, які факти наводить Гонтар і які Луців, якою літературою супроводить їх один і другий, які цитати з чеських статей вони використовують, щоб зникли будь-які сумніви про те, що факти, наведені Гонтарем, у основі своїй залежні від статті «Тарас Шевченко та чехи й словаки».

Не можуть не викликати здивування і ті труднощі, яких зазнав П. Гонтар, складаючи бібліографію чеської шевченкіани. Адже він мав її у праці Л. Луцева, а також у деяких з тих, які наводить у своїй книзі!

Чимало бібліографічного матеріалу подає О. М. Євніна у своїй нами вже згаданій книзі «Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР», написаній на основі різних друкованих джерел. Однак її покажчик чеських і словацьких перекладів творів Т. Шевченка і статей про нього (стор. 175—179) має багато серйозних помилок. Так, наприклад, у розділі «Окремі видання» авторка наводить назви зовсім фантастичних видань (Тарас Шевченко, «Vasně», Прага, 1876 р., переклади до якого мав здійснити А. Дурдік; Тарас Шевченко «Lidové vydání výboru z díla», Прага, 1951 р). Переклад «Єретика» Ф. Тіхого, який вийшов у двох виданнях 1918 і 1919 року, О. Євніна позначає роком 1898. Таких фактичних помилок знаходимо у неї чимало. Є вони і в словацькому розділі, до якого, до речі, помилково увійшли також дві чеські статті, як до чеського — словацька. Взагалі бібліографія О. Євніної далеко неповна і в ній багато описок.

У 1958 році з нагоди ІV Міжнародного з'їзду славистів у Москві вийшла друком у Києві доповідь делегата з'їзду Є. П. Кирилюка — згадана вже нами брошура

«Шевченко і слов'янські народи». Автор в межах обсягу своєї праці також згадує про розповсюдження творів Шевченка в Чехії у ХІХ ст. (стор. 43—46), користуючись уже відомими фактами.

Як уже говорилося, по відношенню до нашої теми ця праця Є. Кирилюка цінна тим, що він спростував помилку І. Брика відносно місця опублікування праці С. Палаузова «Иоан Гус и его последователи».

У 1958 році на Першій республіканській конференції славистів УРСР коротко розповіла про зацікавлення словаків творчістю Т. Шевченка Марія Мундяк у своїй доповіді про словацько-українські зв'язки. Відому вже працю Франтішека Тішого вона доповнила багатьма новими фактами²⁹.

Останнім часом з'явилася праця Ю. О. Івакіна «Сатира в поемі «Єретик»³⁰. Вона повністю присвячена цій поемі Т. Шевченка, якій шевченкознавці приділяли і приділяють багато уваги у своїх загальних статтях. Івакін ставить собі за мету не всебічний аналіз поеми, а, як це видно із заголовку, розкриття у ній сатиричного елементу³¹.

Значно більше уваги у повоєнний час приділили питанню ознайомлення чехів та словаків з життям і творчістю великого Кобзаря чехословацькі дослідники, особливим поштовхом до чого був ювілей — 90-річчя з дня смерті українського поета. Юліус Доланський опублікував того року статтю »Ševčenko u nás«³², в якій стисло охарактеризував чеські критичні праці

²⁹ Її доповідь скорочено опубліковано в № 10 журналу «Прапор» за 1958 рік. У ній помилково написано, нібито Крчмері переклав «Назара Стодолю», насправді ж він переклав «Никиту Гайдая».

³⁰ Ю. О. Івакін. Сатира Шевченка. Видавництво АН УРСР, Київ, 1959, стор. 97—118.

³¹ У зв'язку з тим, що наша праця присвячена питанням поширення в Чехії та на Словаччині відомостей про Шевченка і перекладів його творів, ми не вважаємо за погрібне окремо зупинитися на аналізі «Єретика», написаного на чеську тематику, на історії його створення тощо. Про цей твір ми говоримо у відповідних місцях рукопису, намагаючись не відходити від основної теми й характеру її розв'язання. Це тим більше, що питання, зв'язані з походженням та аналізом «Єретика», мають вже багату критичну літературу як в українському, так і в чеському літературознавстві.

про Т. Шевченка і переклади його творів. Він перший звернув увагу на переклади кількох поезій Т. Шевченка, здійснені Сватоплуком Чехом, що після його смерті були опубліковані як оригінальні твори видатного чеського національного поета³³.

Ще раніше, ніж Юліус Доланський, опублікував у повоєнний час дві невеликі статті Франтішек Тіхий. В одній він писав про чеське³⁴, а в другій — про словацьке зацікавлення Шевченком³⁵, користуючись в основному матеріалами своєї раніше надрукованої праці.

Новий інтерес до цієї тематики виник у Чехії в 1954 році, коли відзначалося сторіччя з дня народження Т. Шевченка. Автор цієї роботи, скориставшись з існуючої бібліографії чеської шевченкіани і поширивши її, опублікував тоді бібліографічний покажчик чеських перекладів творів Т. Шевченка і статей про нього, що з'явилися в ХІХ ст.³⁶, зробив з них фотокопії і вислав їх до рукописного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та в музей поета в Києві і в Торонто (щойно тоді заснованого). Зацікавившись «Єретиком», автор перевіряв дані про долю так званого Празького рукопису цієї поеми, який, за свідченням певних українських джерел, мав зберігатися в Празькому національному музеї. Наші розшуки спростували цей здогад³⁷, а їх результати стали для українського дослідника Ореста Зелінського, який живе у Празі, стимулом до написання

³² Julius Do'an'ký, Ševčenko u nás. Taras Ševčenko (1814—1861). Výstava o životě a díle. Zrcadlový sál Klementina, Březen 1951. SČSP, Praha.

Ševčenko u nás. »Rudé právo«, 11. III. 1951.

³³ Уперше в збірнику: Svatopluku Čechovi. Památník Jednoty Svatopluka Čecha k uctění 100. narozenin básníkůvých. V Praze. Topičová edice 1946 str. 149—150.

³⁴ Fr. Tichý, Taras Ševčenko v českém písemnictví, Praha-Moskva, 2, Praha 1947, str. 145—147.

³⁵ Fr. R. Tichý, Taras Ševčenko v slovenskej literatúre, ibidem, str. 188—189.

³⁶ Molnár, M., Česká ševčenkiana do roku 1900. Sovětská literatura, 3, Praha 1954, str. 235—236.

³⁷ M. Molnár, Na okraj Ševčenkovy poemy »Kacíř« ibidem, str. 227—232.

праці »K osudům Ševčenkova «Kacíře»³⁸, в якій відкривається картина можливої цікавої мандрівки частини Шевченкового рукопису поеми «Єретик» («Шафарикові» та незначного уривку поеми) з України в Прагу і назад. Разом з цим ми опублікували з рукопису і першої публікації маловідомий чеський переклад «Послання славному Шафарикові», здійснений чеським радикальним демократом Й. В. Фрічем³⁹, і звернули увагу на чеський переклад всього «Єретика», здійснений уже 1907 року в Києві, про який не знали в Чехії⁴⁰.

Пізніше архівні знахідки дали нам змогу відтворити складну історію першого чеського окремого видання творів Т. Шевченка, яке вийшло у Празі заслугою Р. Єсенської⁴¹, і згодом — опублікувати велику рукописну рецензію на нього, написану 1895 року Іваном Франком на прохання Чеської Академії наук⁴².

На Словаччині звернув увагу на словацьке зацікавлення Шевченком славіст Йозеф Банський, який нещодавно трагічно загинув. Знайшовши рукопис невідомої статті про Т. Шевченка, написаної словацьким письменником і літературознавцем Штефаном Крчмері, він разом з нами опублікував її із вступною заміткою⁴³.

Про іншу літературу, що якоюсь мірою стосується цієї тематики, будемо згадувати у відповідних місцях нашої праці.

* * *

³⁸ *Slavia*, XXIV/1, Praha 1955, str. 45—64.

³⁹ *Sovětská literatura*, 3, Praha, str. 232—235, 1954.

⁴⁰ M. Molnár, *Veliký ukrajinský básník T. H. Ševčenko a jeho vztahy k českému lidu*. *Slovanský přehled*, 40, Praha 1954, č. 2, str. 91—93.

⁴¹ Molnár M. *K dějinám prvního knižního výboru z díla T. Ševčenko v češtině*. *Časopis pro slovanské jazyky, literaturu a dějiny SSSR*, I., Praha 1956, č. 4, str. 634—649. (В четвертому номері журн. «Радянське літературознавство» за 1958 рік цю статтю з незначними скороченнями опубліковано в перекладі на українську мову).

⁴² M. Molnár, *Невідомий реферат Івана Франка про Тараса Шевченка*. Альманах «Дукля», VI., Пряшів 1958, № 2, стор. 166—189.

⁴³ Bínský J. a Molnár M. *Štefan Krčmery a ukrajinská literatura*. *Sovětská literatura*, 4, Praha 1955, č. 6, str. 849—854.

Буржуазні літературознавці, за вдалим висловом О. І. Білецького, вивчали питання проникнення творів Т. Шевченка в літературу інших народів «в плані так зваго компаративізму, вишукуючи «впливи» та «запозичення», незалежно від тої конкретно-історичної дійсності, яка обумовила творчість того чи іншого слов'янського поета і відобразилась в його художніх образах»⁴⁴.

У кількох названих вище працях про такі «впливи» Шевченка на ряд чеських письменників минулого часто говориться декларативно, без будь-яких доказів, що ґрунтувалися б на вивченні того часу і тих обставин, за яких зродилися ці твори, нібито написані під «впливом» українського поета. Ми вже вказали на один такий приклад штучного шукання впливу там, де його ніяк не можна знайти, хоч мова йде про творчість двох досить близьких духом поетів. Маємо на думці Тараса Шевченка і Карела Гавлічека-Боровського.

Для деяких дослідників цього питання іноді досить знайти в чеській поезії ХІХ ст. твір з українською тематикою, щоб мати докази «впливу» Шевченка на автора цих віршів. Так сталося, наприклад, з відомим чеським поетом Рудольфом Маєром (1837—1865), автором двох поезій: »Україна« і »Kozáská«, — які він написав десь у 1859—1861 роках. Вже сама дата створення цих віршів ставить під сумнів можливість такого впливу (тоді в Чехії щойно почали ознайомлюватися з творчістю Шевченка і з нього було здійснено лише один переклад — вірша «Іван Підкова», що не має нічого спільного із згаданими творами Маєра)⁴⁵. Крім того не слід забувати, що в чеській перекладній літературі першої половини ХІХ ст. можна знайти чимало поетичних творів про Україну — чеських перекладів творів української школи польських романтиків, яких, як переконливо довів Їржі Горак, дійсно часто наслідували в той час

⁴⁴ О. І. Білецький. Шевченко і слов'янство. Цит. зб. «Т. Шевченко в критиці», стор. 215.

⁴⁵ Вперше це твердження піддав критиці Ї. Горак (цит. збірник, стор. 385), на що, на жаль, сучасні дослідники цього питання не звернули уваги.

чеські поети. Знайомі були в Чехії і з українською народною піснею⁴⁶.

Та й чи варто будь-що шукати такі впливи? Значення Шевченка полягає зовсім не в тому, впливав він чи не впливав на ту або іншу літературу, близький чи не близький якийсь його твір до твору інонаціонального поета. Звичайно, ми аж ніяк не маємо на думці заперечувати можливість впливів Шевченка на чеських та словацьких поетів і там, де є переконливі докази цього, говоритимемо про них. Однак, на нашу думку, справді плодотворні впливи полягають не у сюжетній подібності творів і навіть не завжди у близькості тематики, а передусім у зацікавленні, в даному разі ряду чеських і словацьких літераторів, соціальними мотивами віршів великого Кобзаря, подіями, які він описував, самим його життям, в якому немов втілилася доля всього поневоленого царизмом українського народу.

Для ілюстрації того, якого значення надавали чехи Шевченкові, наведемо хоча б початок статті «Біографія малоруського поета Т. Шевченка», опублікованої ще у 1869 році в журналі »Český študent«:

«Однією з найбільших жертв деспотизму був малоруський поет і знаменитий художник Тарас Шевченко, якого віддали до війська.

Сумним і жахливим було життя цієї людини. Народився він у родині кріпаків; щойно побачив світ, як над ним було проголошено вирок: кріпацтво на все життя»⁴⁷.

Великий національний поет зображував у своїх творах історію українського народу, його сучасне, кликав до боротьби проти царату. При цьому його поетичні образи були близькими, зрозумілими чехам і словакам, які також страждали під подвійним гнітом — соціальним та національним з боку власних панівних верств та іноземних поневолювачів.

Щоб краще зрозуміти, яку роль відіграли такі статті про Шевченка і переклади його творів, зазначимо, що

⁴⁶ Досить докладний аналіз чеських поетичних творів на українську тематику, що з'явилися в чеській пресі в 1839—1876 роках, зробив І. Горак (цит. збірник, стор. 382—394).

⁴⁷ Český študent, 1869, str. 63.

вони засвідчували поза межами України існування цілого народу і його великої національної культури. Хоч, треба сказати, не скрізь і не завжди вважали Шевченка українським поетом (це особливо стосується Заходу).

Важкі соціальні й національні умови існування українського народу, ті надзвичайні труднощі, в яких зріджувалась українська культура, ті перешкоди, що постійно траплялися в неї на шляху — все це спричинилося до того, що література українського народу, порівнюючи з іншими, важко пробивала собі шлях до іноземного читача. Адже не секрет, що внаслідок національної політики царського уряду в ряді країн ще навіть у цьому столітті мали сумніви щодо існування українського народу взагалі. В минулому це мало місце і в Чехії (хоч чехи, а згодом і словаки постійно звертали свою увагу на іноземні літератури, зокрема і особливо на слов'янські), не говорячи вже про Словаччину, де, про що буде йтися далі, більша частина інтелігенції під впливом реакційної російської преси ще на початку нашого століття заперечувала існування українського народу, проголошуючи, що то ворожа вигадка німців і що кожна книжка, видана українською мовою, — ворог слов'янських народів⁴⁸.

Отже, усвідомивши собі на основі усього цього, як ставилися в минулому до української культури, яку репутацію створила їй офіційна царська преса, а також те, що довгий час навіть певна частина української інтелігенції (в Галичині, на Буковині і особливо Закарпатті) внаслідок малорозвиненої національної свідомості сама вагалася щодо своєї національної приналежності (згадаймо «москвофілів»), — усвідомивши собі усе це, ми краще оцінимо значення творчості Шевченка, як першого репрезентанта української національної культури за кордоном.

Хоч Шевченком на Словаччині, а ще більше в Чехії почали цікавитися вже давно, треба визнати, що чеський і словацький народи ще й досі не ознайомлені достатньою мірою з його творчістю. У Чехії, наприклад, в минулому перекладали майже виключно романтичні вірші Шевченка, і з його революційною поезією почали по-справжньому знайомитися тільки після 1945 року,

⁴⁸ Uč sa od nepriateľa. Národné noviny, 13. I. 1906.

коли в Чехословаччині було встановлено народно-демократичний лад. На Словаччині ж перше окреме видання творів Шевченка вийшло щойно у наш час — 1959 року. І все-таки Шевченковий шлях до чеського та словацького народів уже такий багатий і цікавий, такий повчальний і своєрідний, що він заслуговує на окреме монографічне опрацювання. Таке дослідження допоможе нам ще краще розкрити важливу сторінку багатючих традицій взаємних чехословацько-українських культурних і особливо літературних зв'язків, які сьогодні, коли чехословацький народ за зразком усього радянського народу будує в своїй країні соціалізм, набрали зовсім нового характеру і стали гажливим предметом вивчення як з боку чехословацьких, так і українських радянських вчених.

* *
*

У цій своїй праці ми зовсім не претендуємо на повну вичерпність теми. Деякі питання, як, наприклад, аналіз перекладів творів Т. Шевченка на чеську й словацьку мови, заслуговують на набагато ширше опрацювання (на цю тему вже можна написати монографічне дослідження). Саме тому ми подаємо тут лише загальний огляд цих чеських перекладів і частково згадуємо про їх відгомін серед чеської та словацької громадськості, не вдаючись до детального аналізу всіх художніх особливостей того чи іншого з них.

У зв'язку з тим, що висловлювання чеських та словацьких авторів про Шевченка маловідомі або й зовсім невідомі українській громадськості, ми вважаємо за потрібне широко наводити такі матеріали, зокрема з минулого століття, щоб у такий спосіб зробити їх приступними й на Україні*.

* Цю роботу було закінчено й підготовлено до друку на початку 1960 року в Києві. Вона друкується без будь-яких змін і доповнень, а тому в ній, природно, не використано ті численні матеріали, які з'явилися пізніше, особливо — до 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка (прим. автора).

I.

ПЕРШІ ВІДОМОСТІ ПРО УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ І ШЕВЧЕНКА В ЧЕХІЇ

Чехословаччина — країна, де за межами Радянського Союзу протягом останніх років з'явилося, мабуть, найбільше перекладів з української дожовтневої і радянської літератури, а також надруковано багато зразків української словесної народної творчості. Таке систематичне ознайомлювання чехів з кращими надбаннями української культури є одним з найяскравіших виявів дружніх зв'язків між українським та чеським народами. Ця співдружність особливо міцніє й розвивається в наші дні, коли чеський та словацький народи, визволившись з-під соціального й національного гніту, будують соціалістичне суспільство. Спільно з усіма країнами соціалістичного табору й насамперед Радянським Союзом, вони послідовно здійснюють політику дружби та братерства трудящих усього світу, вносять свій значний вклад у справу боротьби за мир та прогрес, у здійснення заповітної мрії світового пролетаріату — побудову комунізму.

Ця велична мета не може бути втілена в життя без зміцнення дружніх стосунків між народами світу. А про дружбу не доводиться й говорити там, де народи не ознайомлені взаємно з історією, життям, ділами та сподіванням один одного. Навряд чи варто тут ще раз підкреслювати, що значення саме художньої літератури в цій

справі — величезне. Вона завжди відігравала й тепер ще більше відіграє одну з першорядних ролей у справі культурного єднання між народами, хоч би як вони були віддалені один від одного. Зрозуміло, що це тим більше стосується народів слов'янських, близьких і мовою, і звичаями, часто, історичною долею. Тимто сучасне літературознавство починає приділяти все більше уваги розкриттю тих прогресивних традицій, на основі яких міцніють і розвиваються сьогодні ідеї дружби, що їх проголосили свого часу такі визначні діячі національної культури наших народів, як Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Павло Грабовський, Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Гнатюк, Максим Рильський, Павло Тичина та інші на Україні і Ф. Челаковський, П. Шафарик, К. Гавлічек-Боровський, Й. Фріч, Ф. Ржегорж, Л. Куба, З. Неєдли та інші в Чехії. Без ознайомлення з усіма тими шляхами, якими, іноді з великими труднощами, доходила та чи інша література до іноземного читача, ми не зможемо належно оцінити внесок сучасної перекладної літератури у справу всезростаючої інтернаціональної дружби.

У Чехії вже давно відомі кращі твори української літератури, що останніми роками особливо часто з'являються в чеських перекладах. Серед них велике місце належить творчості Шевченка.

Ця праця, присвячена питанню проникнення в Чехію і на Словаччину творів українського поета, не досягла б своєї мети, коли б ми не зазирнули у той час, коли чеські вчені та письменники почали шукати перші стежки до ознайомлення з ранніми творами української літератури ширшої чеської публіки. Так вони, природно, відкрили, врешті, для себе і самого Шевченка, а познайомившись з ним ближче, полюбили й за допомогою його слова почали прищеплювати своїм землякам любов до пригнобленої тоді України, краю пісень, які полонили усіх, хто з ними зустрічався, краю з героїчним минулим, про який на Заході вже давно були поширені численні перекази, що оповивали романтикою часто туманні відомості про життя українського народу. Такі перекази існували і у Франції, і в Німеччині, знаходили вони своє місце на початку ХІХ століття і в Чехії.

Наприкінці XVIII століття в чеських землях завершувався процес розкладу феодального ладу й преликнення нового способу виробництва в господарство країни, що призвело до виникнення капіталізму. У зв'язку з цим тут проходить формування чеської національності. В Австрійській монархії, де панували німці та мадяри, пригнобленою більшістю були слов'янські народи. Чеська мова, як і взагалі чеська національність у другій половині XVIII ст., була у глибокому занепаді. За наказом Марії Терезії в установах, у школах вводилася німецька мова, чеська звучала тільки у сільських хатах. Її так і називали — «сільською». У містах по-чеськи розмовляли найнижчі верстви населення. Внаслідок кризи феодалізму в Чехії і посилення соціального гніту в другій половині XVIII століття гиникає ряд селянських повстань, які 1781 року приводять до скасування кріпацтва. До міст приходить численна робоча сила — чеське селянство, — що її намагається використати в своїх інтересах, повівши за національними гаслами, тоді ще слабо розвинена чеська буржуазія. Тисячі визволених кріпаків принесли до міст рідну мову і національну свідомість. Вони сприяли відродженню чеської мови і серед інтелігенції, а це в свою чергу викликало прагнення створити свою, національну культуру.

Великі переходи російських військ через словацькі та чеські землі в часи наполеонівських воєн (1798—1815) підсилили в чеському народі почуття слов'янської солідарності, заклали основи прогресивного чеського русофільства. У чеській літературі починають з'являтися вірші, в яких оспівується чеська мова, рідний край.

Зденек Неєдли, говорячи про перебування російських військ у Чехії та на Словаччині, зазначав:

«Зв'язки російських солдатів з чеським та словацьким народами так вплинули на понижені, пригноблені тоді ці народи, що рік 1799 став переломним роком у новітній історії чехів та словаків — початком уже й народного, масового національного відродження»¹.

Чеські трудящі вбачали в російських солдатах своїх братів, а усвідомлення мовної спорідненості мало вели-

¹ Zdeněk Nejedlý, *Spisy*, sv. 3. (Moskevské stati), Praha 1950, str. 111.

чезне значення для розвитку національного життя в Чехії.

У своїй праці «Комуністи — спадкоємці великих традицій чеського народу» Зденек Неєдли дуже яскраво з'ясував це значення:

«Коли 1799 року прийшов на Мораву й до Чехії славний Суворов зі своєю армією, тут був знов передусім наш народ у чеських, не понімечених селах, який, пізнавши близькість мови, звичаїв і загалом думок російських братів, щиро з ними зблизився. І цією своєю щирою дружбою до новознайдених слов'янських братів пробудив у нас нову слов'янську свідомість, що згодом відіграє таку велику роль у нашому відродженні. Нашому народові надало надзвичайної сили усвідомлення того, що він не самотній, що існують ще й інші, близькі йому слов'янські брати, і що це сини не поневоленого народу, яким був він сам, а великого і могутнього народу російського, армія якого була найпередовішою, найсильнішою тоді в Європі»².

У той час в Чехії з'явилося чимало статей про Росію і загалом про слов'ян.

Початки зародження чесько-українських культурних і зокрема літературних взаємин неможливо розглядати відірвано від загального аспекту чесько- та українсько-російських зв'язків. Ще видатний чеський вчений Вацлав Фортунат Дурих (1735—1802), з ім'ям якого зв'язані початки розвитку славістики в Чехії в новітній період і який разом з Й. Добровським був одним з керівних представників, можна навіть сказати, основоположником чеської русистики, цікавився староукраїнськими літературними пам'ятками. Він листувався з мукачівським єпископом Андрієм Бачинським, від якого одержував відомості про наявні пам'ятки мови й літератури Закарпаття.

Особливе значення в розвитку чесько-українських зв'язків мав «патріарх» чеської славістики Йосеф Добровський (1753—1829), філологічна система якого, як зазначав П. Й. Шафарик, лягла в основу граматики Івана

² Zd. Nejedlý, Spisy, sv. 16., Praha 1952, str. 252—253.

Могильницького. М. Шашкевич як філолог також учень Добровського.

До Добровського у чеській пресі нічого не писалося про Україну. На Заході про неї знали тільки з повідомлень про бої українців з турками у XVII столітті, з твору Вольтера про шведського короля Карла XII, популярної книги Шерела «Annales de la Petite Russie ou Histoire des Cosaques Saporoques et les Cosaques de l'Ukraine 1788», з якої у 20-х роках XIX ст. черпали відомості і російські письменники, та ще ряду інших творів, присвячених українцям, які так прославилися під час визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Але в Чехії, як зазначає І. Горак, цих творів тоді майже не знали³.

Й. Добровський перший звернув увагу на українців. У своєму «Slavin-у» (1806) він вмістив уривок праці Енгла «Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken» (1796 р.) про запорозьких козаків, які боронили середню Європу від турецької і татарської навали. З німецького журналу «Vaterländische Blätter» (1812, № 27) Добровський опублікував у журналі «Slovanka» (1814) статтю «Russniaken in der Marmarosch» про закарпатських українців. Він супроводив її власною заміткою, якою спростовував напади німецького автора на українське населення як на духовно відстале, ліниве, неохайне тощо. Звернув Добровський увагу також на новітню українську літературу, згадуючи у «Slovan-ці» (стор. 209) петербурзьке видання «Енеїди» Котляревського. Чеський вчений охарактеризував її як справді гумористичний, написаний чистою народною мовою твір.

1814 року відомий чеський пропагандист слов'янської єдності, поет і вчений Вацлав Ганка (1791—1861) опублікував українську народну пісню «Ой послала мене мати» у своєму перекладі і в оригіналі⁴. Це був перший художній переклад з української мови на чеську. З того часу українська пісня здобула в Чехії широкий резонанс. Павел Шафарик називав її найкращою перлиною усної

³ Jiří Horák, op. cit. str. 210.

⁴ Maloruská píseň (Oj poslala mene maty). Ze sbírky J. Práče. Přel. V. Hanka. Prvotiny pěkných umění, 1814, str. 121.

творчості слов'ян. До неї зверталось чимало чеських письменників, учених і композиторів.

Українські пісні збирав також Й. Добровський, але з його збірок скористався щойно видатний чеський поет і перекладач Ф. Челаковський (1799—1852), який відіграв першорядну роль в історії чесько-українських літературних зв'язків першої половини ХІХ століття. У своїх трьох томах збірника «Slovanské národní písně» (1822, 1825, 1827) він опублікував і українські, що значною мірою спричинилось до популяризації їх у Чехії.

Загалом у перші десятиріччя минулого століття Україна в Чехії була найбільше представлена саме народними піснями. До 1874 року близько 150 пісень було перекладено частково — просто з рукописів, які посиляли чеським друзям українські діячі. Крім згаданого вже В. Ганки та Ф. Челаковського, українські пісні в своїх перекладах публікували тоді К. Махачек, К. Ербен, Й. Первольф та ін.

Чеські літератори й учені, які пильно стежили за розвитком культури інших слов'янських народів, у першій половині минулого століття мали дуже погане уявлення про російську і особливо українську літературу. Довіз книг з Росії був дуже слабенький, періодичні видання надходили несистематично, так що про перші успіхи молодої української літератури в Чехії у 20—30-х роках не знали майже нічого. І саме тому особливо велике значення мали особисті зв'язки чеських вчених з російськими та українськими. Ці стосунки встановилися завдяки кільком відвідинам українськими і російськими славістами Праги, а також внаслідок зустрічей окремих українських діячів з чеськими та словацькими письменниками у Відні й Будапешті, в так званих слов'янських гуртках (так, наприклад, Яків Головацький ще студентом познайомився з Яном Колларом у Будапешті в 1834—1835 роках). У зв'язку з цим особливо слід згадати Погодіна, який вислав до Праги чимало книг та познайомив І. Вагилевича з П. Шафариком; О. Бодянського, який теж вислав у Чехію кілька українських

книг, та І. Срезневського⁵. Останній, між іншим, надіслав туди кілька примірників свого видання «Наталки Полтавки», про яку дуже тепло писав у чеській пресі В. Ганка (він же написав про Котляревського некролог).

І. Срезневський та О. Бодянський познайомилися з Ф. Челаковським. Перший під час свого перебування у Празі чотири рази на тиждень вчився у нього чеської мови. Зі свого боку і Челаковський вивчав мову українську, про що писав Бодянський.

Челаковський систематично стежив за українськими літературними новинами і подавав про них невеличкі замітки (зокрема про твори Гребінки й Квітки-Основ'яненка). Він вже 1833 року звернувся до творів російських письменників Л. Якубовича та А. Дельвіга, і у своєму перекладі в журналі «*Časopis českého muzea*» (далі цитуємо: «*ČSM*») надрукував ряд їхніх наслідувань українських пісень. 1834 року в журналі «*Ceská věda*» він опублікував два зразки із збірника пісень М. Максимовича у своєму перекладі, і в одному з номерів того ж журналу — оповідання «Сватання» («Малюнок з українського життя») російського письменника Ореста Сомова.

Слід пригадати, що інтерес до України, поруч з російськими творами, викликали також переклади з польської літератури, яка в Чехії була досить популярна. На чеську мову у великій кількості перекладались тоді також твори про минуле України, особливо так званої української школи польських романтиків. Хоч треба застерегти, що ряд цих творів давав зовсім фальшиве уявлення про історію України.

Перший переклад з української художньої літератури

⁵ Багато матеріалу про ранні зв'язки українців з чехами зібрав і опублікував Іван Брик у збірнику «Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.», Львів, 1921, який вийшов як XV том «Українсько-руського архіву», що його видавала «Історико-філософська секція» Наукового товариства ім. Шевченка.

Матеріали про зв'язки Я. Головацького з чехами зібрав та видав К. Студинський у своїх відомих працях: «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849», Львів, 1909 та «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—1862» Львів, 1905.

з'явився завдяки Челаковському 1833 року в журналі ССМ. Була це пісня з «Наталки Полтавки» І. Котляревського «Ой мати, мати, серце не вважає»⁶.

1842 року, одержавши від І. Срезневського потрібні матеріали, Челаковський опублікував у тому ж журналі першу добірку з української поезії під заголовком «З антології малоруської». Це вірші представників харківської й львівської школи романтиків Л. Боровиковського (один), М. Костомарова (чотири), А. Метлинського (три), Руслана (Маркіяна) Шашкевича (один) та А. Шпигоцького (один). Ряд перекладів Челаковський здійснив з рукописів. Їх оригінали опубліковано із спадщини поета щойно 1957 року.

Важко переоцінити значення перекладів Челаковського у справі ознайомлення чехів з українською літературою. Вони були таким самим відкриттям, як праці П. Шафарика, в яких він науково довів самобутність українського народу і його мови⁷. Вірші ці часто передруковувалися. 1860 року на текст одного з цих перекладів — вірш «Зрадник» А. Метлинського — видатний чеський композитор Б. Сметана написав музику для чоловічого хору. Цей твір належить до найкращих національних чеських хорів. Виконують його і в наші дні.

Челаковський продовжував цікавитися українською літературою і зокрема народною творчістю також у дальші роки. Пригадаймо, що 1852 року він опублікував у своїй збірці «*Mudrosloví národu slovanského v příslovích*» чимало українських прислів'їв та приказок.

Першими працями українських авторів, що познайомили чехів з життям свого народу, з його звичаями, літературою тощо, були статті про Західну Україну Івана Вагилевича і Якова Головацького. У той час у Галичині не було ніякого журналу й вони у 1838—1846 роках

⁶ ССМ, 7, 1833, стр. 369.

«Наталка Полтавка» вийшла друком щойно 1838 року. Челаковський, мабуть, скористався журн. «Северные цветы», де цю пісню було опубліковано вже в 1830 році.

⁷ В. Гостічка. Павел Йозеф Шафарик і українці. 36. «З історії чехословацько-українських зв'язків», Братіслава, 1959, стор. 281—306.

друкувались у чеській пресі. Ці статті стали важливим джерелом для написання ряду чеських праць про Україну⁸.

Особливу роль у справі ознайомлення чехів з життям і літературою українців відіграли чеські діячі, які жили тоді у Галичині, зокрема, у Львові. Це Ян Православ Коубек, Карел Владіслав Зап, Людвік Ріттерсберг, Франтішек Яхім та Вацлав Дундер. Вони не лише добре знали польську літературу, а й особисто познайомилися з українським середовищем, культурою.

Коубек жив у Галичині з 1831 року. Тут він вивчив українську мову й брав участь у виданні «Русалки Дністрової». Повернувшись на батьківщину (1837), Коубек далі цікавився українською народною творчістю і опублікував у своєму перекладі кілька зразків із збірника галицьких приповідок Гр. Ількевича⁹.

⁸ Шкода, що ці праці досі не вийшли в перекладі на українську мову. Подаємо тут їхню бібліографію:

- Hořovský, Jakov: Úvahy Rusína na cestě ze Lvova do Brna. (Li't bratrovi, sdělený od K. V. Zapa). Přel.? Květy, 8, 1841, 30.
— Cesta po haličské a uherské Rusi. Sdělená v Listech od J. F. H. ku příteli do L. Přel.? ČČM, 15, 1841, 183—223, 302—317, 423—437, 16, 1842, 42—62.
— O haličské a uherské Rusi. Přel.? ČČM 17, 1843, 12—56.
— Dopis z Halického Pokutí, 2. července. Přeložil (K. V. Zap). Poutník, 1, 1846, 223—4.
— Obchod po hřbetě Karpatův. Přel.? Jireček: Obrazy z rak. zemí, 1853, 84—5.
O literatuře ruské r. 1855. Přel.? ČČM 1856, I, 126—8.

Vahylevyč, Dalibor Ivan:

- Šafaříka. Přel. P. J. Šafařík. ČČM 12, 1838, II, 197—215.
— Huculové, obyvatelé východního pohoří Karpatského. Přel.? ČČM 12, 1838, 475—498, 13, 1839, 45—68.
— O upírech a víd್ಮách. Přel.? ČČM 14, 1840, sv. 3, 232—261.
— Vojkové, lid ruskoslovanský v Haličích. Přel.? ČČM 15, 1841, 30—72.
— Huculové, Přel.? Jireček: Obrazy z rak. zemí 1853, 158—61.
«Подорожі по Галицькій та Угорській Русі» Якова Головацького вийшли 1848 року в польському та російському перекладах в журн. «Депіса», а також були опубліковані німецькою мовою (скорочено) в журн. «Ausland».

⁹ До 1833 року він переклав також понад 200 народних пісень з рукописних збірок Вагилевича та Головацького, однак, на жаль, жодну з них не опублікував.

Карел Владіслав Зап під час свого перебування в Галичині (1836—1845) щиро подружився з рядом західноукраїнських письменників. Він познайомив їх з чехами, а останніх, з допомогою своїх статей — з українським життям та розвитком української культури. Зап піддав критиці твори письменників української школи польських романтиків, які перекручували історичну правду і змальовували, як наприклад Залеський, «козаків такими, якими їх хотів бачити польський шляхтич, а не такими, якими вони насправді були»¹⁰. Про Михайла Чайковського він писав, що вічне кокетування його козаків з Польщею викликає огиду. Корисність такої критики особливо очевидна, якщо усвідомити собі, що твори Чайковського на українську тематику вже з 1839 року дуже часто видавалися в Чехії. Велике значення мають дванадцять листів Запа, опублікованих в журналі «Květy», в яких чимало місця приділено українцям, і особливо твір «Cesty a procházky po Halické zemi» («Подорожі та мандрівки по галицькій землі», 1845). Тут відчувається сердечна любов автора до того народу, серед якого йому довелося жити вісім років¹¹.

З художніх перекладів Карела Запа тут слід згадати «Коліївщину» і «Степи» М. Грабовського, «Тараса Бульбу» М. Гоголя (1839), «Малоруську повість» «Přívřík» П. Куліша, оповідання польських авторів на українську тематику («Київські контракти» Олександра Грози і «Купадло» Сільвестра Грози) та нарис «Kterak si Ukrajinu Ukrajnes chválí...», написаний за Є. Гребінкою.

Отже, він перший увів до чеської літератури Куліша та Гребінку. У 1846 році Зап переклав одну із статей Якова Головацького. Відома і діяльність Запа як секретаря Слов'янського з'їзду в Празі 1848 року.

Крім Запа ряд відомостей про життя українців Галичини подали К. Піхлер та Ф. Яхім. Щоправда, після від'їзду першого до Праги їхня діяльність занепала. Че-

¹⁰ Dopis ze Lvova, ČSM, 1842.

¹¹ Непростимим є те, що цей твір, який І. Франко називав «гарною книжкою, яка не втратила досі своєї цінності», до нашого часу не перекладено на українську мову. На жаль, Зап не оцінила належним чином і українська критика.

ський музикант і журналіст Людвік Ріттерсберг (жив у Львові у 1841—1845 роках) написав ряд статей про українські пісні. На українську етнографію звернув увагу і Вацлав Дундер, який жив у Галичині в 50-х роках минулого століття. Він перший переклав на чеську мову ряд українських казок. Цікавився він і українськими піснями, чимало їх переклав, але опублікував лише чотири у «Збірці слов'янських пісень», яка вийшла у Брні 1851 року. Це, по суті, була одна з перших збірок слов'янських пісень, виданих з мелодіями. Тоді ж Дундер звернув увагу й на народні анекдоти. Як згодом побачимо, він був одним з перших у Чехії, хто полюбив поезію Шевченка й пропагував його ім'я своїми теплими статтями про нього.

Особливу роль у справі пропаганди культури українського народу, підтримки його визвольних прагнень відіграв у 40-х роках ХІХ ст. знаменитий чеський письменник і публіцист Карел Гавлічек-Боровський. Під час своєї подорожі до Москви він на початку 1842 року жив у Львові, де зблизився із Запом. Тут же Гавлічек-Боровський познайомився з рядом галицьких українських діячів, таких як Я. Головацький, Д. Зубрицький, М. Малиновський, Барткевич. Відразу зацікавився він і українською народною піснею, особливо коломийками, які пізніше правили йому за зразок для побудови деяких творів, зокрема відомого «Křtu sv. Vladimira». Живучи в Москві, письменник захоплювався збіркою українських народних пісень Максимовича. Це була одна з небагатьох книжок, які він взагалі тоді читав. У своїх нотатках Гавлічек-Боровський згадував, що 13 жовтня 1843 року він «перед обідом читав... малоруські пісні-коломийки» і далі: «Переписував старі російські неопубліковані пісні, досліджував ритм малоруських коломийок»¹².

К. Гавлічек-Боровський гостро виступав як проти агресивних прагнень польської шляхти, так і проти колоніальної політики царського самодержавства. У своїй відомій статті «Slovani a Cech» (1846) письменник осу-

¹² Josef Jirásek. Rusko a my, Praha 1929, str. 251.

див усіх тих, хто не визнавав права українського народу на вільний національний розвиток. Чеський автор надав українському питанню політичного звучання: «До того часу, — писав він, — поки не буде спокутовано кривду, заподіяну українцям, доти неможливий справжній міжнародний мир і слов'янська згода». Ці його виступи становлять славетну сторінку в історії чесько-українських зв'язків. Вони звернули увагу значної частини чеської громадськості на існування одного з великих слов'янських народів.

Слідом за К. Гавлічеком-Боровським на захист українського народу виступив ряд чеських громадських діячів. Отже не дивно, що завдяки цим прихильним виступам пам'ятного 1848 року на слов'янському з'їзді у Празі українці були вперше репрезентовані на міжнародній арені як окремий слов'янський народ. Щоправда, представлена була тільки частина українського народу, що жила на Закарпатті і в Галичині¹³.

1848 року, також уперше, на сторінках чеської преси з'явилося ім'я Т. Шевченка. До цього часу в шевченкознавстві поширена була думка, що великого поета чеська преса згадала щойно 1859 року в статті «Листи про найновішу російську літературу» відомого російського славіста О. Пипіна. Одначе це зовсім не так. Уже через рік після арешту Шевченка, у час, коли в царській Росії поета не вільно було й згадувати, а його твори не друкувались, у чеській пресі з'явилося його ім'я. Цей факт цікавий для з'ясування історії проникнення творів Шевченка не лише в Чехію, а й на Західну Україну, де, як відомо, посилене зацікавлення поетом почалося тільки після його смерті. Статтю, в якій говорилося про Шевченка, було узято з галицької преси. Отже і в Галичині вона була одною з перших друкованих згадок про нього і тому становить для нас подвійний інтерес.

Називалася стаття «Політичне положення русинів».

¹³ Найновішу працю про участь українців на Словацькому з'їзді в Празі написав доц. В. Жачек («Про зв'язки чехів і західних українців у революційних 1848 та 1849 роках», зб. «З історії чехословацько-українських зв'язків», цит. твір, стор. 343—369).

Передрукував її у грудні 1848 року з «Дневника руського», що його видавав І. Вагилевич у Львові, бриєнський »Týdeník«, редагований тоді відомим чеським публіцистом Яном Огералом. У статті широко подавалися відомості з історії України та розвитку української літератури й вона давала багатий матеріал для істориків та журналістів, які цікавилися тогочасними українсько-польсько-російськими взаєминами.

Хоч автор статті й зазначав, що у русинів «нема літератури», він наголошував на тому, що в них вистачить власних сил, щоб «закласти основи великої власної культури». Він дуже високо цінив народні українські пісні, подібних до яких, на його думку, не знайдеш в інших народів. Згадуючи І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку, він писав, що їхні твори «можуть правити за взірець гнучкості та багатства руської мови». Ці письменники, на його думку, повели за собою багато молоді, яка, борючися з численними перешкодами, виводить з рабства та очищує мову.

Щодо Шевченка, то йому в статті присвячено окреме місце:

«Між іншими треба згадати Шевченка, якого тепер вважають мучеником за свободу русинських справ. Величавість, глибоке знання людського серця, ліричність і терпка іронія, а разом з тим мудре опанування природної мови зливаються в його творах у чарівну гармонію.»

Тут особливий інтерес становить те, що Шевченка охарактеризовано, як «мученика за свободу русинських справ». Нам не доводилося більше бачити, щоб його ще хтось так назвав у тогочасній пресі. На жаль, невідомо, хто був автором цих рядків, що свідчать про його значну обізнаність з тогочасним політичним життям на Україні.

Наступні рядки статті нам яскраво показують, що автор добре усвідомлював значення Шевченкових творів для пробудження національної свідомості українців:

«Патріотичні твори Шевченка відомі в усій Малій Русі і на Україні і чимало сприяють пробудженню духа.»

Згадка про Шевченка закінчується закликком, сповненим віри у велике майбутнє українського народу:

«О ви, — пише автор, — що не вірите в самобутність

мови, читайте твори Шевченка, і тоді скажете, чи не має русинська мова майбутнього, чи не буде русинський народ вільний і незалежний!?»

Стаття свідчить і про те, що її автореві була добре відома історія арешту Шевченка, справа кирило-мефодіївців. У ній, правда, нічого не сказано конкретно про творчість Шевченка, ані навіть того, ким він був і що писав. Однак читач міг зрозуміти, а може й зрозумів, що Шевченко — один з найвидатніших представників української культури, який, мабуть, і постраждав саме за цю свою діяльність. Завдяки цій згадці Шевченкове ім'я прозвучало у чеській пресі вже задовго до появи статті О. Пипіна.

Говорачи про перші зацікавлення в Чехії Шевченком та його творами, намагаючись розкрити справжню картину проникнення їх до чеського народу, не можна обмежуватися знайомством з тогочасною пресою, а слід зазирнути і в архівні матеріали. Вони покажуть, що зі свого боку чехи тоді багато зробили для популяризації імені Шевченка на Західній Україні.

К. Студинський, згадуючи про перші відомості про великого поета в Галичині, писав, що до 1861 року там мало хто що знав про Шевченка, був, мабуть, лише один примірник «Кобзаря», один примірник «Гайдамаків». А якщо переглянути листування Якова Головацького, то можна побачити, що ці перші примірники творів поета потрапили до Галичини саме посередництвом Чехії.

Це був час, коли австрійський уряд, побоюючись об'єднання українського народу Галичини з наддніпрянськими братами, поряд з іншими гжитими ним заходами, вдався до заборони поширення української літератури, виданої в Росії. У першій половині минулого століття з величезними труднощами з'являлись у світ і твори українських авторів Галичини. І саме тут чехи зіграли велику роль, як посередники між окремими західноукраїнськими та російськими і східноукраїнськими діячами.

1845 року О. Бодянський через К. В. Запа, який жив уже тоді в Празі, вислав Я. Головацькому на чотириста карбованців книг. Зап переслав їх до Головацького у двох пакунках: у першому були вже відомі в Галичині українські та російські, до яких він додав і ряд чеських,

а в другому — література, якої «львівська цензура не знала і могла б затримати». Отже, другий відправлено було приватним шляхом. У ньому, між іншим, були «Тризна» та «Гамалія» Т. Шевченка. Наступного року К. Зап вислав Я. Головацькому (на ім'я Ф. Яхіма) ще ряд книг від О. Бодянського. Серед них були «Чигиринський кобзар» і «Гайдамаки».

Нам не відомо, чи потрапили до Галичини у першій половині ХІХ ст., крім цих видань, ще й інші твори Т. Шевченка. Щождо названих вище, то ними Головацький завдячує Запові, як посередникові між ним та Бодянським.

Цікаво було б поставити питання: а чи самі чехи у той же період мали змогу познайомитися з деякими виданнями творів українського поета?

П. Й. Шафарик зробив у Чехії першу спробу подати систематичний огляд української літератури у своєму знаменитому творі »Slovanský národopis« («Слов'янська етнографія» — перше видання 1842 року). Чимало доповнень у верстку цього твору вніс О. Бодянський, який зокрема звернув увагу Шафарика на українську та білоруську літератури і мови. У своєму листі до останнього від 9. IV. 1842 року він згадує таких українських письменників ХІХ ст., як Котляревський, Гулак-Артемівський, Боровиковський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка, він сам (під псевдонімом Запорожця Материнки), Шпигонький, Синельников, Забіла, Метлинський, Костома-ров, Падура, Мох. Тоді на Україні вже був відомий «Кобзар» Шевченка та його «Гайдамаки». Однак ім'я поета в першому виданні, а так само і в наступних «Слов'янської етнографії» Шафарика не згадується. Сталося так тому, що О. Бодянський від 1837 року до осені 1842 року жив за межами Росії і нічого не знав про Шевченкові твори. Щойно коли він повернувся до Москви, то у своєму перекладі на російську мову цього знаменитого твору Шафарика («Славянское народо-описание», Москва, 1843) поставив поруч імен інших українських письменників також ім'я Т. Шевченка¹⁴.

¹⁴ Уперше на цей факт звернув увагу Іван Брик у своїй цитованій роботі «Шевченкова поема «Іван Гус», стор. 118.

Відомо, що згодом великий поет подружився з Бодянським і просив його допомогти йому розповсюдити в Москві «Тризна» та «Гамалію»¹⁵. Бодянський виконав це прохання. Він намагався поширити ряд творів Шевченка не лише в Росії, але й за кордоном. Саме «Тризна» та «Гамалію» вислав він разом з іншими виданнями І. Головацькому. У 1844 й 1845 роках Бодянський надіслав ряд шевченківських видань зі своїми власноручними присвятами в Чехію П. Шафаріку, В. Ганкові та Чеському музею у Празі. Це були «Тризна», «Гамалія», «Чигиринській кобзарь и Гайдамаки» (останнє видання одержав тільки Шафарик). Чи з відома Шевченка надіслано в Чехію і Галичину ці видання, про те досі нічого не відомо. У всякому разі Бодянський зробив усе, що він міг, для їх поширення і цікаво, що крім надісланих Бодянським у той час до Чехії не потрапили ніякі інші видання Шевченкових творів. Про це свідчить і той факт, що нічого більше не зберігається у чеських бібліотеках. Нам не пощастило знайти ні першого видання «Кобзаря», ні «Гайдамаків», а з листування Шевченка відомо, що «Кобзар» видання 1840 року швидко розкупили і він у травні 1844 року вже не міг надіслати Бодянському жодного примірника.

Не можемо ми сьогодні й відповісти на питання, як читали у Празі надіслані Бодянським твори Шевченка й яке вони справили там враження. У тогочасному ССМ за 1845 рік маємо лише одну невеличку згадку про Т. Шевченка, оцінку його творчості, однак вона не оригінальна, а запозичена з російського реакційного часопису «Северная пчела». Ця згадка зустрічається у статті, що містить огляд російської літератури за 1844 рік. Саме тоді вийшла «Тризна» Шевченка і поет дуже цікавився, яке вона справить враження на читачів. І ось у загальній статті читаємо:

«Можна було б, правда, навести ще більше творів, наприклад, вірші «Багір Хан», «Горный охотник», «Тризна», збірку віршів пана Охлебеніна, пана Сулова...

¹⁵ Як свідчить листування, Бодянський зробив ряд зауважень до останньої поеми Шевченка.

тощо; але це лише друковані речі, в літературі вони ціни не мають¹⁶.

Це власне й є перший друкований відгук про Шевченка в Чехії, в якому навіть не зазначено імені автора. Можливо, що у того з чехів, хто його читав, він відібрав охоту ближче познайомитися з «Тризною».

У багатому тогочасному листуванні чеських письменників та вчених з російськими й українськими діячами ми ніде не зустрічаємо імені Шевченка. Воно згадується тільки в листі польського славіста, редактора першого слов'янського журналу »Dennica-Jutrzenka«, що виходив у Варшаві, П. П. Дубровського до В. Ганки від 19 лютого 1845 року. Дубровський, правда, не говорить про поетичну творчість Шевченка, але захоплюється його «Живописной Украиной».

«Чи відомо вам, — писав він, — що п. Шевченко видає в Петербурзі «Живописную Украину», яка має три розділи: 1) Види Малоросії, 2) Сучасний побут народу і 3) Найважливіші події з історії Малоросії... Якби подібні видання з'явилися в інших слов'янських народів, який був би скарб!»

Ми, мабуть, несправедливо покривдили б українських діячів, коли б сказали, що вони не були зацікавлені в тому, щоб якоюсь мірою спричинитися до популяризації імені Шевченка в Чехії у 40-х роках ХІХ століття. І справді, нещодавно у спадщині В. Ганки знайдено надзвичайно цінний документ, який свідчить, що українські друзі Шевченкової поезії якоюсь мірою хотіли пропагувати її в Чехії і що чехи зі свого боку самі намагалися більше довідатися про нього. Йдеться про рукописні списки чотирьох віршів Тараса Шевченка з першого видання «Кобзаря» («Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Іван Підкова», «Нащо мені чорні брови»). Почерк належить ні Шевченкові, ні Бодянському, ані Срезневському, котрий, як відомо, посилав Челаковському деякі рукописи віршів харківських поетів. Хоч досі ще не пощастило встановити, хто переписав ці твори, немає сум-

¹⁶ ССМ, 1845, str. 503.

ніву, що їх було вислано до Праги вже у 40-х роках минулого століття¹⁷.

Постає питання: чому ж уже в той час у Чехії не з'явилися якісь переклади з Шевченка? На нашу думку, сталося так тому, що ці рукописи не потрапили, на жаль, до найкращих рук. Ганка, щоправда, здійснив 1814 року один переклад української народної пісні, однак його, типового представника чеського реакційного панславізму та царофільства, навряд чи могла цікавити робота над перекладами поезій Т. Шевченка, який мав цілком протилежні йому ідейні погляди. Єдиною людиною, яка могла б здійснити у той час переклади шевченківських творів на чеську мову, особливо тих, які близькі до народних пісень, був уже згаданий Ф. Челаковський, але він про ці твори нічого не знав.

Варто пригадати й те, що в часі, коли Бодянський вислав до Праги Шевченкові твори, чеською мовою взагалі мало з'являлося перекладів з української літератури. У 1844 році, наприклад, не було здійснено жодного. 1845 року — лише кілька перекладів українських народних пісень, а також передруковувалися переклади Челаковського. Саме тоді Зап увів до чеської перекладної літератури прозу П. Куліша, який першим з українських авторів вийшов у Празі окремим виданням: 1845 року — «Přívnik», 1846 в журналі, а 1847 окремо — «Повість» Михайло Чарнышенко» в перекладі К. Стефана. Перекладом цієї повісті й припиняється в Чехії на кілька років видання творів української літератури. Катастрофа 1847 року, що спіткала культуру українського народу — розгром кирилومهфодіївців,

¹⁷ На наявність цих рукописних списків творів Т. Шевченка в спадщині В. Ганки звернув увагу чеський історик В. Гостічка, якому ще й досі не вдалося встановити автора автографів. На думку Ореста Зілінякого, висловлену ним в листі до нас від 3 грудня 1959 року, це не міг бути Гулак-Артемовський, оскільки в Ганковій спадщині переписана тією ж рукою. На те, що ці автографи відносяться до 40-х років, вказує сам текст: у ньому нема ніяких елементів передруків 50-х років. Автором копії була, мабуть, людина без філологічної освіти (плутана орфографія), що краще знала російську мову (правописні русизми).

арешт і засудження Шевченка, переслідування української літератури царатом — відбилися і на пропаганді її за межами України. Ми не знайдемо в чеській пресі періоду 1848—1850 років не лише жодного нового перекладу, а й навіть будь-якого передруку, здійснених раніше, які часто (особливо переклади Челаковського) з'являлися на сторінках чеської преси. Після 1848 року царський уряд заборонив російським вченим робити будь-які наукові подорожі до інших слов'янських країн. І ця заборона формально тривала аж до 1856 року.

З другого боку, австрійський централістичний поліцейський уряд після 1848 року душив чеське національне й соціальне життя. У період так званої блхової реакції, коли в Австрії послідовно було ліквідовано всі конституційні права і в Чехії здійснювалася насильна германізація, все чеське культурне життя було під поліцейним контролем. У цей час, звичайно, тим більше важко було б вживати якихось заходів до популяризації творчості Шевченка. Про нього, як і взагалі про Кирило-мефодіївське товариство неможливо було тоді писати в Чехії через сувору цензуру.

Однак і в цей тяжкий час робилися певні спроби, щоб ввести українську літературу до перекладної чеської. Уже 1851 року знову з'являються окремі переклади творів українських письменників, зразки фольклору (зокрема, Західної України). Так, у журналі «Lumír» 1851 року було опубліковано згаданий вже нарис К. В. Запа за Гребінкою («Як собі українець Україну хвалить») і надруковано один твір Куліша в перекладі Запа («Как в местечке Воронеже высох Пешевцов став»).

Але перші переклади на чеську мову таких творів, які гідно репрезентували б українську літературу на міжнародній арені, з'явилися пізніше, тільки наприкінці 50-х років, коли після смерті Миколи I активізувалась революційна демократія, ослабла політична реакція в Росії і менш напруженим стало становище в Чехії. Спочатку в Празі заговорила про життя українського народу своїми «Народними оповіданнями» Марко Вовчок, літературна «дочка» Шевченка, яка згодом стала досить популярною українською письменницею в Чехії й щиро подружила з видатним чеським радикальним

демократом Й. В. Фрічем. Оповідання Марка Вовчка в липні 1859 року почали друкувати на своїх сторінках «Pražské poviny».

Наприкінці 50-х років у Чехії починається новий період у розвитку чеських досліджень про українську й російську літературу. Початок цим докладнішим літературним розвідкам, а не лише принагідним хронікерським повідомленням, як це мало місце до того часу, поклав відомий російський славіст О. Пипін, який після опублікування його дисертації «Очерк литературной старины повестей и сказок русских» (1857) поїхав до ряду європейських країн (1858—1859). Відвідав він також Прагу, і був здивований, що в Чехії так погано знають російську літературу і лише випадково перекладають з неї. Бажаючи сприяти кращому ознайомленню чехів з російською літературою, Пипін у 1858—1859 роках на сторінках ССМ опублікував «Листи про російську літературу» (1858) та «Листи про найновішу російську літературу» (1859). Їх було написано у формі листів до Ганки й вони знайомили з ідейним змістом російської літератури, з боротьбою двох основних її напрямків — слов'янофілів і західників, з тогочасними журналами. Тут говорилося про Белінського, Тургенєва, Писемського, Полонського, Салтикова-Щедріна, Островського, Гончарова, Толстого, Некрасова та інших. Листи давали уявлення про бурхливе, кипуче життя російської літератури і звертали увагу на її вселюдське значення.

У кінці своїх «Листів про найновішу російську літературу» Пипін згадав і літературу українську:

«Наприкінці моїх листів мушу сказати ще кілька слів про сучасний стан малоруської літератури. Ви знаєте, що в 30—40-х роках українська література була «в рамках Росії» досить оживлена: видавалися збірники пісень малоруських, друкувались твори нових малоруських письменників, виходили альманахи тощо. У 40-х роках з'явився ряд талановитих письменників, виключно малоруських. Між ними перше місце, безперечно, посідає Шевченко, людина з народу, яка блискуче розуміє його дух і обдарована великим поетичним талантом. Шевченко друкував небагато, однак це небагато було чудове; прихильники малоруської літератури дуже шанують цього

поета, в їхніх руках є ще й інші ненадруковані його вірші. Шкода, що жорстока доля загальмувала його поетичну діяльність у кінці 40-х років. Шевченка вислали з батьківщини, він був довго солдатом і тільки тепер, за нинішньої влади знову дістав свободу. Його поема «Гайдамаки» про бурхливі часи Малоросії, яка бореться за свободу і помщається своїм ворогам, глибиною почуттів та чудовими поетичними картинами дорівнюється найкращим національним творам Пушкіна і Міцкевича».

В часи написання цієї статті Пипін стояв близько до гуртка «Современника» і перебував під безпосереднім впливом свого двоюрідного брата М. Г. Чернишевського. За винятком замітки про Шевченка у «Дневнику руському», передрукованої 1848 року брненським «Туденік-ом», в якій згадується про Шевченка — «мученика за свободу русинських справ», Пипін, мабуть, перший заговорив у пресі про поневіряння Т. Шевченка. І це в той час, коли в Росії ще не можна було писати про нього. Та й не тільки заговорив: він перший зробив сьогодні вже загальноновизначне співставлення — Шевченко — Пушкін — Міцкевич. Проте, на основі цих заміток Пипіна про Шевченка не можна переоцінювати його статтю в цілому, як це робить А. В. Недзвіцький¹⁸, і характеризувати її як таку, що спростовувала поширені тоді погляди на українську літературу, як «літературу лише для хатнього вжитку». О. Пипін, високо оцінюючи творчість і значення Шевченка, говорячи про важкий шлях української літератури, яка у 1847 році зазнала тяжкого удару від царизму, водночас вважав, що «малоруська» мова неповноцінна і не здатна виражати людські думки так, як інші. На його думку, українська література — це лише провінціальна частина російської літератури.

«Великоруська освіта і життя настільки проникли в Малоросію, — писав він, — що нині не може бути мови про літературне роздвоєння. У 40-х роках обізва-

¹⁸ А. В. Недзвіцький. Нові матеріали про зв'язки Шевченка з російськими революційними демократами. Кн. «Збірник праць третьої наукової шевченківської конференції». Київ, видавництво АН УРСР, 1955, стор. 115.

лося у нас кілька голосів проти цієї провінціальної літератури, але я не бачу причин, щоб ми проти неї виступали. Адже вона неспроможна довести до роздвоєння; російська література міцно вкоренилася в Малоросії, російська освіта увійшла до неї в кров і її не можна прогнати; малоруські університети в Харкові та в Києві розповсюджують російську освіту. За таких умов вплив Малоросії може бути тільки суто літературний, поетичний, може бути лише справою дилетантською, що не претендує на гегемонію над російською в Малоросії. Вона ознайомлюватиме нас з оригінальним характером національного віршування на південній Русі; малоруська мова може бути тільки мовою віршування, а не мовою наук і мистецтв.

Малоруська мова загалом для цих останніх ще занадто нерозвинута і завжди повинна поступатися перед російською».

Як приклад автор наводить «найталановитішого з усіх наших малоруських письменників» М. Гоголя, який, за його словами, ніколи не мав би стільки читачів, якби писав українською мовою. Вона «була б зовсім недостатньою для написання таких творів, як «Ревізор», «Мертві душі» та ін. Однак російська мова не перешкодила йому у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки» залишитися зовсім малоросом».

Звичайно, такі міркування Пипіна щодо «неповноцінності» української мови і «провінціальності» української літератури дезорієнтували чеського читача, хоч загалом він гиносив з його статті дуже хороше враження про їхній розвиток в останні роки. У цих своїх міркуваннях Пипін був ще у полоні офіційного ставлення до України, що існувало в царській Росії.

Невдовзі після виступу Пипіна М. Чернишевський, згадуючи про значення Міцкевича для польської літератури, «не визнавати яку означало б тільки виявляти власну дикість», зовсім інакше поставився і до цієї «провінціальної», за Пипіном літератури:

«Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література також не потребує нічийої ласки, — писав він. — Та й крім Шевченка малоросійською мовою пи-

шуть люди, які були б не останніми письменниками в літературі навіть багатшій, ніж великоруська»¹⁹.

До пропаганди імені Шевченка в Чехії значно спричинилося нове видання «Кобзаря» і альманах П. Куліша «Хата», в якому було опубліковано ряд творів поета. На ці видання, що вийшли 1860 року, в російській і польській пресі з'явився ряд схвильованих відгуків. Вони, і зокрема стаття М. Добролюбова в «Современнике», дійшли й до Чехії. Згаданий уже нами В. Дундер виступив в основному з приводу саме цих видань з фейлетоном «Русинська література» у недільному номері «Pražské poviny» від 29 квітня 1860 року. Це перша замітка про Шевченка, написана чехом. В. Дундер тішиться, що останнім часом знову пожвавлюється життя української літератури, яка після свого колишнього розквіту зовсім була занепала у 40-х роках. Як на доказ цього відродження він посилається на два видання, що вийшли у Петербурзі — «Кобзар» Т. Шевченка і альманах «Хата» П. Куліша.

Далі Дундер широко зупиняється на Шевченкові, поезією якого він захоплювався. Читаючи його роздуми про українського поета, не можна не відзначити, що автор статті перебував під впливом рецензії на «Кобзар» Добролюбова. Дундер не тільки перефразовує, часто дуже стисло переказує ряд думок Добролюбова, а й іноді цілими реченнями, та навіть і абзацами дослівно передає його слова. Ось приклад:

У Добролюбова:

«Не менш цікаві п'єси й іншого роду, п'єси, що малюють лихо і неволю звичайного життя та ніжні почуття дівочої і материнської любові. Особливо живо і поетично змальовано ці почуття в трьох чудових поемах: «Гополя», «Наймичка» і «Катерина». В «Катерині» ви бачите нещастя

У Дундера:

Neméně zajímavé jsou básně jiného druhu, které líčí zlo a „nedořju“ obyčejného života a něžné city dívčí a mateřské lásky. Zvláště živé a poeticky vyobrazeny jsou tyto city ve třech překrásných básních „Topolja“ (topoly), „Najmyčka“ (nájemnice) a „Kateryna“. V „Kateryně“ vidíme neštěstí ubohé dív-

¹⁹ Шевченко в критиці. Циг. твір, стор. 29.

бідної дівчини, що полюбила москаля офіцера. Починається поема добродушним зверненням:

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине²⁰.

ky, která milovala Moskala, důstojníka. Báseň počína dobromysl-nou výstrahou.

Kochajte sja, čornobriví,
Ta ne z Moskaljamy,
Bo Moskali — čuži ljude,
Robljať licho z vami.
Moskal ljubíť žartujučy,
Žartujučy kyne;
Pide v svoju Moskovščinu,
A divčyna hyne.

Слідом за Добролюбовим Дундер високо оцінює «Гайдамаків», «Наймичку» і наприкінці статті обцяє з часом ознайомити читачів з поемою «Тополя» у своєму перекладі. На жаль, цей намір не було здійснено.

Крім Шевченка Дундер згадує ще й П. Куліша, Марка Вовчка та Діонісія Баковського, автора популярної пісні «Гандзя».

Хоч висловлювання Дундера про Шевченка і не оригінальні, хоч вони й не основані на його особистому вивченні творчості поета, все ж його стаття відіграла значну роль у свій час. Чехи, які доти не звертали уваги на російські статті про Шевченка, зацікавились ним і, маючи змоги ширше ознайомитися з творами українського поета, перенесли кращі думки передових російських критиків про нього на сторінки чеської преси. І це мало своє значення. Внаслідок цього згодом майже в усіх статтях чеських передусім підкреслюється народність поезії Шевченка, її надзвичайна близькість до українських народних дум та пісень, про що писав Добролюбов і на чому так наголошував у своїй статті В. Дундер.

Незабаром, того ж 1860 року з'являється ще одна чеська стаття про українського поета, набагато ширша, яка вперше ознайомлювала читачів з його життєвим шляхом. Вона називалася «Тарас Григорович Шевченко — поет малоруський» і була опублікована в популярному журналі «Образы живога», що виходив у Літомишлі під редакцією відомого чеського поета Яна Неруди.

²⁰ Там же, стор. 38—39.

І саме Нерудові «Чеські вірші» передують цій статті, написаній студентом Празького університету, згодом — відомим славістом, професором Варшавського університету Йосефом Первольфом, автором праці «Слов'яни, їхні взаємовідносини і зв'язки».

Первольф саме 1860 року ознайомився з рядом збірників українських пісень, зокрема з третім виданням «Сборника украинских песен» М. Максимовича (Київ, 1849 рік) і почав перекладати деякі з них. Це ж були і його перші переклади взагалі. Того року Первольф переклав сім зразків українських народних дум та пісень: «Іван Коновченко», дві думи про Серіягу та ін. Уже в цьому виявився його ранній нахил до вивчення історії. Свої спостереження над українськими піснями Первольф виклав у статті «Історичні думи й пісні малоруського народу», опублікованій в журналі «Lumir» (1860, № 10, стор. 1146).

Беручи до уваги ці факти, можна цілком певно твердити, що звернення молодого Первольфа до Шевченка не було випадковим. Захопившись українською народною поезією, він, природно, зацікавився і найбільшим поетом України Тарасом Шевченком, про якого, може, навіть зовсім випадково йому довелося прочитати в російських журналах. А звідси — і бажання познайомити своїх земляків з цим майже невідомим для них поетом.

Покищо нам не пощастило встановити, якими джерелами користувався Первольф, працюючи над статтею. Але його загальні погляди на українську літературу дуже близькі до тих, що висловлювалися в тогочасній російській і навіть українській критиці. Загалом же цю статтю написано незрівнянно оригінальніше, ніж статтю його попередника Вацлава Дундера.

Первольф констатує, що «молода малоруська література може похвалитися вже не одним талановитим письменником, які плекають словесність на мелодійній, гармонійній малоруській мові. Імена Котляревського, Квітки (Основ'яненка), Гребінки, Куліша, Марка Вовчка, Щоголева та інших мужів, люблячих рідну мову, гучно лунають по широкій Україні».

Далі автор, перегукуючись з поглядами не лише більшості тогочасних російських критиків, а й навіть деяких

діячів української культури, згадує про українську літературу, як про лише провінціальну, «для хатнього вжитку». Справді, пригадаймо, що думка піднести українську мову до рівня літературної навіть 1871 року була для Костомарова «спокусливою, але вже з першого погляду явно неспроможною»²¹.

Після вступу, в якому змальовано досить сумну картину тогочасного стану української літератури та мови й говориться про українських письменників, Первольф пише: «Їхня діяльність обмежується, правда, лише оранням ниви протенародної, що зовсім не перешкоджає літературному сполученню з великоросами, мову яких малороси давно прийняли за літературну і піднесенню якої самі багато допомагають, визнаючи велике значення однієї літературної мови і не бажаючи порушувати зв'язків, що їх еднають з іншими освіченими російськими людьми. Максимович, Гоголь, Костомаров (Галка) та ін. родом малороси; їхні великі заслуги перед літературою всеросійською давно визнано».

Як бачимо, ці думки близькі до поглядів О. Пипіна, висловлених ним у його чеській статті 1859 року. Щоправда, у 40-х роках минулого століття в чеській пресі можна було зустрінути й інші думки, особливо у виступах Гавлічека-Боровського, однак слід відзначити, що навіть Павел Шафарик, який визнав українську мову за окрему слов'янську мову, теж відмовив їй у своїй «Слов'янській етнографії» у праві на цілком самостійний розвиток, як літературної. Звичайно, подібні погляди, які, на жаль, у минулому часто висловлювалися не лише в Чехії, а й в інших країнах, не могли викликати в іноземного читача справжнього інтересу до української літератури.

«Націоналістичні тенденції, слабке знання української мови, ще менш знайомі, ніж російська мова, відсутність власної державності і навіть певних географічних кордонів — усе це перешкоджало доступу української літератури до зарубіжного читача», — пише О. І. Білецький²².

²¹ О. І. Білецький. Українська література серед інших слов'янських літератур. Видавництво АН УРСР, Київ, 1953, стор. 13—2.

²² Там же, стор. 46.

А між тим ні сумніви відносно можливості самостійного існування української літератури, ні те, що український народ було роз'єднано — частина страждала під гнітом царської Росії, а частина — цісарської Австро-Угорщини, ні численні укази царського уряду, якими українську літературу взагалі малося викреслити з життя українського народу, ні постійні утиски та переслідування кращих письменників східної та західної України — ніщо не змогло затримати її розвиток. Вона породжувала таких письменників, творчість яких ніяк не можна було б назвати провінціальною. І вони відразу почали виводити цю літературу на широке всесвітнє поле.

У згаданій статті Первольфа ми читаємо:

«Між новітніми культиваторами літератури малоруської без будь-яких сумнівів перше місце посідає поет Тарас Григорович Шевченко, якого можна порівняти з народними поетами, великоруським Кольцовим і шотландським Бернсом, як силою поетичного чуття, глибоким, сердечним розумінням народних потреб, горя і радості, так і невишуканим, прямим та ясним складом думок і мови».

Тут зразу відчувається, що Первольф знав рецензію Добролюбова. Однак порівняння Шевченка з Кольцовим та Бернсом, в дусі якого він оцінює творчість українського поета, далеке від правди і негативно позначилося на статті. Первольф підкреслює народність Шевченкових творів, але обходить їх соціальне звучання. Справді ж своїми поглядами, своїм «розумінням народних потреб» український поет був далекий як від Кольцова, так і від Бернса, бо поезія його така близька народові й любима ним саме завдяки її глибокій революційності.

Первольф був ознайомлений з автобіографічним листом Шевченка до редактора журналу «Народное чтение», уривками з якого він оживлює статтю. Подано тут і численні примітки під текстом з поясненням деяких незрозумілих для чехів слів (кобза, дума, чуприна та ін.), з відомостями про Саву Чалого, козаків тощо. Для ілюстрації автор наводить у примітках у власному перекладі уривки з народних пісень, якими він хоче допомогти читачеві краще уявити собі минуле України. А в основ-

ному тексті статті чеською транскрипцією подає українською мовою кілька уривків з віршів Шевченка і дослівно переказує деякі рядки з «Перебенді» та вірша «До Основ'яненка». Крім цих двох творів автор згадує «Гайдамаків», «Гамалію», «Івана Підкову», «Тарасову ніч», «Катерину» та «Наймичку». «Івана Підкову» він сам перекладає й подає в додатку, так само як і «Думу про Татарський похід Серпяги». Первольф робить це з тією метою, щоб читач «міг цей поетичний художній твір співставити з українською народною піснею», оскільки, на думку автора, Шевченкові твори близькі до народних пісень. Звичайно, таке співставлення було зайвим, бо автор статті тим самим звужував значення Шевченкової творчості мало не до епігонуства народної пісні.

У своїй статті Первольф високо оцінив вірш «До Основ'яненка». Він писав, що в «Гайдамаках» і в «Гамалії» «немає ні того вогню, що його ми бачимо в посланні «До Основ'яненка», ні тих простих і сильних виразів, які зустрічаємо в народних українських піснях, коли оспівуються бої з ляхами-поляками (як у «Гайдамаках») або з турками (як у «Гамалії»). В обох (цих творах. — М. М.) поет часто розповідає без зв'язку і часто намагається діяти ефектами.

Менше таких намагань ми бачимо в історичних віршах про Івана Підкову і Тарасову ніч, дуже подібних до народних пісень, хоч іноді в розповіді відчувається одноманітність».

Наведена оцінка «Гайдамаків» протилежна тій, що її ми знаходимо у статті Дундера.

Значно вище оцінює Первольф «Катерину» і «Наймичку». «Катерина», — пише він, — це оповідання зовсім у народному дусі, хоч його основа дуже слабка... Кінець поеми вимушено штучний, так що нехудожня цілісність дивно суперечить поетичній красі окремих сцен».

Знову, як ми бачимо, загальний висновок протилежний тому, який зробив Дундер. Цікаво, що це саме мотивування, подібне до висловленого Первольфом, знайдемо ми через кілька років (1884 р.) у статті Яна Гудця, який

у свою чергу (правда, під польським впливом) буде захоплений історичною поемою «Гамалія».

Зате Первольфові вже зовсім без будь-яких застережень подобається «Наймичка».

Оце й усе, що Первольф написав про Шевченка у своїй статті. І хоч знаходимо в ній місця, з якими не можна погодитись, все ж треба визнати, що цей 19-річний чеський юнак зробив своєю працею дуже корисну справу для української літератури. Він не лише перший ознайомив чехів з життєвим і творчим шляхом великого українського поета, а й перший увів його в чеську перекладну літературу.

Завдяки Дундерові і Первольфові Чехія поруч із Польщею була тією країною за межами Російської імперії, де ім'я великого українського поета гідно прозвучало ще за його життя. Здобули у чеській пресі визнання і його твори, хоч їх у Чехії поки що знали дуже мало. Так Шевченко уперше високо підніс прапор рідної літератури за межами своєї країни. Нема сумніву в тому, що той, хто прочитав названі статті, зразу відчув симпатію і до його батьківщини, чудова народна творчість, багате історичне минуле якої вже давно приваблювали чехів. Це останнє якнайкраще пояснює, чому чехи передусім підкреслювали близькість творчості Шевченка до народної пісні.

Цікаво тут відзначити й те, що обидва автори, Дундер і Первольф, самі були в полоні українських народних пісень, які вони пропагували між своїми земляками.

За життя Шевченка чеська преса не могла ще належно оцінити його значення. Для цього у Чехії не було тоді передумов — Шевченкові твори щойно на початку 60-х років, та й то у спотворених виданнях, почали потрапляти до рук окремих читачів. У той же час почала подавати чехам інформації про життєвий шлях поета й російська преса. Раніше їм не було звідки про нього довідатись. Відповідно до російської тогочасної критики чехи також насамперед підкреслювали спорідненість творчості Шевченка з народною українською піснею і, захоплюючися цим, оминали революційне звучання його поезії.

На соціальний і політичний зміст поезії Шевченка першою звернула увагу польська критика, особливо поль-

ська нелегальна преса, але це було вже пізніше, після смерті великого Кобзаря. Тоді, слідом за поляками, у Чехії також почали глибше цікавитись його творчістю.

Стаття Первольфа відкрила в Чехії період шукання шляхів до Шевченка. Український поет, будучи представлений чеським читачам, які відтоді вже знали про його життя, а частково й творчість, не зник більше з їхнього поля зору. Вони продовжуватимуть цікавитись, все більше й глибше проникатимуть у зміст його поезії, цікавитимуться його думками та сподіваннями, перекладатимуть його твори, аж поки вони не стануть приступними найширшим колам чеського народу і, вийшовши неодноразо у різних перекладах, увійдуть до скарбниці чеської перекладної літератури. Ця велика справа вивчення й популяризації художньої спадщини великого українського поета не закінчилася й в наші дні. І про неї ми й розповімо в наступних розділах.

II.

ЧЕСЬКА КРИТИКА ПРО ШЕВЧЕНКА

«Сьогодні, через ціле століття, звучать нам повно і по-новому його вірші, сповнені справедливого гніву і віри в перемогу правди».

З газети «Mladá fronta», 1945.

Від початку 60-х років — до кінця XIX століття відомості про українську літературу в чеській пресі вичерпувалися в основному статтями і замітками про Шевченка. Як побачимо далі, джерелами для цих статей були не тільки українські матеріали та російські рецензії й дослідження, а також і польські праці, які чеські автори в 60—70-х роках XIX ст. часто просто перефразували у своїх статтях.

Ми вже мали нагоду побачити, що відомості про творчість Т. Шевченка дійшли до Чехії ще під час життя славетного поета. Однак систематичне ознайомлення чехів з його творчістю почалося щойно після його смерті.

Покищо ми не знайшли у чеській пресі ніяких безпосередніх відгуків на смерть поета. Лише з приводу урочистого відзначення українською молоддю у Львові першої річниці від дня смерті Т. Шевченка (10 березня 1862 року) празька газета «Nlas» 14 березня 1862 року опублікувала надіслану зі Львова статтю без підпису

«Посмертне русинське торжество Тараса Шевченка». У ній підкреслюється роль Тараса Шевченка у справі національного пробудження українського народу і rado відзначається, що його заслуги цінують також у Галичині. Спеціально підкреслюється той факт, що у торжестві взяла участь передусім молодь.

«Зазначаємо ще раз, що це була студіююча молодь, яка так гідно відзначила пам'ять улюбленого письменника, будучи натхненною творами його духа, і не можна отже більше сумніватися, що народ, який має так шляхетно мислячу молодь, яка наперекір усілякому цькуванню протівників так палко приєдналась до священної своєї національної справи — не загине, а навпаки: вона повинна врешті домогтися загального визнання і вона напевно матиме велике майбутнє!»¹

Того ж 1862 року в журналі «Květy»² з'явилася стаття «З України» за підписом К. S. Її автором був відомий чеський письменник, один з керівників чеських радикальних демократів К. Сабіна (1813—1877). 1849 року внаслідок його прогресивної діяльності воєнний трибунал засудив Карела Сабіну до страти через повішення. Цей вирок було замінено вісімнадцятирічним ув'язненням. 1857 року письменника врешті звільнили. Він жив у страшних злиднях і знову взявся за перо, змушений заробляти ним собі на прожиток. Літературна діяльність К. Сабіни була надзвичайно багатогранною. Саме тоді, коли письменник опублікував згадану статтю, він написав лібретто до двох національних чеських опер Б. Сметани — «Бранібори в Чехії» та «Продана наречена».

Стаття «З України» не оригінальна праця Сабіни. Вона, як переконливо довів Л. Луців, є майже дослівним перекладом статті з польського журналу «Przegląd gzeszy polskich», що виходив у Парижі і відбиток з якого було нелегально надіслано до Австрії і Росії. Стаття, написана якимсь кіївським поляком, називалася «O stosunku obecnyh Ukrainy do Polski»³.

¹ Elas, I, 1862, č. 73.

² Obrazy života, 1862, str. 117—118, 126.

Стаття була нами передрукована в зб.

³ Див. Луців, Л. «Тарас Шевченко та чехи і словаки», цит. твір, стор. 107—108.

Слідом за цією статтею Сабіна критикує українську школу польських романтиків, яка невірно змальовувала козаччину, ідеалізуючи історичне минуле, забуваючи про те, що «ті поетичні нечаї, тараси, некраси, наливайки і т. д. тілом і душею споріднені з іванами, кузьмами та миколами, які миють тарілки у панів поетів та їх поклонників, рубають дрова і вивозять на поле гній! І ці бідні навіть уявлення не мають про те, яке славне місце займають вони у книгах».

Автор, підкреслюючи тяжке соціальне становище українського народу, продовжує: «Чого варті ці найкращі розповіді про них, ці славослів'я, балади і перекази, ці пісні, які про них співають, коли усе це лише ідеальна сторона дійсності, яка зі свого боку суперечить усьому ідеальному?»

У статті згадуються перші твори нової української літератури, ряд п'єс Основ'яненка, що «в Києві, Харкові, Полтаві і навіть у Кам'янці та в Москві з великим успіхом ставились», і особливо підкреслюється значення «Кобзаря» та «Гайдамаків» Т. Шевченка.

Викликає зацікавлення натяк Сабіни про арешт Кирило-мефодіївців, про який у чеській і російській пресі не можна було тоді згадувати через цензурні причини.

«Проте одна нещаслива катастрофа, — зазначається в статті, — про яку тут не вільно більше сказати, примусила Костомарова, Куліша і Шевченка замовкнути у 1846 році, заборонено було і друкувати малоруською мовою книжки, і від того часу літературні квіти на Малій Русі, північним вихором зломлені, перестали жити».

Згаданий період до «нещасливої катастрофи», за словами Сабіни, коли українська література домоглася значних творчих успіхів, був цілим етапом у національному житті України. Сабіна тепло згадує окремих представників тогочасної української літератури, і особливо спиняється на Шевченкові, який «також ходив у народ, братається з ним, пив у корчмах, але сам був більше поетом, ніж збирачем . . . Його вірші, написані добірною та чистою українською мовою, мають ознаки справжньої народності, у багатьох випадках вони чудові і пройняті гайдамацькою жвавістю».

Далі пишеться, що Шевченко створив багато віршів, але не міг усіх їх опублікувати, особливо тих, у яких відбилася не лише справжня вдача поета, не тільки його намагання ознайомлюватися з характером народу, а прагнення повчати його, розповідати про ті обставини, що про них у Росії треба було мовчати. Це й викликало гоніння, яких зазнав поет. «Раніше, ніж народ, — пише автор статті, — зрозуміли це прагнення поета його противники і скоро з ним покінчили».

Так, власне, чеські читачі вперше мали можливість трохи більше довідатися про причини арешту Шевченка і про те, що поет не лише оспівував народні звичаї, а й пробуджував у народі прагнення до боротьби за своє визволення.

Закінчення статті без сумніву є оригінальним висловом К. Сабіни: «Ми хотіли подати тут лише загальний і короткий нагляд про літературне українське життя, щоб звернути увагу читачів на менш відому і дуже занедбану стихію, яка однак надзвичайно важлива в історії літературного життя слов'янських племен».

Головна заслуга цієї статті — хай і не оригінальної — саме в тому й полягає, що вона привернула серйозну увагу до літературного руху України і дала вірне уявлення про значення Шевченка, уперше чітко підкресливши політичне звучання його творів, чого ми не мали у попередніх статтях.

Через два роки знову з'являються замітки про Шевченка. Український автор Ксенофонт Климкович — редактор відомої львівської «Мети», бажаючи ознайомити чехів з розвитком рідної літератури, опублікував у «Критичному додатку» до чеської центральної газети «Národní listy» (1864, № 20—24) статтю «Русинська література». Певно, він мав на меті дати цілу серію таких статей, але надрукував тільки одну, в якій подано огляд української літератури в історичному аспекті і зокрема — видань за 1860—1862 роки. Климкович наводить 35 назв і між ними окремо — видань Шевченкової поеми «Гамалія», «Наймички», «Тарасової ночі». З приводу цього автор статті, звичайно, не без перебільшень описав таку подію:

«Один учитель, як ще були недільні школи, не маючи

букваря, взяв Шевченкову «Катерину» і читав старим вусачам, які плакали з радості. За годину навчилися пізнавати букви, за дві знали в книжці читати, а за три зміли доволі велику псеуму напам'ять»⁴.

Мабуть, чимало спричинився до популяризації імені Шевченка в Чехії 1864 рік, оскільки тоді на сторінках згаданих «Národní-x list-iv» велася своєрідна дискусія з приводу Шевченка, викликана якимсь поляком Йосефом Штейніке.

Суть цієї полеміки досить добре відтворив Лука Луців у вже згаданій нами його замітці⁵.

Взимку 1863—1864 років у чеській пресі жваво обговорювалось відоме тогочасне польське повстання, яке зазнало поразки. У зв'язку з цим повстанням писалось і про українців⁶. Тоді у Празі почала виходити газета «Národ», в якій співробітничали такі відомі чеські громадські діячі, як Палацький та Рігр.

Чеський Брненський кореспондент у газеті «Národ» виступив проти Польщі, і одним з основних його аргументів було те, що «Поляки роблять те саме українцям, за що нарікають на росіян» і що «поляки вважають українців за поляків, котрі говорять нібито тільки зінсуктим польським діалектом». Йому відповів у газеті «Národní listy» «поляк, котрий не міг воювати зі зброєю в руках проти царських посіпак», — Йосеф Штейніке. Між іншим він писав, що ті люди, які вважають українців «югоросами», не мають права осуджувати польську політику. Він згадав зокрема автора численних російсько-чеських і чесько-російських словників, протипольськи настроєного Йосефа Ранка. Останній у своїй замітці про лейпцігське видання творів Тараса Шевченка, опублікованій в «Národní-x List-ax» 1864 року, відносить українського поета до поетів російських. Через кілька днів у тій же газеті з'явилася ще одна замітка Й. Ранка,

⁴ Нам не пощастило розшукати цю статтю. Цитуємо за статтею Л. Луцева «Тарас Шевченко в полеміці в «Národní-x List-ax», «Діло», Львів, 11 березня 1925, № 54.

⁵ Див. зазначену вище статтю.

⁶ Див., наприклад, окрему досить велику статтю «Rusini a povstání polské», опубліковану на першій та другій стор. газ.

«Шевченко і пан Штейніке», у якій він між іншим писав: «Що Шевченко писав українською мовою, це мені відомо щонайменше так, як і панові Штейніке, а що стосується української справи, думаю, що її найкраще розв'яжуть самі українці — сам народ»⁷.

Ця дискусія не мала літературного характеру, але вона цікава для нас, бо з неї ми довідуємося, що ім'я Т. Шевченка уже в 60-х роках було порівняно широко відоме в Чехії.

У зв'язку з цим не буде зайвим пригадати ще одну статтю, яку «Národní listy» передрукували 1864 року. У ній також розглядалися подібні питання і вона свідчила про те, як ставилася певна частина чеської громадськості до українського народу.

У № 5 «Národní-x list-iv» (від 8. I. 1864 року) на першій сторінці було передруковано статтю із «Сербського дневника» якогось київського монархіста, який порятунок для всього слов'янства вбачав лише у російського царя і православної церкві і з шаленою ненавистю писав про українців, називаючи їх не інакше, як «хохломани», ганьблячи все, що робилося на користь національного розвитку українського народу. Цю статтю було вміщено із заміткою від редакції, яка свідчить про те, що вона явно відкидає і висміює погляди автора.

Киянин у статті між іншим писав:

«Не повірите, з якою погордою дивляться всі малоруські поміщики та духовенство на гурток зрадників і авантюристів, перейнятих шкідливою для цілості Росії наукою: Костомарова, Куліша, Основу (!?), Шевченка та інших. Їхні імена виговорюють з прокляттям».

У автора цієї українофобської статті справжній жах викликає кореспондент львівської газети «Слово» з надніпрянської України, який «насмівся» говорити про українські справи в Росії. Щоб звернути увагу на його небезпечність, він підкреслює, що цей, за його висловом, «шалений хохломан» перебуває під наглядом поліції.

Ця стаття, якій праязкі «Národní listy» надали такої ваги, свідчить про зацікавлення долею українського на-

⁷ Národní listy, ze dne 9. března 1864.

роду, а отже і його літератури, в тому числі й Шевченка. А редакційна замітка є одним з доказів того, що ця доля викликала у чехів велике співчуття.

Шевченковою музою у цей час починають усе більше цікавитись також в інших слов'янських країнах. На початку 60-х років його ім'я стає досить відомим у Галичині. Цьому особливо сприяли перші львівські видання творів Т. Шевченка (1865 року окремою книжкою вийшов «Сон», 1867 — двотомник його поезій, який чималою мірою спричинився до популяризації імені великого Кобзаря). 1863 року в Москві вийшла книга болгарського письменника Райка Жинзифова «Новобългарска сбирка», в якій під назвою «Гусляр Тараса Шевченка» було опубліковано шість перекладів його творів. Про ці переклади 1865 року подали невеличку замітку «Národni listy» (V. № 47, 16. II. 1865 року), в якій зазначалося: «Шевченко залишив також вірш «Іван Гус», присвячений нашому П. Й. Шафарикові. Русини не можуть знайти цього вірша, може, він зберігається в літературній спадщині Шафарика?»

Оце, здається, і є перша згадка у чеській пресі про поему «Єретик» Тараса Шевченка. Чехи, мабуть, тоді не знали, що вже 1863 року видатний чеський радикальний демократ Йосеф Вацлав Фріч, який змушений був покинути свою батьківщину і емігрувати за кордон, проживаючи у Парижі, переклав послання «Шафарикові» і опублікував його в чеському американському журналі «Zvonu» (№ 6, 1863 рік).

Значний інтерес викликав Шевченко серед поляків. Вони можуть пишатися тим, що саме польському перу належить перша монографія про життя і творчість українського кобзаря, автором якої був Гвідо Баттаглія («Taras Szewczenko, Zycie i pisma jego», Львів, 1865 рік, стор. 57, передрук з журналу «Tygodnika naukowego»). Ще до її появи у польській пресі було опубліковано кілька статей про Шевченка (зокрема Леонарда Совінського), які, подібно до згаданої монографії, дуже часто використовувалися як джерела до написання деяких чеських праць.

До популяризації імені Тараса Шевченка певною мірою спричинився і концерт, влаштований у Відні україн-

ськими студентами з нагоди 5-річчя від дня його смерті (1866). У зв'язку з цим в «Додатку» до журналу «Květy» — «Česká včela», в якому послідовно подавалися відомості про різні події в житті слов'янських народів, з'явилось кілька заміток про Шевченка. В одній з них зазначено, що «старанням малоруської молоді у Львові вийде незабаром повна збірка творів найславетнішого поета малоруського *Тараса Шевченка* з життєписом поета. Видання це буде дуже корисним і для характеристики положення, яке Шевченко посідав завдяки своїм творам і політичним поглядам, оскільки у дотеперішньому виданні його творів, що вийшло в Росії, бракує великої кількості віршів, які не пропустила російська цензура⁸.

У тринадцятому номері цього ж додатку згадується про заснування львівського українсько-польського журналу «Sioło», в першому номері якого було опубліковано «Катерину» Шевченка та «Марусю» Квітки-Основ'яненка⁹.

Згаданий додаток до журналу «Květy», який редагували відомі чеські поети В. Галек та Ян Неруда, мав навіть невелику полеміку з польським часописом «Dziennik literacki» з приводу української літератури. В одному з тогочасних номерів «Česko-í Včel-и» знаходимо таку замітку:

«Dziennik literacki» закидає нам, як великий гріх, що під спільною рубрикою російської літератури ми подаємо також відомості про твори, написані малоруською мовою. Редакція «Květ-ів» додержується тієї думки, що вона може говорити про великоруські, малоруські, білоруські,

⁸ Slavnost Tarase Ševčenka ve Vídni, Květy, I, 1866, příl. Čes. Včela, č. 9.

⁹ Там же, № 13.

Мабуть, цікаво буде зазначити, що в цьому ж номері згадується Марко Вовчок, про яку чеський автор пише: «Славна письменниця російська Марковичова, яка пише під псевдонімом Марко Вовчок і твори якої піднесли її до одного рівня з передовими письменниками російськими, видала нову збірку своїх новел. Марковичова влітку живе переважно в Парижі і добре обізнана з прагненням чеського народу».

Замітку цю, мабуть, написав редактор журналу Ян Неруда, який особисто познайомився з Марком Вовчком у Парижі.

червеноруські і т. д. справа під загальною назвою, як про російські, з тим самим правом, з яким би вона говорила про літератури французьку, німецьку, англійську, італійську тощо, як про європейську¹⁰.

Звичайно, таке спростування невірне, оскільки кожна з слов'янських літератур так само належить до європейських. »Dziennik liter.« до певної міри мав рацію, роблячи свій закид, однак не можна сказати, щоб редакція згаданого чеського журналу не визначала літературу українську як окрему слов'янську. Річ у тім, що поняття «східно-слов'янські літератури» в чеській пресі, так само, як і в інших, почали вживати значно пізніше. У той час його заміняв термін «російська література».

У 1866 році в журналі »Květy« з'явилася досить велика стаття «Тарас Григорович Шевченко» (стор. 419—420, 431—432, 442—444) без підпису. Лука Луців, не наводячи ніяких доказів, говорить про неї, як про статтю Емануела Ваври (1839—1891), відомого чеського радикального демократа і журналіста, який систематично перекладав та пропагував у Чехії твори прогресивних російських письменників і написав вдалу статтю про Герцена, опубліковану в журналі »Obrazy života« 1862 року.

Нема ніякого сумніву в тому, що Е. Вавра був добре обізнаний з творчістю Шевченка. Він навіть, як ми це побачимо далі, здійснив переклад балади «Тополя» і опублікував його у тих же »Květ-ax«. Однак це ще не доказ його авторства. Адже в той час у Чехії вже було чимало людей, досить добре ознайомлених з життям і творчістю українського поета. Отже, ми можемо з певністю твердити лише те, що цю статтю написала людина, яка читала згадану монографію про Шевченка Г. Батталі. Свідченням цього може бути той факт, що непідписана стаття місцями є майже дослівним перекладом праці польського автора, хоч посилань на неї тут і нема. І все ж ця стаття була позитивним явищем у чеському шевченкознавстві. До цього часу у чеській пресі ніде не було таких широких і докладних відомостей про Шевченка. Тут же наведено ряд невеличких перекладів, що ілюстру-

¹⁰ Там же, стор. 57.

ють ту частину статті, де говориться про «Гайдамаків» — твір, якому автор приділив найбільше уваги.

У статті так говориться про значення українського поета:

«До великих поетичних духів, що їх породила величезна російська земля і поетичні плоди яких належать уже не тільки Росії, а й усьому культурному світу, відноситься малоруський поет Т. Г. Шевченко, ім'я якого гідне стояти поруч імен найвидатніших співців слов'янських — Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова і Гундуліча»¹¹.

У першій частині статті з деякими неточностями подано відомі дані про життя Т. Шевченка до його визволення з кріпацтва. У другій автор, не зазначивши навіть назви Шевченкових творів, одним реченням згадує, що «поетичні плоди, так само як і художні твори Шевченка, зробили його нині відомим громадськості і швидко здобули йому ім'я та славу». Автор спиняється на подорожі Шевченка на Україну у 1847 році, згадує прекрасний вірш «Кавказ» і коротко повідомляє про арешт, заслання, смерть та похорон поета. Він тепло говорить про його вірші, які відзначаються глибоким, палким почуттям, досконалою формою і надміру лагідною мовою. За його словами, у піснях Шевченка бринить щира любов до природи і прихований біль за розбитими надіями і тим, у чому йому відмовило життя, а передусім — палка любов до України.

Автор помилково зазначив, що «частина творів Шевченка вийшла 1846 року під назвою «Кобзар». Далі він згадав поему «Гайдамаки», як «найулюбленішу і найпоширенішу серед українського народу». Особливе місце у цій частині статті посідає поема «Невольник» («Сліпий»), зміст якої подано досить широко. Автор захоплюється також «Кавказом» і ознайомлює читачів із змістом твору. Окрему увагу він звертає на «Єретика»:

«Для нас, чехів, — пише він, — був би особливо ціка-

¹¹ Це місце невірно відтворив у своєму перекладі Л. Луців, пропустивши слова «належать уже не тільки Росії» та «малоруський поет». За ним, теж невірно, подає цю цитату у своїй уже згаданій нами праці П. Гонтар. А саму статтю він, так само за Луцівом і так само без будь-яких доказів, приписує Ваврі.

вий неопублікований і, як твердять ті, що його читали, найдосконаліший твір Шевченка, історичний вірш «Іван Гус» або «Єретик», який Шевченко присвятив нашому П. Й. Шафаріку і вислав в рукопису. Він однак, на жаль, що є непоправною втратою, незрозуміло у який спосіб згубився і досі не знайшовся. «Гуса» вислав Шевченко Шафарикові з посвятою, сповненою слов'янської свідомості й захоплення великим генієм Гуса, що закінчується характерним звертанням до Шафаріка:

Привітай же в своїй славі . . .» —

(українською мовою, і далі, аж до кінця вірша).

Отже, завдяки авторові цієї статті у чеській пресі вперше було опубліковано уривок (правда, українською мовою) цього вірша Т. Шевченка, який, як ми бачимо, мав надзвичайно велике значення для чехів.

Далі у статті говориться про те, що Шевченко через вільнодумний дух своєї поезії мав чимало ворогів не лише в російському, а й у польському суспільстві, хоч це (особливо останнє) було чистим непорозумінням — полякам здавалося, що поет оспівує російський державний лад, непримиренним ворогом якого він був у дійсності. Однак останнім часом, за словами автора, Шевченко знаходить між поляками тверезіші оцінки.

Згадуючи п'єсу «Назар Стодоля», автор дає їй негативну оцінку і підкреслює, що «основна сила духу і поетичного зльоту Шевченка криється в його ліричних і лірико-епічних віршах, в яких він стоїть на одному рівні з найбільшими національними поетами». Далі він відсилає читача до статті Й. Первольфа, що вже раніше була опублікована в журналі «Obrazy života», в якій подано аналіз ряду творів українського поета. У цій частині весь час ідеться про «головний твір Шевченка, згаданих уже раз «Гайдамаків». Автор широко подає зміст поеми та ілюструє статтю десятьма невеличкими уривками з твору у власному перекладі.

Дотім мовили, і мовили
 гучно твердий та жвавий.
 И дождолає. Прозриє еси
 Вже поперу ілюзію
 Оронь добрий, самован ерцона
 Самован ^{одинак} добрий епона!
 И завітати в мову муря
 Святого правди, вави...
 И Славний сліву вави
 Про тави и неволу
 Пурмива до адного,
 Пурмива в трунці
 Ети Славний, и стива еси.
 На великий кутас
 На фронтити вавитчому
 Тезекимент,
 И о диво! Трунці вави
 И еси розумити,
 И брати у братом обивити
 И проговорити

Уривок з присвяги «Шафарикові» до поеми «Єретик». Автограф Т. Шевченка.

Одне ще не можна не зазначити, згадуючи про цю статтю. До її появи, а часто й пізніше (протягом досить довгого часу) у чеській пресі за традицією називали українську літературу і український народ «малоруською» або «русинською» літературою, «малоруським» або «русинським» народом. А в статті з журналу »Květů«, як частково і в згаданій вже праці К. Сабіни, пишеться, хоч не завжди послідовно, «український народ», «українська література». Це йде, мабуть, також з польських джерел, якими користувалися зазначені автори, часто просто перефразовуючи їх або навіть перекладаючи.

Через три роки після опублікування статті у »Květ-ach«, в популярному журналі »Český student« (у двох номерах), що виходив у Празі, з'явилася невелика стаття «Життєпис малоруського поета Т. Г. Шевченка», в кінці якої зазначається, що її «з польської за Гордоном¹² подає В. Б. Богданович». Справжнє ім'я Богдановича — Алойс Биджовський».

Стаття відзначається стислістю і відривчастістю. Шевченко — одна з найбільших жертв деспотизму, говорить в ній. Життя його було сумним і страшним. Він став народним пророком, поетом. «Кожен малорус із запалом співає його пісні. Але ліра поета, голосне слово його, що виринали із скорбних грудей, все те було тільки підготовкою до іншого задуму, великого, революційного...»

У всьому йдучи за польським джерелом, автор невірно й зовсім безпідставно пише: «Слід пригадати, що поляків він (Шевченко. — М. М.) не любив, росіян не терпів і ні трохи цього не таїв». Мніму «зненависть» поета до поляків підкреслено також в іншому місці статті, де автор бажає змалювати портрет поета:

«Вільна Україна була метою його прагнень, революція — його мрією, і можна було б сказати, що він дивився на світ крізь червоні окуляри.

Його кремезна постать, свіже обличчя, здавалося, обіцяли довголітнє життя, тим більше, що він мав саме тридцять років. Але судилося інакше. Заморське (? — М. М.) заслання, нестача духовної їжі, брак товаришів-

¹² Мабуть, тут йдеться про працю Гордона «Шість років в Оренбурзі й Аральську», що вийшла у 1865 році в Лейпцігу.

однодумців спричинилися до того, що він почав пити. Він не міг звільнитися від цієї поганої звички і, повернувшись амнестований царем Олександром, так і скінчив своє життя 1861 року.

Два протилежних почуття — любов і зненависть, сила творча і руйнівна — якимось дивно поєдналися в його душі, викликані нещасливою дійсністю. Згадані вище удари долі виправдовують багато які з його темних сторін. Той біль і зневіра, якими ще з молодих років сповнилося серце поета, його закоханість у дикі спогляди про козаків живили в ньому оту сліпу зненависть до поляків».

Будучи твердо переконаний в існуванні цієї мнимої «зненависті», автор подає зовсім невірну оцінку «Гайдамаків». На його думку, поема свідчить про незнання Шевченком польської історії і в ній «лише у кількох місцях знаходимо яснішу мисль».

«Ідеали його (Шевченка. — М. М.) такі, як він сам — суміш суперечностей: підкуплені Катериною начальники: Гонта, Залізник (у статті невірно сказано Железник. — М. М.) — герої».

Така спотворена оцінка твору, зовсім протилежна тій, яку дала попередня чеська стаття, перегукується з рядом висловлювань про поему, що з'явилися в польській пресі після того, як Л. Совінський здійснив 1861 року переклад «Гайдамаків». Два протилежних напрями в польській критиці початку 60-х років щодо оцінки творчості Тараса Шевченка знайшли своє відображення і в чеській пресі. Під вплив такого неправильного трактування певних творів Т. Шевченка підпав і А. Биджовський, хоч загалом він був високої думки про Шевченка, що засвідчує його стаття. На жаль, ми не мали змоги ознайомитися з основним джерелом, яким він користувався, — статтею Гордона, — і встановити ступінь залежності першої від другої.

Інтерес викликає сьогодні закінчення статті Биджовського:

«Доречно буде пригадати, що ім'я русина Тараса Шевченка, замученого російськими канцелярjями, тими ж канцелярjями викарбувано на пам'ятнику новгородському (пам'ятник тисячоліття Росії. — М. М.) в числі

імен славних російських поетів». І далі йде така конста-
тація: «Не одинокі Бакунін і Герцен!»

Ім'я Бакуніна, який з 1848 року неодноразово брав
участь у чеському політичному житті, виступаючи як
палкий противник царизму, і якого австрійський уряд
заарештував і засудив за політичну діяльність, було у
той час досить широко відоме в Чехії. Знали там і про
долю російського революціонера Герцена, який також
мав з чехами особисті стосунки. А. Биджовський вважав,
що усі ці три діячі мали подібну долю, але його натяк
на їхню спорідненість не зовсім правильний: нестійкий,
анархічний Бакунін був дуже далекий від поглядів як
Шевченка, так і Герцена, і останній не раз гостро крити-
кував його за анархізм і віддаленість від російського
народу та російської революційної діяльності.

1872 року вийшов черговий том чеської енциклопедії
(«Riegrův Slovník Naučný») зі статтю «Шевченко», а ще
1870 року — стаття про поета в журналі «Světlo». Про-
те, як свідчить ця остання, зошит, в якому було опублі-
ковано статтю «Шевченко», з'явився раніше, оскільки
автор журнальної статті посилається вже на енциклопе-
дію. В енциклопедії про Шевченка написав Й. Провазнік.
На двох сторінках він подав докладний життєпис поета
і стисло проаналізував усі його відомі тоді найвизначні-
ші твори. На початку Провазнік згадав про те, що Шев-
ченко народився не в Кирилівці, а в Моринцях. Він
широко використав відомий автобіографічний лист поета
до редактора журналу «Народное чтение», згадав «Пере-
бендю», «Тополю», «До Основ'яненка», «Івана Пілкову»,
«Катерину», «Наймичку», «Причинну», «Тарасову ніч»,
«Гайдамаків», «Єретика», «Невольника», «Сон», «Холод-
ний яр», «Чигирин», «І мертвим і живим . . .», «Кавказ»,
«Відьму», «Чернець», «Неофітів», «Москалеву криницю»
і «Назара Стополою». Як на джерела автор послався на
спогади О. Чужбинського (журнал «Русское слово»,
1861), — за яким навів дані про історію написання Шев-
ченкового «Єретика», на чеську статтю з журналів «Ob-
razu života» й «Květy» і на чотири польські праці. Крім
того він згадав, що багато матеріалу про Шевченка
є в журналі «Основа», де часто друкують його твори.

Коли читаєш статтю з енциклопедії, впадає в очі те,

що кілька речень у ній майже тожонні з виразами вжитими у непідписаній статті про Шевченка, опублікованій 1866 року в «Květ-ax». Кілька місць дуже нагадує її. Чи не Провазнік був автором і цієї статті?

Автор статті, надрукованої у журналі «Světozor» (№ 13 від 24. III. 1870 р.), приховав своє прізвище за криптонімом -і-. На першій сторінці журналу вперше у Чехії опубліковано портрет поета роботи В. Крігубера, а відразу за статтю — також уперше — вірш «Послання славному Шафарикові» у перекладі професора слов'янських мов Високої чеської технічної школи Йосефа Коларжа, що раніше здійснив ряд перекладів з Некрасова.

Здавалося б, є всі підстави гадати, що і саму статтю написав Й. Коларж. Однак у ній є одне місце, на підставі якого це припущення можна відкинути. Згадуючи поему «Єретик» і наводячи про неї відомі слова О. Чужбинського, автор статті пише: «Вірш-присвяту Шафарикові, який було додано до «Яна Гуса», ласкаво дав нам п. проф. Коларж і ми публікуємо його в кінці статті».

Автор, за традиціями своїх попередників, високо оцінює значення української народної творчості для розвитку української поезії.

«Вся малоруська поезія, — пише він, — є справді поезією народною, її творцем є сам простий народ і якщо в новітніх часах, коли життя усіх народів набуває зовсім іншого характеру, зустрічаються окремі поети, то в такому випадку вони черпають з джерел народної поезії і повертаються до неї».

Отже не дивно, на думку автора, що їхня поезія стала надбанням народу, який не відрізняє її від давно знайомих і любих йому пісень. Для підкреслення думки про те, що український народ — це справжній народ поезії, у статті наведено таке народне прислів'я: «Москаль до читання, ляшок до скакання, а наш брат козак до співання». І далі автор захоплено змальовує життя козаків, як «життя героїв і славних молодців, борців у походах воєнних аж до Чорного моря і білого Царгороду, в яких бере участь весь український народ». Оце і є, за його словами, невичерпне джерело багатой української поезії. Росіяни мають свої билини, українці — свої прекрасні думи. «Там суха, твереза розповідь, тут натхненна, ме-

лодійна, жалібна або тріумфуюча, величава пісня. Мова малоруська немовби створена для поезії. Великоруська не зрівняється з нею в багатстві, гнучкості й лагідності. І в цьому причина того, що в нові часи виникло прагнення піднести самобутню малоруську літературу».

Цікаво відзначити, що чеський автор дуже захопився українською літературою. Йому жаль, що останнім часом вона змушена була перенести свій осередок з Росії в Галичину, де її репрезентує львівський журнал «Правда». Він коротко згадує про Котляревського, Квітку-Основ'яненка, Артемовського, Куліша, Єремію Галку, Марка Вовчка і говорить про те, що хоче присвятити окрему увагу Тарасові Шевченку.

Автор подає життєпис і огляд творів Кобзаря. І знову впадає в очі те, що послідовно наводяться усі ті факти, які згадано в чеській енциклопедії, а наприкінці згадуються чеські статті про Шевченка, переклади, опубліковані в журналах «Obrazy života», «Květy», і зазначається, що хронологію життя поета найширше подано в чеській енциклопедії.

І тут хочеться зробити одне спокусливе припущення. Чи не написала цю статтю та сама людина, яка була автором статті про Шевченка в чеській енциклопедії і, можливо, також у «Květ-ax»?

Так чи інакше, один висновок з цих порівнянь впливає цілком певний: до популяризації імені українського поета не лише в самій Польщі, а й у Чехії значною мірою спричинилася монографія Г. Баттаглія. Вона ж стала основним джерелом для написання однієї з кращих чеських робіт про Шевченка, опублікованих у ХІХ столітті в Чехії, а 1879 року виданій в російському перекладі в Одесі у книзі «Т. Г. Шевченко в отзывах о нем иностранной печати» (упорядник А. Т-ый). Ми маємо на увазі статтю уже згадуваного нами Вацлава Дундера «Тарас Шевченко» («Osvěta», 1872, стор. 637—646, 822—830).

Щирий друг української культури Вацлав Дундер під час свого перебування в Галичині ближче ознайомився з українською мовою і мав до своїх послуг львівське видання творів Шевченка. В. Дундер широко користувався у своїй роботі працями Баттаглія, Совінського, а та-

кож автобіографічним листом Шевченка і статтями П. Куліша.

У статті подано біографію поета і досить докладний зміст окремих його творів. Так уже в першій частині розказано зміст «Причинно», «Русалки», «Катерини» (з останньої опубліковано три уривки в оригіналі чеською транскрипцією) і «Наймички».

У другій частині своєї статті автор звернув увагу на «Перебендю», «Тополю», «Івана Підкову», якого він вважає уривком з більшого твору, «Гамалію», «Тарасівну», «Гайдамаків» та ін. Як вірно зазначив академік Іржі Горак, автор «у віршах Шевченка бачить не тільки художні переспіви народної поезії, а й твори глибокої соціальної тенденції, яка виразна, зокрема, в обох поетичних опозиданнях з народного життя, в поемах «Катерина» і «Наймичка»¹³.

На підтвердження цього висловлювання можна навести кінцевий розділ статті Дундера про Катерину:

«Шевченко підніс розповідь про нещасливу Катерину до рівня найкращих творів цього роду і найвдалиших роздумів, сповнених то ліризму і нестримного почуття, то глибоких поглядів на світ і людей. Він керувався при тому засобами зовсім простонародними. Поет впіймав одну сльозу з людського життя і силою своєї чудотвірної любові прояснив її. Проста селянка, дочка простого народу стала богатиркою, обманута дівчина мученицею, обманщик — злочинцем.

Скільки такого лиха волає до денного світла, до сльози співчуття, до помсти і суду за кривду й несправедливість! У «Катерині» Шевченко виступає як оборонець божого права».

Звичайно, навряд чи хтось міг би сьогодні закинути авторові, що він під словами «оборонець божого права» розумів щось інше, крім права загальнолюдського. Його попередні слова яскраво показують, що він, ідучи за своїми польськими попередниками, вірно оцінив «Катерину», поставивши поета до лав оборонців поневолених, принижених, безправних.

¹³ Horak op. cit. str. 401

«Сон», «І мертвим і живим . . .», «Кавказ», «Чигирин» та інші Шевченкові революційні твори автор, на жаль, згадує тільки побіжно, не переказуючи їхнього змісту, хоч вони йому мусили бути відомими. Він дав їм тільки загальну оцінку.

«З усіх цих творів, — пише Дундер, — яскраво виступає рішуча відвага поета. Скинувши із себе кайдани поглядів та побоювань, зрозумівши, що його народозі надзвичайно потрібен муж, який би йому ясно і певно вказав його мету — адже його обов'язок сказати слова щирої правди, хоч би він за них мав страждати. Він саме так чинив і страждав. У казармах оренбурзьких заборонили йому малювати і писати . . .»

Дундерові було добре відомо, за що саме Шевченкові заборонили писати й малювати, за що він страждав. Він, подібно до авторів статей у журналах «Květy», «Světozor» і чеській енциклопедії, натякає на це, згадуючи про поему «Кавказ»: «Але їй судилося стати і його нещастям. Після доносу Петрова, сина поліцейського офіцера, його покарали — віддали в солдати і в червні 1847 року вислали в Оренбург». Проте, це був тільки натяк, і чеські читачі ще довго не мали ясного уявлення, за що саме Шевченка спіткала така доля.

Стаття Вацлава Дундера, незважаючи на цей основний її недолік, все ж давала чехам досить широке уявлення про найвидатнішого українського поета, пробуджувала в них любов до нього. Водночас вона викликала зацікавлення окремими творами Шевченка, оскільки в ній було подано зміст ряду його віршів.

Того самого року, коли з'явилася стаття В. Дундера, у Чернівцях вийшло окремим виданням перше німецьке дослідження про Шевченка, автором якого був відомий тірольський письменник Йоган Георг Обріст (1843—1901). Його праця, супроводжувана кількома нехудожньо здійсненими перекладами віршів Шевченка і у своїй основі також залежна від монографії Баттаглія, потрапила в Чехію. Там з неї скористався невідомий автор статті «З життя малоруського поета», що з'явилася 1874

року в газеті »Рокрок« (№№ 312—313)¹⁴. У першій частині її докладно розказано про життя Шевченка до визволення з кріпацтва. У другій — про його творчість, у зв'язку з чим також наведено деякі біографічні дані. Автор невірно відтворив ряд назв Шевченкових творів. Так «Перебендю» він переклав як »Vytřvalý« («Витривалий»), говорячи, що це «коловраткар», замість «Наймички» написав «Німичка», замість «Причинної» — «Причина» («Příčina»). Причину заслання Шевченка у статті пояснено так. Поет, обурений тим, що його друга барона Бальмена було вислано за вільнодумства до армії на Кавказ, як простого солдата, написав вірш «Кавказ», в «якому сміливо висловив своє невдоволення цим вчинком уряду».

Ця стаття, як і ряд інших, ще раз підтверджує те, що в 60—70-х роках минулого століття у чеській пресі не з'явилося жодної оригінальної чеської праці про Шевченка, тією чи іншою мірою не залежної від польських, вплив яких поширювався в Чехії навіть через німецьке середовище.

Це можна пояснити насамперед тим, що, крім цих польських праць, власне, й не існували ніякі інші дослідження про Шевченка, які б вийшли окремим виданням. І чехи, маючи дуже мало видань творів Шевченка, змушені були звертатися до найприступнішого для них польського матеріалу. Хоч, звичайно, вони по можливості користувалися й українськими (найчастіше автобіографічним листом Шевченка та працями П. Куліша).

У цей час в чеській пресі не з'явилося жодної окремої статті про інших українських письменників. Про них читач довідувався тільки у зв'язку з Шевченком, із статей про нього. З приводу цього академік Їржі Горак слушно зауважив: «Здається, що досить довго якась ніяковість перед думкою офіційних російських кіл, так само як і рішучий опір українському «сепаратизму» не дозво-

¹⁴ 1874 року з'явилася ще одна невеличка замітка, у якій згадувалося ім'я Шевченка — газета »Slovan« (5, 1873, № 168) сповіщала, що українці урочисто відзначили у Львові день його смерті і що з доповіддю виступив професор української мови і літератури Львівського університету О. Огоновський.

ляв чеським письменникам і журналістам ширше цікавитися українською літературою»¹⁵.

І тому важко було б порівнювати чеські газетні статті про українську літературу, а також переклади з української мови в минулому із статтями про письменників інших слов'янських країн, особливо російських та польських, і перекладами їхніх творів. Останніх було набагато більше. Крім загальних статей з'являлися також присвячені життю і творчості окремих письменників. З української ж літератури в Чехії довгий час призертав увагу лише Тарас Шевченко, та й про нього писали, в основному, обмежуючись повторенням уже відомих фактів.

1876 року в Празі вийшло нецензуроване українське видання «Кобзаря» у двох томах. Здавалося б, це спричиниться до більшої популяризації творів українського поета в Чехії. Але того ж року в Росії сумної пам'яті так званім «Ємським указом» було заборонено видавати на території Російської імперії книги українською мовою та довозити їх з-за кордону і у такий спосіб українська література в Росії фактично засуджувалась на загибель. Це не могло не мати певного відгомону й у Чехії, де відчувався вплив офіційної преси царської Росії, внаслідок чого там з'явилися тільки окремі переклади поезій Шевченка, а статті про нього не було аж до 1848 року, коли ми знаходимо останню чеську оригінальну статтю про поета минулого століття.

Довго єдиним загальним нарисом історії української літератури, крім статей, надрукованих у чеській енциклопедії Рігра (в ній досить добре було представлено українську літературу, а стаття про Шевченка, наприклад, краща, ніж у пізнішому «Науковому словнику Отти»), був чеський переклад «Історії слов'янських літератур» О. Пипіна та В. Спасовича, що вийшов 1880 року. Того ж року журнал »Lumír« опублікував статтю звісного англійського славіста В. Р. Морфіла «Поети руського люду», написану для англійського журналу »Westminster Review«. У четвертій частині статті окреме місце присвячено Шевченкові¹⁶. Спочатку згадується

¹⁵ Horák op. cit. str. 402.

¹⁶ Lumír, 8, 1880, str. 565—568.

Т. Т. ШЕВЧЕНКО.

КОБЗАРЬ

в ДОДАТКОМ

СЮМИНОМ ПРО ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКА

ТУРГЕНЕВА і ВОЛОДЬСЬКОГО.

Друкуєт, 1876 р. в.
Прага, 1876 р. в.
Видання 1-ше, випуску 1-го
До 1-го випуску 1-го.

У ПРАГЕ.

Nachdem Kollkuprecht des Georga v. Vank. Dantsch.

1876.

Т. Шевченко

Титульна сторінка першого тому так званого празького «Кобзаря», що вийшов друком у Празі 1876 року. Це було перше на свій час повне нецензуроване видання творів Т. Шевченка.

празьке видання «Кобзаря», у зв'язку з чим автор пише, що «життя Шевченка сповнене цікавих подробиць і дає нам особливий малюнок російського суспільства». Морфіл згадує, що Шевченкову біографію написав Маслов, що існує згадана вже нами робота Обвіста німецькою мовою і життєпис самого Шевченка, опублікований у львівському виданні його творів. Далі він подає досить докладні, однак стисло викладені біографічні відомості про поета, а також говорить про причини його арешту:

«Невдовзі після того поет відвідав свій рідний край і був такий щасливий, що познайомився з Кулішем і Костомаровим. Під час перебування в Києві у нього були непорозуміння з урядом, тому що він став членом таємних товариств. Якийсь студент Київського університету зробив на нього донос. Це діялось під час залізної влади царя Миколи».

Вперше згадується, що Шевченко перед смертю цікавився «писанням простонародних книг малоруською мовою» і одну з них — «Буквар» — видано ще за його життя. Подається чеською мовою дві строфи із «Запов ту». Згадуючи могилу поета, автор статті пише, що її глибоко шанують «малороси» і вона, за висловом одного польського журналу, «є Меккою південноруських революціонерів».

Власне, про саму творчість поета автор згадує дуже мало через брак місця. Він спиняється тільки на «Гайдамаках». Можна сказати, що саме ця поема стала своєрідним наріжним каменем розуміння Шевченкової музи. Про те, як глибоко помиляється Морфіл в оцінці цієї поеми, як невірно її розумів, може свідчити таке його висловлювання про цей знаменитий твір:

«Найсильніша їх («Гайдамаків». — М. М.) частина «Кривавий бенкет» оповідає, як Гонта, диявол у людській подобі, вбив в Умані тисячу єврейських дітей. Цю підступну людину було згодом зловлено і разом з одним з його товаришів страчено у найнелюдськіших муках.

Мабуть, велику ліричну й драматичну силу має ця поема й написана вона могутнім стилем, але відштовхує своїм сюжетом. Багато читачів відвернеться від неї так,

як від «Тараса Бульби» Гоголя, тому що описи, які в ній є, обурливі».

Чеські автори попередніх статей, особливо непідписаний з журналу «Květy» і В. Дундер, незважаючи на «страхотливий зміст» поеми, були захоплені нею. Отже, можливо, Морфіл до своїх висновків прийшов під впливом польської критики, яка у своїй переважній більшості негативно ставилася до «Гайдамаків». В усьому іншому стаття давала загально вірне уявлення про Шевченка і його життя.

Мабуть, найсильніше в минулому столітті прозвучало в Чехії ім'я українського поета 1884 року. Тоді з'явилося ряд перекладів його творів, було прочитано у Празі дві лекції в літературному й ораторському товаристві «Славія» і опубліковано на сторінках популярного ілюстрованого празького журналу «Zlatá Praha» (в семи номерах) велику статтю «Тарас Григорович Шевченко»¹⁷, автором якої був досить знаний у свій час перекладач сербохорватської літератури Ян Гудець. Він же прочитав і обидві згадані лекції.

Ян Гудець, як і всі, хто цікавився та писав у той час про Шевченка в Чехії, захоплюється українською народною поезією, що знайшло своє відображення в епіграфі до статті — строфі з одного вірша польського поета Й. Дуніна-Борковського, в якому він високо підносить слов'янську пісню.

«Пісні — це і наша історія», — говорить Ян Гудець, а потім продовжує: «Але ні в якій слов'янській землі не вродило так рясно дерево народної поезії, ніде дух народу так живо і правдиво не втілювався в піснях, як у малоросів».

За його словами, українська пісня нагадує нам прагнення до чогось. Перші польські поети брали з неї теми для своїх творів, але ще багато пісень жде на свого Байрона, Міцкевича.

«Малороси мають міцні і здорові основи для вирощування національної літератури, особливо якщо додамо, що цей народ має живе, багате на романтичні битви,

¹⁷ Hudec Jan, Taras Hryhorovič Ševčenko, Zlatá Praha, I, 1884, str. 527, 543—44, 547—50, 562—63, 574—75, 583—86, 596—98.

лицарські і національні дії історичне минуле. Це могло стати доброю основою не лише для народної, а й для художньої національної поезії. І випестили, здоровим материнським молоком вигодували ті думи і думки не одного поетичного духа, здобули йому славу в усіх землях, де тільки звучить споріднений глагол слов'янський. З поетів малоруських, яких живила ця поезія, найбільше визначається Шевченко, що разом з Кулішем і Костомаровим заснував нову малоруську літературу. Це перший поет і разом з тим перший вихователь свого народу в новий час».

Так починає свою розповідь про Шевченка Ян Гудець. І не можна не відзначити, що відразу відчувається його обізнаність з українською літературою. Та й не тільки обізнаність! Читаючи статтю, відчуваєш любов чеського автора до Шевченка та України взагалі. Шкода, що він не продовжував і далі займатися українською літературою. Його стаття свідчить про те, як глибоко він збагнув усю тогочасну трагедію українського народу і його культури.

У цій статті вперше у чеській пресі висловлено про Шевченка думки, правдивість яких підтверджує і сучасне шевченкознавство. І саме у зв'язку з тим, що ця праця досі майже не відома шевченкознавцям, не буде зайвим спинитися на деяких з них.

«Шевченко перший задумався над тим, чим так уславилися минулі часи і чому треба було проклинати ту генерацію, до якої він належав. Так, як йому самому, народна пісня дала тон для величавого слова, так і він дав усім своїм братам справедливий тон, за яким вони мали строїти свою мову. Високо над усіма запалив він своє поетичне слово і враз розвиднілося скрізь по широкій Україні. Захопилися «Кобзарем» далеко на Кавказі, в холодному Сибіру і за Дунаєм. Скільки тільки жило українського роду на білому світі, все схвилювалось, насторожило слух і почало зігрівати в серці зронене зерно національної свідомості. Шевченко немов з хорогвою в руці став серед свого народу, розкиданого на сотні миль навкруги; його життєдайне слово стало палаючою іскрою нової сили, про яку до нього не думали навіть найрозумніші земляки малоруські — і нова та сила бу-

ла — національність. Сила та об'єднала великий народ, сприяла об'єднанню всіх братів і на віки вічні визначила українське «суть!» (останнє слово подано українською мовою і в дужках зазначено: «Є! себто не загинули малороси!» — М. М.).

Підкресливши значення Т. Шевченка у визріванні національної свідомості українців, автор не обмежився лише цією стороною справи. Далі він звернув увагу на соціальне становище українського народу і роль Шевченка в боротьбі за його визволення.

«Слово, — пише Ян Гудець, перефразовуючи слова П. Куліша (з його статті «Чого стоїть Шевченко, яко поет народний»), не якісь, може, вигадливі звуки панські — слово народне, мова народу здобула малоросам повагу між народами і заклала основу його нового історичного життя. Брав же Шевченко свої чудотворні слова не у великих містах, не у прославлених академіях, а в бідних хуторах і хатах, і по селах, у простих домах шукав людей для своїх віршів, людей чистої душі, простих звичаїв, людей природних. Через той народ, через його поетичну душу відкрилися йому стародавні таємниці. Народ той, панською історією забутий, давав йому силу розкопувати старі могили, із землі, кров'ю обливої, читати чисту правду. Народ той — жива історія малоруська — постав у нього перед очима, немов Прометей, скривавлене серце якого щороку видирають і воно щороку знову виростає. Шевченко очистив історію свого народу від усякої брехні, простим, здоровим розумом народу і збагатив її згадками про давнє минуле. Від того часу Україна почала нове життя, і хто брався до спільної праці, той уже знав, що почати і як робити. Під прапором Шевченка малороси немов поверталися на батьківщину з далекої чужини. Це справа Шевченка і в цьому місці його між земляками. Поставивши собі за найвищу мету боріння великого духу народного, він залишив для нащадків своїх відкрити дорогу, якою б вони могли йти, добре знаючи про потреби найширших кіл. Тому-то й ім'я його викарбоване в душі кожного селянина: він вивів свій народ з літературного поневолення, він же прикладав свою руку до знищення кайданів, які мучили тіло — до знищення тілесного поневолення».

Після цього Ян Гудець широко подає біографію поета і закінчує першу частину статті згадкою про смерть його матері (1823 рік). У наступному номері розказано про життя Тараса до втечі в Лисянку. Тут же Гудець у власному перекладі публікує епілог до «Гайдамаків», який свідчить про зацікавлення молодого Шевченка минулим рідного краю, що пізніше знайшло свій сильний вияв у його творчості. Третю частину праці присвячено Тарасовому життєвому шляху аж до викупу його з кріпацтва. Далі (IV ч.) подано відомості про перші літературні спроби поета, про «Кобзар» видання 1840 року. При цьому особливу увагу звернено на «Перебендю», «Тополі», «До Основ'яненка». Гудець у власному перекладі подає всю поему «Іван Підкова.» Закінчуючи цю частину статті згадкою про «Катерину», «яка є суворим обвинуваченням вищим колам», чеський критик захоплюється цією поемою. На його думку, окремі сцени подано чудово, але художньої цілісності поетові все ж не вдалося досягти.

У п'ятій частині Гудець звертає особливу увагу на «Гамалію», за висловом Баттаглія, — одну з найкращих Шевченкових дум. Він настільки захоплюється «Гамалією», що тут же повністю цитує цей твір у перекладі. В наступній частині Гудець переходить до «Гайдамаків». Говорячи про історичне тло поеми, він згадує польського письменника М. Чайковського, який теж звертав увагу в своїй творчості на цю тему. В оцінці «Гайдамаків» взагалі відчувається залежність від польської критики. Це видно вже з того, як написано про «Червоний бенкет»: «Хоч його й вірно, і майстерно змальовано, хоч поет і шкодує, що пролито стільки крові, сюжет цим не виправдовується. Талант Шевченка викликає, щоправда, здивування, але зміст цього вірша ніхто не вважатиме гарним».

Далі критик повідомляє, що цей твір поета уже менше сподобався його сучасникам у Росії, на доказ чого наводить уривок одного з листів Шевченка до Г. Тарновського від 1843 року.

Розповідаючи про подорож поета на Україну в 1844 році, автор тут же вперше у чеській пресі згадує (за

Піпіним) Кирило-Мефодіївське товариство, його заснування й ідеї. Він підкреслює, що це заснування — пам'ятне явище, яке свідчить про те, що українська література розвивалася разом із слов'янським відродженням, і відсилає читачів до «Історії слов'янських літератур» Піпіна, де, за словами Гудеця, розказано про дальший розвиток товариства.

Останню частину цього цікавого дослідження присвячено дальшому періоду життя і творчості Шевченка, аж до його смерті. Про поезію поета, відому тепер під назвою «Три літа», Гудець пише, що це «справжні перли поезії того часу. У них дихає глибоке почуття, справжня любов до батьківщини та убогого народу, ненависть до тиранства, свобода духу і взагалі все шляхетне, чим може палати молода, чула душа молодої людини». Так про «Три літа» не сказав до Гудеця ніхто в Чехії. «В усіх цих віршах, — продовжує автор, — в основі лежать національні мотиви і в багатьох випадках вони — апофеоз гнобленого українського народу і слов'янського запалу. Вірші ці стривожили всю Русь (в значенні України. — М. М.)».

Гудець пише, що чимало віршів Шевченка поширювалося тоді в рукописах, оскільки вони не могли бути опубліковані через їхній волелюбний характер. Згадуючи «Кавказ», автор статті говорить, що в ньому Шевченко стає до боротьби проти царизму і відкрито закликає повстати проти Росії.

Стаття закінчується загальною оцінкою українського поета:

«Значення Шевченка як поета велике. Будучи мужем народу, він, природно, був відданий справі народній, відчував і провіщав правду його становища без робленої сентиментальності і прикрас. Дальший розвиток утвердив його на дорозі, на яку його привело поетичне покликання. Шевченко постає перед нами як поет справді народний, який не відділився від народу панським поведженням, хоч і відійшов від його обмежених поглядів».

Ці думки перегукуються з оцінками, які дали Шевченкові на початку 60-х років Добролюбов та ряд українських письменників, що писали тоді про поета на сторінках журналу «Основа» і в Галичині.

Ще згадується «Кобзар» видання 60-го року, «Гостинець Кобзаря», опублікований в альманасі «Хата» і «Думи передсмертні». Одним реченням говориться про спроби Шевченка писати прозою і в галузі драматургії, які проте Гудець визнає набагато слабшими за поетичні.

«Лишається ще додати, — пише наприкінці статті Гудець, — кілька слів про літературну мову малоруську. Як уже було сказано у вступі, ця літературна мова воскресла на початку цього століття в іще шляхетнішій формі, ніж у першій період; згодом вона поширилася і в Галичині, де Шашкевич, Федькович, Могильницький та ін. наслідували своїх українських братів. З невеликими змінами прийняли її й вони за мову літературну. Так було покладено добрий початок відродженню української мови в літературі, однак 1876 року вийшов царський указ, яким забороняється малоросам у царстві користуватися цією мовою в літературі. Вона, мовляв, завдає великої шкоди, власне, російській мові. Тепер уся малоруська література обмежується Галичиною; головним її центром є Львів. Колишня київська метрополія занепала остаточно».

Давати таку характеристику творчості українського поета, так писати про українську літературу в час, коли вона була заборонена царизмом, — це означало прямо засуджувати колонізаторську політику царської Росії і підтримувати визвольні прагнення українського народу, який з надзвичайними труднощами будував тоді свою національну культуру. Звичайно, така стаття, яку написав Гудець, не могла б побачити світ на батьківщині поета, тим більше, що у ній прямо говориться про антисамодержавний характер поезії великого Кобзаря.

Щоб написати це велике, можна сказати, на свій час монографічне дослідження про українського поета, Гудець прочитав чимало літератури. Він посилається на автобіографічний лист Шевченка до редактора «Народного читення», на польську працю Г. Баттаглія, статті Костомарова, Куліша з журналу «Основа», працю О. Партицького «Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка», що вийшла 1872 року у Львові окремим виданням, та «Історію слов'янських літератур» О. Пипіна та В. Спасовича, широко відому в чеських колах.

Робота Яна Гудеця мала велике значення в справі популяризації Шевченка в Чехії. Журнал, в якому вона друкувалась, був широко відомий, його читало багато людей не лише у той час, коли він виходив, а й пізніше. А Гудець, як ми вже мали можливість побачити, вперше в Чехії подав такі відомості про поета, зокрема про революційність його віршів періоду «Три літа», про які чеський читач ніде більше не міг довідатися. У порівнянні до найкращої в той період праці, що давала узагальнену картину розвитку української літератури — «Історії слов'янських літератур» Пипіна та Спасожица — стаття Гудеця значно більше знайомила з життєвим і творчим шляхом Кобзаря. Правда, її недоліком було те, що автор занадто багато місця приділив життю молодого Шевченка, а періоду його арешту й заслання, включаючи аналіз віршів, написаних у той час, присвятив лише останню частину своєї праці. Однак, не можна вважати це таким уже великим недоліком, якщо усвідомити те, що навіть в українській літературі того часу не було майже праць, які б висвітлювали весь творчий розвиток Шевченка, аналізували всі його революційні вірші. Адже можливість написання такої праці великою мірою дав щойно двотомник празького «Кобзаря».

При цій нагоді хотілося б зробити одне порівняння: у 1947 році в Празі в популярній серії видавництва «Орбіс» («Хто це?») вийшла брошура «Тарас Шевченко» Михайла Башмака¹⁸; за походженням українця, який довгий час працював у празькій Слов'янській бібліотеці. Цю працю написано через шістьдесят три роки після появи статті Яна Гудеця, в часі, коли вже з'явилась величезна кількість праць про Шевченка, коли вже давно стали відомі і приступні всі його твори. Та якщо співставити її з першою, не можна приховати обурення, яке вона викликає. І не лише тому, що її життям переписано з різних, навіть старих чеських джерел, а й тому, що вона не дає ніякого уявлення про Шевченка як поета. Автор широко описує його життя, зовсім недоречно наводить навіть такі прикрі деталі, як участь Шевченка в това-

¹⁸ M. Bařmak, Taras Ševčenko. Praha 1947, Orbis, str. 38. Kdo je, s. 65.

ристві «Мочемордія». М. Башмак так захопився цим, що читаючи відповідні місця його праці, виносиш враження, ніби Шевченко насамперед був неабияким пияком. З огидою відкидаєш цю книгу, яка мала б викликати у чеського читача любов і пошану до українського поета. Про самі твори поета Башмак майже нічого не говорить. Тільки на 16-й сторінці він пише, що «у 1849 році вийшов Шевченків «Кобзар», а згодом два його чудові вірші «Катерина» і «Гайдамаки». Що це за твори, автор не говорить. Крім цього, за винятком «Тризни», про яку згадується у зв'язку з «історією» шевченкового кохання (особливо широко описується його знайомство з княжною Репніною), та «Єретика» (все, що торкається останнього твору, повністю списано з праці Яна Міхада 1918 року), не називається жоден твір Шевченка. Лише із загальних фраз довідуєшся, що це був поет, який щось писав проти панів.

Наскільки актуальною і науковішою є з любов'ю написана праця Яна Гудеця, який, з великими труднощами ознайомившись з творами українського поета в оригіналі, зумів усе-таки представити чехам Шевченка так, що й тепер цю працю читаєш із зацікавленням, і сьогодні вона викликає пошану та захоплення великим Кобзарем.

Після того, як було опубліковано статтю Гудеця, у чеській пресі ХІХ століття не знаходимо вже окремих статей про Шевченка. Згадки про нього зустрічаються лише в загальних статтях про українську літературу, що зрідка з'являлися в газетах і журналах того часу.

Проте одну цікаву статтю ми все-таки знаходимо, і вона є красномовним свідченням того, що чеська критика серйозно цікавилась українським поетом. Ця стаття — важливий внесок до шевченкознавства взагалі, оскільки вже своєю появою вона дає відсіч старим буржуазно-націоналістичним поглядам про немовбито недоцільність публікування російських повістей Т. Шевченка. Як відомо, ці твори, хоч вони й були знані рядом українських громадських діячів, вперше вийшли друком щойно 1888 року у виданні редакції журналу «Киевская Старина» (Тарас Шевченко. Поэмы, повести и рассказы, писанныя на русском языке). Того ж року на це видання з'явилося

ряд рецензій, між іншим і О. Пипіна в журналі «Вестник Европы». Однак досі не було відомо, що уже 1889 року в чеській газеті »Hlas národa« (точніше у двох номерах додатку »Nedělní listy«) було надруковано досить велику статтю Йосефа Новачека «Новели та оповідання Т. Г. Шевченка, написані по-великоруськи»¹⁹.

Ця стаття свідчить про те, що її автор був добре знайомий з книгою і з рецензією О. Пипіна. Інтерес викликає вступ Й. Новачека, в якому він захоплюється прозовою творчістю українського Кобзаря.

«В російській літературі, — пише він, — сталася особливо цікава подія. Друком вийшли твори, які автор написав тридцять або навіть сорок років тому. Уже ця обставина сама по собі цікава; якщо ж додамо, що автором буз поет, прославлений, так би мовити, своїм опором великоруству, який за цей опір зазнав чималих переслідувань, навіть тяжких покарань, і що той самий патріот малоруський писав, та ще й дуже добре, великоруською мовою, ми достатньо покажемо, чому ці новели та оповідання Шевченка справді цікаве явище для Росії.

Однак твори Шевченка заслуговують на увагу всіх друзів літератури і помимо народу російського. Оповідання ці загалом тенденційні, писані за обставин і проти відносин, яких тепер нема, опублікування їх саме заради їхньої тенденційності було з політичних причин заборонено. Отже, у них є всі дані для того, щоб бути «застарілими»; однак вони майже повністю зберегли літературну вартість, незважаючи на цю свою застарілість, а іноді саме через неї. Тенденція їх була в тому, щоб описуванням то вірним, то гострим беззаконня, яке завдає кріпацтво малоруському народу, примусити впливових політичних діячів його скасувати».

Безперечно, такі зауваження чеського автора, написані під враженням прочитаних ним Шевченкових повістей, викликають інтерес і в наш час. Й. Новачек добре знав російську літературу. І саме з нею він порівнює Шевченкові твори:

«Відомо, що цю саму тенденційну мету мали, і, що всіма визнано, виконали «Записки мисливця» Тургене-

¹⁹ Nedělní listy, ze dne 5 a 12 května 1889.

ва. Чому російська цензура, — питає далі автор, — пропустила те, що заборонили Шевченкові? — В основному тому, що «великоруський барин» — пан — був для неї набагато менш підозрілий, ніж малоруський «розкріпачений», яким був Шевченко; далі ще й те, що Тургенев зумів приховати тенденцію «Записок мисливця» так, що короткозорі цензори побачили її тільки тоді, коли заборонити книгу було вже пізно».

Звичайно, тут є трохи так званого творчого домислу, бо Шевченко, оскільки нам відомо, не віддавав до друку цих своїх творів. Однак можна припускати, що їх справді спіткала б така доля, про яку пише автор статті. Він вірно підкреслює антикріпосницький характер повістей і, звичайно, саме через нього вони не змогли б побачити світу за життя Шевченка.

Подальші міркування Й. Новачека звучать дуже зірно і переконливо ще й сьогодні:

«Для нас, що вимагаємо від літератури народності, Шевченкові оповідання мають особливе значення тим, що, будучи в багатьох місцях подібними до творів Божени Немцовой, вони є зразком народних оповідань. Їх народна тенденція не в плані захоплення метафізичною любов'ю до батьківщини, а в тому, що усім своїм еством вони спрямовані до практичного поліпшення матеріальних і соціальних умов життя певної частини народу. Національні вони ще й тому, що любов автора до малоруської батьківщини виявляється на кожній сторінці досконалим знанням світлих і темних якостей землі й народу; народні звичаї, пісні, характери окремих осіб Шевченко знав так, як мало хто, і змалював їх так вірно, або, як тепер кажуть, реалістично, що оповідання ці, хоч і написані в 40-х роках, належать, особливо своїми деталями, до нашого часу».

Підкреслення реалізму і народності цих творів цілком збігається з тими оцінками, які дає сьогодні повістям Шевченка радянське літературознавство. Мабуть, навряд чи хтось міг на той час дати кращу й вірнішу оцінку цим творам, про які П. Куліш писав до Шевченка: «Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом да і спалив».

Згадкою про те, що, за свідченням російської критики

(автор посилається на вступ до книги та статтю О. Пипіна), ряд цих повістей має автобіографічний характер і змальовує деяких видатних тогочасних російських художників та письменників, закінчується перша частина статті Й. Новачека.

У другій частині подано загальну характеристику окремих повістей Шевченка і їх коротесенький зміст. Закінчуючи цей розділ, Новачек підкреслює, що сюжети повістей Шевченка не вишукані, ані захоплююче побудовані. Вони цінні чимось іншим.

«Нехай, однак, ніхто не подумає, — пише він, — що при цій побудові вони, може, розтягнуті. Подробині, з яких складаються оповідання Шевченка, такі реально живі, так художньо втілені, що захоплюють читача як своїми деталями, так і в цілому; тільки після того, як прочитаєш до кінця, оглядаєшся на весь сюжет і дивуєшся сам, чому він, так нескладно прозорий, зміг до кінця привертати твою увагу і будити думку.

Ця властивість Шевченкових творів і пояснює, чому саме вони не застаріли протягом сорока років».

Для нас особливо цікаво те, у чому критик вбачає спорідненість повістей Шевченка з творами славнозвісної національної письменниці чеського народу Божени Немцовой:

«Подібно «Бабуся» Божени Немцовой має на простій сюжетній нитці нанизаний ряд поетичних перел, знайдених знавцем на дні народного життя, ціна яких з часом не змінюється, хіба що зростає. Кожна з цих деталей є свого роду поезією, яка, хоч вона і в прозі, а може саме через це, впливає нездоланно і назабутньо».

Автор статті для ілюстрації хоче показати читачам деякі такі деталі і у зв'язку з цим спиняється на тому, як Шевченко змальовує природу.

«У пластичному описі природи лише Тургенєва визнаю рівним Шевченкові, — пише він, — однак йому в цьому допомагав і його хист художника. Описи його пройняті палкою любов'ю до зображуваного, чим вони відрізняються від класично холодних описів Тургенєва».

Й. Новачек подає уривки з «Наймички», «Капіганши», «Княгини». Він побоюється, що втомить читача, як «стомлює нас справжня виставка», однак не може не на-

вести ще один приклад з повісті «Княгиня», де змальовується пожежа у киргизькому степу, чим і закінчується друга частина статті.

Далі автор звертає увагу на те, як Шевченко описує соціальні та психологічні явища.

«Соціальні сцени так само майстерно написані. Все, що розповідає тут Шевченко, у нього йде від душі, від переконань, все живе, все забезпечує цим оповіданням майбутнє. Його психологічні спостереження дивують читача, який знає майстрів, що користуються європейською славою — Тургенєва, Достоевського, Толстого, Еліота, Геле, — своєю правдивістю, глибиною і новизною. А усе ж це Шевченко писав сорок років тому, коли ще ніхто не знав слів «реалізм» і «натуралізм»!»

І знову автор цитує ряд уривків з повістей. Закінчується стаття словами, які ще раз підкреслюють надзвичайне захоплення чеського автора цими повістями Шевченка:

«Новелам і оповіданням Шевченка можна скласти хвалу, яка належить тільки обраним між смертними. До такої хвали мое перо не здатне; і я був би радий, коли б написані вище рядки викликали в нашого народу, який так захоплюється слов'янством і слов'янською ідеєю, бажання прочитати перше з них. Я певний, що після цього читач не тільки не поминув би жодного, а й поставив би книгу Шевченка на найпочеснішому місці у своїй бібліотеці».

Ми довше спинилися на цій статті не лише тому, що це, мабуть, єдина тогочасна іноземна рецензія на прозові твори Тараса Шевченка, а й тому, що так високо їх не оцінили тоді навіть на його батьківщині. І треба сказати, що в Чехії до цього часу не написано про них кращої праці. Щоправда, 1950 року в Празі вийшла повість «Художник» у перекладі Божени Пашкової і з її вступом, але це видання загубилося серед величезної кількості інших книг і не викликало особливого зацікавлення.

Стаття Йосефа Новачека — чудовий приклад доброзичливого ставлення чеської критики до Шевченка. Він написав її зовсім самостійно, на основі безпосередніх вражень від прочитаних повістей, і його докази підкреслюють зневажливе ставлення ряду буржуазних письмен-

ників свого часу до цих творів, що, на їхню думку, не мали ніякої художньої вартості.

Після появи цієї статті у чеській пресі довго вже нічого не писали про українського поета, хоч і з'являлися окремі переклади його творів. Серед інших причин це, як писав проф. Ю. Доланський, було обумовлено й тим, що в Чехії в той час «декадентські настрої кінця XIX століття були на милі віддалені від земної сили і народної співучості Шевченкових віршів»²⁰.

Щойно у 1902 році знову почали з'являтися окремі статті про Шевченка у чеській пресі. Причина цього полягає у тому, що саме 1902 року до Праги приїхала велика кількість українських студентів з Галичини. Як ми знаємо, внаслідок відомих подій у тодішньому львівському університеті, що були результатом шовіністичної антиукраїнської політики польських націоналістів, українські студенти демонстративно покинули навчання і емігрували до інших європейських університетів (так звана «сецесія» львівських студентів). Близько п'ятисот студентів перїхало до Чехії, де їх з любов'ю привітала чеська молодь, з якою в українських студентів уже давно було встановлено зв'язки, що стали традиційними.

Львівська молодь у ювілейний шевченківський місяць щороку організовувала сзята Кобзаря, як у цьому ми вже мали змогу пересвідчитись. Про них іноді (уже з 1863 року) подавала короткі відомості празька преса. Тепер українські студенти продовжували відзначати пам'ять свого поета і організували в Празі урочистий вечір за участю чеської громадськості, яка була солідарною з українським народом щодо переважної більшості його вимог. Тоді і з'явилося ряд статей про Шевченка, причому авторами деяких з них були українці, що жили в Чехії.

Відомості про ювілейний вечір подав журнал «Časopis rokrokového studentstva» (V. 1902, стор. 183). Це було поштовхом до появи статті (без підпису) «Тарас Шевченко», опублікованої разом з портретом поета в журналах «Ilustrovaný svět» (1902, № 15, стор. 450) та «Besedy času» (1902, № 30, стор. 349, 358).

²⁰ J. Do'an'ký, Ševčenko u nás, op. cit.

У статті підкреслюється народність поезій Шевченка і, між іншим, зазначається, що «малоруська мова — на диво — нашій мові набагато ближча і зрозуміліша, ніж російська і навіть польська. Чех може майже без будь-яких вправ і словника читати і розуміти по-русинськи»²¹.

Тоді ж газета «Hlas národa» («Nedělní listy» 1902, № 184) опублікувала статтю Івана Брика «Тарас Шевченко, поет і воскреситель України».

Після цього знову не знаходимо окремих статей про Шевченка аж до 1911 року, коли відзначался п'ятидесятиріччя з дня його смерті. Тільки журнал «Slovanský přehled», який систематично приділяв увагу українській літературі і на сторінках якого найбільше знаходимо матеріалів про Україну, вміщує чимало заміток про поета і публікує окремі переклади його творів.

Як відомо, саме в той час царизм виступив проти урочистого відзначення 50-річчя від дня смерті Шевченка. Це викликало протест у чеській пресі. В журналі «Čas» (1911, № 56) було опубліковано статтю Івана Брика «Тарас Шевченко», в якій автор на самому початку писав, що «великому імені Т. Шевченка віддають глибоку пошану не тільки українці-русини, а й самі росіяни, шоправда, найкраща, найпрогресивніша їх частина, зокрема Петербурзька академія й інші наукові установи та політичні товариства». Статтю Брик закінчує згадкою про заборону:

«На сором ХХ століття царський уряд діє з усією своєю брутальністю проти цього національного свята... Уряд, який так охоче слухає чорносотенну пресу, забуває, що національного життя вже не задушити».

Значним недоліком статті є те, що автор мало уваги звернув на соціальне звучання поезії Шевченка.

У наступному номері того самого журналу було опубліковано замітку «До ювілею Шевченка», написану з приводу переслідувань царизмом українського національного руху, що особливо яскраво виявилось в забороні київських шевченківських свят. Автор статті зазначає, що хоч українці слідом за росіянами і є найбільшим слов'ян-

²¹ Pustrovaný svět, II, 1902, č. 15, str. 450.

ським народом, про них у Чехії знають мало. Тут ще побутує невірне уявлення про їхню історію, становище тощо. Цитуючи слова Шафарика про право народів на національну незалежність, він гостро засуджує тих чехів, які не співчують боротьбі українського народу проти національного гніту.

«Якщо ми визнаємо, — пишеться в статті, — що культурний розвиток народу може успішно відбуватися лише материнською мовою, ми зрозуміємо ту страшенну боротьбу, яку ведуть українці в Росії й Австрії за свої права. І тим більш незрозумілою будуть для нас офіційні погляди слов'янської суспільності на цю боротьбу і зокрема негативна точка зору великої частини нашої громадськості, тоді як у ситуації обох народів стільки подібного і у нас так багато говорять про вільнодумство й демократизм. І ця боротьба гідна подиву. Хоч здійснюється вона незначними засобами, проте є настільки життєвою і жертвенною, досягає на культурному і економічному полі таких добрих наслідків, що всупереч її чесності й ідейності, перед якими кожен повинен схилитися, людям злої волі дає вона стимул до легенд про пруські марки і до наклепів про недостатнє слов'янське почуття. Хай росіяни й поляки припинять свою неплодотворну денаціоналізаторську політику, хай дають народові те, що йому належить по праву, хай інші слов'яни і зокрема чехи покинуть думку про те, що можна фікції слов'янства пожертвувати проти його волі народ, і тоді українсько-русинський народ напевно виконає свою місію в сім'ї слов'янських та інших народів в розумінні найкращих ідеалів людства»²².

Як бачимо, шевченківські свята в Празі почали набирати політичного характеру. Вперше у чеській літературі про Шевченка було написано статтю, що торкалася тогочасного колоніального становища його батьківщини. У зв'язку з ювілеєм поета осуджувалась не тільки антинародна царська політика, а й погляди тих чехів, які не співчували справедливій боротьбі українського народу за своє національне визволення. Доказом цього можуть

²² Čas, ze dne 26. února 1911.

бути також побажання редакції журналу »Čas«, який в одному з наступних номерів, реферуючи доповідь професора Яна Махала на шевченківському святі, писав: «Ми б хотіли, щоб ця чудова доповідь вийшла друком і з'ясувала не тільки значення Шевченка, а й справедливість боротьби, що її веде український народ. Як мало в нас це розуміють, показала слабка присутність чехів на цьому торжестві»²³.

Ще більшої актуальності набрало в Чехії святкування 1914 року сторіччя від дня народження Т. Шевченка, яке царат заборонив відзначати на батьківщині поета. За влучним виразом журналу »Slovanský přehled«, там відзначався «німий» ювілей.

В. І. Ленін з приводу цього заходу писав:

«Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна . . . Після цього заходу мільйони і мільйони «обивателів» стали перетворюватись у свідомих громадян і переконуватись в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів»²⁴.

За підписом «Константин» у журналі »Čas« (28. 1914, № 72, стор. 2) була опублікована стаття «Тарас Шевченко», в кінці якої автор звертався до чеської громадськості, закликаючи її взяти участь у шевченківському святі в Празі.

Шостого березня 1914 року »Večerník« газети »Právo lidu« опублікував на першій сторінці портрет Шевченка з невеличкою заміткою про нього, в якій підкреслювалося, що «проти його торжества виступили в Росії чорносотенці, російські шовіністи». 11 березня у тій же газеті було подано телеграфну звістку з Києва, в якій говорилося, що «у зв'язку із 100-річчям народження Шевченка в Києві надзвичайно жвавий рух. Сильні загони поліції, пішої і кінної, гуляють вулицями і розстроюють усі спроби співати жалібні співи або революційні пісні. Кілька студентів при тому було заарештовано. Будинки вищих шкіл оточила поліція.. Лекції переважно мало,

²³ ibidem, 21. III. 1914.

²⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 196.

а в деяких учбових закладах зовсім не відвідуються. Перед Торговельною академією виникли сутички із студентськими групами, які чинили опір».

Газета «Národní politika» (32, 1914, № 65) напередодні ювілейного дня опублікувала статтю Ф. Секаніни «Сотий день народження Шевченка», де поета названо «соціальним, політичним і національним бардом поневоленої України». Автор підкреслив соціальне значення Шевченка, який «перший не побоявся голосно висловити протест не лише проти варварського кріпацтва, а й проти системи, яка скувала ті страшні, нелюдські кайдани і не хоче віддати від них ключі — проти царизму. Сьогодні, — продовжує Секаніна, — коли й до Чехії дійшли голоси про те, у який спосіб російський уряд заперечує проти самовільного відзначення пам'яті Шевченка, проти відкриття його пам'ятника, певно, цікаво буде сказати кілька слів про його значення в літературі. Тоді буде зрозуміло, чому, власне, святкування ювілею Шевченка російському уряду проти мислі».

Далі автор знайомить читача з життєвим і творчим шляхом поета, а наприкінці статті каже, що слід було б чеській «Světov-ій» або «Pestr-ій» бібліотекам звернути на нього увагу.

Не буде зайвим згадати, що на тій самій сторінці вміщено й рецензію на чеське видання оповідань М. Горького, в якій також викривається справжнє нелюдське обличчя царської Росії.

Звертає окрему увагу на українського поета і газета «Venkov» (9, 1914, № 48) у статті Густава Палласа «Два ювілеї» (Сова — Шевченко). Автор проводить певні аналогії між українським поетом і Достоевським. Журнал «Slovanský přehled» опублікував промову Яна Махала на шевченківському вечорі в Празі, про яку буде мова на іншому місці. На основі цієї промови статтю про Шевченка подали «Jihočeské listy» (20, 1914, 54, стор. 2), де було опубліковано також закінчення «Єретика».

Як бачимо, царські заходи, які повинні були унеможливити святкування Шевченка, мали і свій позитивний резонанс. Вони викликали ще більше зацікавлення українським поетом у Чехії і спричинилися до того, що широкі кола чеської громадськості також мали змогу

переконатися в правильності вислову, що царська Росія — справжня тюрма народів.

Перша світова війна, напередодні якої писалися ці статті, перешкодила чеським літераторам продовжувати їхню благородну справу дальшої систематичної пропаганди імені Шевченка між чеським народом і збагачення чеської перекладної літератури новими перекладами його творів. Тільки через чотири роки, в нових історичних умовах, знову починають звучати в чеській пресі ім'я і вірші полум'яного українського поета, народ якого спільно з російським та іншими народами колишньої Російської імперії перший у світі здійснив Велику соціалістичну революцію і розбив кайдани царизму. Так врешті було здійснено одне з пророчеств Шевченка, висловлене ним занедовго до його смерті у вірші «І Архімед, і Галілей»:

А люди виростуть. Умруть
Ще незначаті царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

* * *

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції мала відгомін у багатьох країнах світу. Могутні масові народні заворушення виникли і в Чехії. Серед ряду страйків і воєнних бунтів найсильнішим був генеральний страйк 22 січня 1918 року. Вони закінчилися могутніми маніфестаціями за соціалістичну республіку 1 травня та 14 жовтня 1918 року. Розпалася сумної слави колишня Австро-Угорська монархія. Чеські і словацькі трудящі заснували свою державу, яка однак в силу історичних умов незабаром набула буржуазного характеру, оскільки влада з вини реформистськи настроєної, опортуністичної соціальної демократії опинилася в руках капіталістів, а не трудящого люду.

Клемент Готвальд, оцінюючи значення Жовтневої революції для виникнення буржуазної Чехословаччини, писав:

«Вже зародження нашої держави тісно пов'язане з Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Жовтнева революція завдала смертельного удару Австро-угорській монархії, висунула вимогу самовизначення народів і підтримала визвольну боротьбу пригноблених слов'янських країн. Не було б Жовтневої революції, не бути вільній Чехословаччині».

У цей бурхливий час у житті країни з'явився повний переклад «Єретика» Т. Шевченка, що вийшов окремим виданням у 1918 році²⁵. Здійснив його чеський літературознавець Франтішек Тіхий, який згодом вніс неабиякий вклад у літературне життя українців Закарпаття, приєднаного 1919 року до складу буржуазної Чехословацької республіки. Книга відкривається вступом Тіхого «Тарас Шевченко», в якому автор розповідає про життя поета, про його творчість. Тут же згадуються попередні чеські переклади і особливу увагу приділено «Єретика». Закінчується вступ рядом бібліографічних даних про раніше опубліковані чеські статті про Шевченка.

Стаття, що безперечно могла б на той час мати певне пізнавальне значення, не позбавлена однак значних хиб. Автор зокрема знецінює художню вартість Шевченкової поезії. Він пише:

«Національне значення «Кобзаря» безсумнівно набагато більше, ніж його художнє значення. Шевченка переоцінюють не тільки вдома — там це, зважаючи на його національне значення, цілком природно, але й за межами його батьківщини. Шевченко зовсім не поет-творець у високому значенні цього слова, він навіть не досконалий майстер. Він не зрівнявся в художній майстерності зі своїм чеським сучасником Франтішеком Ладіславом Челаковським. Це цілком зрозуміло і ясно. Адже Шевченко не мав попередників, працював на цілині, був самоуком, пережив тяжку і принизливу молодість. Пізніше творчій

²⁵ T. Ševčenko. Ján Hus (Kacíř). Přel. Frant. Tichý. S úvodem o životě a díle básníkově a s pozn. Praha 1918, Kalich, 31. str. Taras Ševčenko. Ivan Hus. (Jeretyk). Text a překlad. Přel. Fr. Tichý. s úvodem prof. St. Smal-Stockého. Kyjev—Praha, 1919, Ukrajinské vydavatelské družstvo Čas, 37 str.

практиці Шевченка перешкоджала дуже велика схильність до горілки».

До такої невірної оцінки найбільшого українського поета Франтішек Тіхий прийшов під впливом українського декадента М. Євшана, який зневажливо говорив про художність Шевченкових творів, шукаючи в них недоліки супроти класичних розмірів віршування. Ми не вважаємо за потрібне спростовувати тут ці твердження. Зазначимо лише, що цей факт зайвий раз підтверджує правильність слів чеського автора, який заховався під ініціалами Р. К. і у своїй великій ювілейній статті «Життя і творчість Т. Шевченка», опублікованій у 1939 році, в розділі «Шевченко і захід» писав:

«Російський царський уряд цілі десятиріччя енергійно противився тому, щоб закордонний світ міг ознайомитися з шевченковими теорами. В інтересах правди треба констатувати, що цьому допомагали й деякі націоналістичні українські літературні критики. З неприхованим невдоволенням читали вони прихильні голоси деяких європейських письменників про Шевченка і один з них, підписаний А. Т-ый, у вступі до книжки про відгомони Шевченкової творчості за кордоном (вийшла в Одесі 1879 року) навіть писав: «Коли ми читали цей живий відгомін, написаний німцем (а може, навіть євреєм), ми були неприємно вражені, що мусить зрозуміти кожен земляк». Люди цієї категорії невдоволено сприймали все, що, наприклад, писалось про міжнародне значення «Кобзаря», і намагались усілякими методами ізолювати Шевченкову творчість від російської революційно-демократичної літератури. Вони змальовували автора «Кобзаря» як когось, хто не має нічого спільного з книжною культурою . . . вони принижували значення Шевченка, як художника-борця»²⁶.

Заради справедливості треба однак додати, що, на жаль, такі думки про погану обізнаність Шевченка з літературою поширювалися, в основному, із спогадів Тургенева, які 1876 року були опубліковані в празькому «Кобзарі» і, звичайно, стали досить відомими.

²⁶ Р. К. Ševčenko a Západ. Praha—Moskva, 4, 1939, č. 3, str. 76.

У всякому разі у згаданій вище статті чеський критик був дезорієнтований українською декадентською критикою. І треба сказати, що пізнішими своїми працями Франтішек Тіхий спростував ці погляди.

1919 року з нагоди 500-річчя Яна Гуса ще раз окремим виданням вийшов переклад «Єретика» Тішого, на цей раз у видавництві українського видавничого товариства «Час», Київ — Прага, яке тоді почало видавати в Празі серію інформативних брошур про Україну під назвою «Пізнаймо Україну». Авторами цих брошур з українського боку були, в основному, українські буржуазні націоналісти, але деякі з них написали й чехи, і між ними професор Ян Махал, якому належить перша невеличка чеська монографія про Шевченка, З. Неєдли, що написав працю про українські народні пісні тощо.

У той час на Україні йшла жорстока громадянська війна. І чехи, звичайно, не могли ще мати ясного уявлення про справжній стан речей у молодій Радянській республіці і перспективи її розвитку. Отже, нема нічого дивного в тому, що вони співробітничали в цій серії. І саме завдяки ним серію не можна вважати цілком негативним явищем в історії чесько-українських культурних зв'язків, оскільки через посередництво серії «Пізнаймо Україну» чеський народ діставав чимало фактичних знань про один з братніх йому народів. До того ж тут слід зазначити, що, зокрема у праці Яна Махала, незважаючи на те, що вона вийшла в націоналістичному видавництві «Час», не знаходимо жодного рядка, який міг би скомпрометувати чеського автора у ставленні до молоді Української Радянської Соціалістичної Республіки.

До згаданого нового видання «Єретика» вступну статтю написав Степан Смаль-Стоцький. Він спростував твердження перекладача про слабкість художньої майстерності Шевченка.

Брошура Яна Махала «Тарас Шевченко» з'явилася в той же час. Довгі роки потім вона була єдиною книжкою, з якої чеський читач міг довідатися про життя й творчість українського поета. Автор згадує про значення Києва для розвитку української літератури, особливо у той період, коли в ньому 1834 року було засновано

університет, зупиняється у зв'язку з цим на «Кирило-Мефодіївському товаристві» і подає біографічний нарис про Шевченка. Другий розділ дослідження присвячено його творчості. Згадуючи поему «Гайдамаки» і вірш «Полякам», Ян Махал підкреслює, що Шевченко «взагалі не був вузьколюбим націоналістом і зумів оцінити значення кожної національності, а тому в нього було чимало друзів і між поляками, і між великоросами». Уперше в чеській літературі він навів у перекладі уривок з поеми «Сон», про яку говорить, що «мало є у світовій літературі таких сміливих і войовничих співів політичних, як «Сон» Шевченка; тільки деякі місця з третьої частини «Дзядів» Міцкевича можуть стати поряд з ним». Цитує він так само уривок з «Кавказу» і особливу увагу звертає на «Єретика», подаючи відомості про складну історію публікації цього твору.

Автор підкреслює, що вірші Шевченка спрямовані зокрема проти кріпацтва і у зв'язку з цим, знову-таки вперше у чеській пресі, наводить уривок відомого вірша «Якби ви знали, паничі» та розповідає більш-менш докладно про твір «І мертвим, і живим...», подаючи приклади і з нього. В протипагу твердженням українських декадентів типу М. Євшана, Махал високо оцінює майстерність Шевченка у побудові вірша, за його словами, надзвичайно мелодійного. «Шевченко був досконалим майстром слова, — пише він, — який опанував народну мову в усій її різноманітності.»

Стаття ця у своїй основі перегукується з промовою Яна Махала, яку він проголосив у Празі 1914 року на урочистому шевченківському вечорі.

Згадана вище брошура, а згодом відповідні розділи другого тому «Історії слов'янських літератур» (Прага, 1925) Яна Махала та стаття про Шевченка у його книзі «Великі письменники російські й українські» (Прага, 1934) значною мірою спричинились до популяризації імені українського поета у перші десятиріччя існування буржуазної Чехословаччини. За його шире захоплення українською літературою, яку він пропагував у лекціях про слов'янські літератури і в стінах Карлового університету, керуючи рядом докторських робіт з питань української літератури (під його керівництвом, наприклад,

захищала свою докторську дисертацію у Празі Марія Дем'янівна Деркач), Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові обрало проф. Яна Махала своїм почесним членом.

За винятком Яна Махала мало хто цікавився Шевченком, як і загалом українською літературою, за часу існування буржуазної Чехословацької республіки. Це виявилось особливо яскраво тоді, коли на Україні було остаточно встановлено радянську владу і вона у великій сім'ї визволених народів — Радянському Союзу дістала змогу будувати нову, соціалістичну змістом, національну формою культуру, коли кращі здобутки дожовтневої літератури, зокрема велика поетична і художня спадщина Т. Шевченка стали духовною власністю всього українського народу. Зникло в буржуазній Чехословаччині і зацікавлення революційною поезією Шевченка, у якій він закликав народ повстати і розірвати свої кайдани. Це ясно доводить хоча б той факт, що за все існування буржуазної Чехословацької республіки не вийшло ні одне вибране творів Тараса Шевченка в перекладі на чеську мову.

Не були в цьому зацікавлені й українські буржуазні націоналісти, що, як відомо, зустріли в Чехословаччині теплий прийом буржуазного уряду. У Празі вже на початку 20-х років було відкрито так зв. «Український вільний університет». В Чехії існувало чимало українських націоналістичних (щоправда, були й прогресивні) товариств. Однак жодне з них не приклало найменшого зусилля до того, щоб видати в перекладі на чеську або словацьку мову «Кобзаря» Т. Шевченка. Навпаки, українська націоналістична еміграція всіляко намагалася використати ім'я поета в своїх цілях, доказом чого можуть служити деякі статті про нього, опубліковані на сторінках чеської преси. Найяскравішим прикладом може бути стаття запеклого ворога Радянської влади, добре знаного буржуазного націоналіста Євгена Маланюка «Шевченко і Чехія», опублікована 1934 року в журналі »Slovanský přehled».

Однак цим націоналістичним «дослідженням» протистояли погляди прогресивних чеських авторів, які вони висловлювали у статтях про Шевченка.

«Ми проте сьогодні відчуваємо у Шевченка, — писав, наприклад, ще 1921 року Зденек Неєдли, — набагато могутніший, інший тон, ніж тон просто народного співця. Чим далі відходить від нас його творчість у часі, тим більше зникає в ньому перевага цього національного колориту і зате більше виступає наперед коріння його мистецтва. Шевченко для нас сьогодні саме тому такий великий поет, що його творчість є не лише глорифікацією свого люду, але тому що він відкриває перед нами саме прірви життя, перейти через які найбільше завдання справжнього мистецтва. Те, що нам здавалось у ньому лише національним, з'являється чим далі тим більше соціальним у своєму обсязі, себто виростає прямо із таємниць і страждань життя, як нам їх подає людське суспільство»²⁷.

Правильному розумінню чеською громадськістю творчості українського поета сприяв також орган ЦК компартії Чехословаччини «Rudé právo». 7 травня 1921 року на його сторінках під криптонімом «Isk» було опубліковано статтю «Тарас Шевченко» з приводу 60-річчя з дня його смерті. Автор, правда, за традицією називає ще Шевченка «малоруським» поетом, однак високо оцінює соціальне звучання його творчості. Цікаво підкреслити, що в цьому відношенні він проводить певну аналогію між Шевченком і видатним чеським поетом Петром Безручем.

«Для малороса він став тим, — пишеться в статті, — чим є для нас Петер Безруч. І його поезія нагадує нам Безруча: її мелодійні строфи, такі прості й невибагливі, так переплетені з народними піснями, що тяжко знайти, де закінчується народна поезія і де починається твір Шевченка».

Через шість днів після того «Rudé právo» знову публікує статтю «Тарас Шевченко, поет і глашатай соціальної революції», підписану ініціалами М. S. Часті цитати з творів Шевченка, які слідом за перекладом подаються чеською транскрипцією українською мовою, дають підста-

²⁷ Nejedlý Zd., O literatuře, Uspořádal a předmluvu napsal V. Pekařek, Praha 1953, str. 421.

ви думати, що автором її був українець (Степан Масляк?).

«Соціальна і національна революція на Україні, — читаємо у статті, — є його справою. Сьогодні його пам'ять буде вже відзначено не таємно, як за царя, а публічно. Українська Радянська Республіка з пошани до його геніальності й величі оголосила день його смерті національним святом, коли не вільно працювати, і збудувала йому в Києві пам'ятник. Його портрет поруч з портретом Маркса висить в усіх урядових кімнатах. Його поетичні мрії здійснилися...»

Яка величезна різниця між цими словами про Шевченка і тими «ювілейними» статтями, написаними буржуазними націоналістами, що з'являлися іноді в Чехії пізніше. Останні, навіть пишучи про Шевченка, не могли приховати свого ворожого ставлення до життя і праці українського народу, який врешті скинув панське ярмо і на землі, оспіваній поетом, почав будувати своє нове, щасливе майбутнє.

1935 року в Харкові, тодішній столиці Радянської України, відбулось урочисте відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку, конкурс на який було оголошено урядом УРСР. З приводу цього свята українського народу «*Rudé právo*» 17 квітня 1935 року відгукнулося статтею «Пам'ятник Тарасові Шевченку», автор якої приховав своє прізвисьце за криптонімом «Іп». Він подає короткі дані про «великого українського поета і революціонера», згадує, як В. І. Ленін пропонував радянському уряду поставити пам'ятник Шевченкові, описує харківське торжество і наводить телеграму з'їзду робітничих і селянських українських товариств, який саме у той час відбувався у Канаді. Уже на початку статті автор зазначає, що можна знайти багато спільного в долі чеського й українського народів у минулому, а закінчує її таким порівнянням:

«Аналогія між чехами і радянськими українцями природно закінчується 1917 роком. Радянський уряд буде пам'ятники поетам українським, татарським та інших народів. Чехи ще самі собі винні багато пам'ятників — їх не мають ні Сметана, ні Неруда, тим більше, щоб їх

мали поети словацькі, німецькі, мадьярські. Тим більше, щоб мав Шевченко пам'ятник у Ужгороді . . .»

Правдивість цих слів ми відчуваємо особливо яскраво тоді, коли згадаємо, що в той час у Чехословаччині не спромоглися побудувати навіть невеличкий пам'ятник-погруддя Шевченкові у м. Брно, що збиралася там зроби́ти уже в 1933 році «Українська громада» за допомогою чехів. Та про це ще буде мова.

Наступного року в прогресивному журналі »Граѓа—Moskva« з нагоди 75-річчя від дня смерті Шевченка з'явилася стаття «Тарас Шевченко», автор якої підписався ініціалом «Е». Це немов своєрідна відповідь на статті, подібні Маланюковій, сповнені злісної ненависті до молоді Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Автор статті згадує, що в Києві з нагоди цієї дати заклали пам'ятник Шевченкові саме на тому місці, де до краху царизму стояв пам'ятник царю Миколі I, який віддав поета в солдати і заслав в Оренбурзькі степи. Він змальовує образ Шевченка, борця та революціонера, і у зв'язку з цим дає таку оцінку націоналістичній писанині:

«Українська націоналістична буржуазія, ціла її генерація вирощувала культ Шевченкових творів, намагалася використати славні і популярні вірші Шевченка для своїх реакційних цілей і замовчати революційні мотиви його творчості. Міщанська критика сприймала Тараса Шевченка тільки як національного і націоналістичного пророка, з його «Кобзаря» зробили ікону, святий малюнок, який обожнювали, але дух Шевченкових творів спотворений, його вірші, навіть після соціалістичної революції, були інтерпретовані українськими контрреволюційними ідеологами так, нібито Шевченкова зненависть до феодалної Росії і до Москви царів стосувалась і Москви, яка тепер стала центром російської влади і столицею вільних народів».

Так чеський автор дав відсіч усім балачкам про національну обмеженість Шевченка, які ще й сьогодні не облишили на заході українські націоналістичні емігранти, зокрема ті, що наприкінці другої світової війни повтікали з Чехословаччини в капіталістичні країни перед приходом Радянської Армії.

Щоб можна було скласти повне уявлення про рівень цієї статті, треба навести такі слова її автора: «Новітня марксистська критика правильно з'ясувала характер і значення Шевченкової творчості і встановила його місце в культурній спадщині, яку зробив своєю власністю радянський пролетаріат, щоб опанувати її і критично переосмислити. Критична марксистська ревізія історичної культурної спадщини спростовує фальшиві буржуазні й націоналістичні інтерпретації Шевченкових творів, показує, що Шевченко воював однаково як проти російських, так і проти українських феодалів і всіх гнобителів трудящого люду, що він був не глашатаєм буржуазного націоналізму, а виразником думок сільської бідноти, цього передпролетаріату Росії. Це не був козацький бандурист, ані мандрівний співець, а поетичний попередник пролетарської революції. Радянська Україна буде сьогодні в Києві пам'ятник «Кобзареві» пролетарської свободи».

Коли читаєш цю статтю, часто здається, що вона написана не в 1936 році, а зовсім недавно. Глибока марксистська оцінка ряду фактів і явищ, гострота викладу матеріалу зробили б честь і сучасному радянському авторові. Вона належить до кращих статей про Шевченка, що з'явилися про нього в Чехії у довоєнний час. Стаття давала читачам правильне уявлення про пристрасного українського поета-революціонера, який глибоко ненавидів усе, що пригноблювало людину.

Нова хвиля статей про Шевченка з'явилась у чеській пресі з нагоди 125-річчя від дня його народження, яке минуло 1939 року. Було це в часі, коли вже зміцнів фашизм і в Європі назрівали грізні воєнні події. Тоді багато говорилося про Україну, зокрема Закарпаття, яке входило до складу буржуазної Чехословаччини, стало одним з об'єктів в імперіалістичному плані розчленування країни. Під виглядом «автономії» Закарпатської України німецькі імперіалісти хотіли створити зародок фашистської «української держави» з метою використання її згодом для загарбання Радянської України. У звітній доповіді на XVIII з'їзді ВКП(б) було дано нищівну оцінку цьому божевільному плану.

У жовтні 1938 року закарпатські українські буржуазні націоналісти за вказівкою з Берліна утворили фашистсь-

кий уряд Бродія і проголосили «автономію». Однак він, як і «уряд» Волошина, що прийшов йому на зміну, існував недовго. У листопаді 1938 року з санкції фашистської Німеччини Угорщина захопила частину Закарпатської України, а в березні 1939 року — всю.

Ще 1938 року прогресивний чеський діяч Вл. Борек, який невдовзі перед тим здійснив переклад «Вершників» Яновського, опублікував у журналі »Praha—Moskva« інформативну статтю «Українська Радянська Соціалістична Республіка», яку розпочав такими словами: «Останнім часом часто говориться про Радянську Україну, і це у зв'язку з планами перероблювачів карти Європи. Тому ми для інформації читачів зібрали жменю даних, які показують хоча б у головних рисах значення цієї землі».

Розповівши про розвиток УРСР протягом 20 років її існування, автор так закінчує свою статтю:

«Ця багата й чудова країна, з народом, що має до нас глибокі братні почуття, є й залишиться невід'ємною частиною великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Тут нічого не змінять плани, інтриги, а в майбутньому, може, й атаки імперіалістичних агресорів, апетити яких зростають від легких успіхів. Українські робітники й селяни, які рука в руку з робітниками й селянами інших союзних республік вибороли собі свободу, ніколи не віддадуть своєї землі агресорам. В інтересах миру це мали б усвідомити собі ті, хто мріє про те, що йому вдасться загарбати всю землю».

Не дивно, що чеські прогресивні діячі намагалися достойно відзначити пам'ять великого Кобзаря, з ім'ям якого в Чехії протягом багатьох років пов'язувалося раніше уявлення про Україну і річниця якого мала широко святкуватись на його батьківщині. У тому ж самому журналі »Praha—Moskva«, в якому було опубліковано згадану статтю В. Борка, виступив із статтею «Перед ювілеєм Шевченка» відомий тепер чеський славіст професор Юліус Доланський (тоді виступав під прізвиськом Ю. Гайденайх). Він писав, що внаслідок нових доповнень у чехословацькій конституції стосовно Закарпатської України, чехословацька громадськість повинна більше та інтенсивніше звертати увагу на культурне життя українського народу. Одною з таких нагод є близький

ювілей Т. Шевченка, який мають широко відзначити в СРСР. Стаття, ілюстрована фотографією пам'ятника поета в м. Суми, подає далі огляд життя і творчості Шевченка.

Так готувалася чеська громадськість до ювілею Т. Г. Шевченка, хоч у березні 1939 року, одному з найсумніших місяців в історії чеського і словацького народів, було не до широких відзначень ювілейних дат. І все ж чеський народ до останньої хвилини незалежності своєї батьківщини згадував автора «Єретика».

Дев'ятого березня в журналі «*Nová svoboda*» написав статтю «Поет української свободи» згаданий уже Юліус Доланський. Він підкреслив, що Шевченко співав свої пісні і для закарпатських українців. У тому ж самому журналі невідомий автор (підпис — ініціали F. R.) написав про Шевченка як про художника. Празькі «*Lidové povíny*» 9 березня також присвятили йому дві статті й невеличку замітку про празьку шевченківську виставку. Першу статтю «Душа України» написав сучасний чеський академік Франк Вольман, другу — «Гарас Шевченко художник та поет» — автор, що підписався ініціалами O. P. Q. Стаття Ф. Вольмана, доброго знавця слов'янських літератур, який, між іншим, вбачав спорідненість між поезією Шевченка і чорногорського поета Петра Петровича Негоша, становить значний інтерес.

Дуже активну діяльність по відзначенню пам'яті Шевченка розгорнули у цей час чехословацький Союз друзів СРСР і Товариство економічного та культурного зближення з Новою Росією, організації, які багато допомогли Комуністичній партії Чехословаччини у справі послідовної боротьби проти наклепів та брехень, що їх розповсюджувала на адресу СРСР чехословацька буржуазія. Ці організації провадили велику роботу серед громадськості під девізом «охорона республіки і вірний зв'язок з СРСР» з метою охорони та єдності Чехословацької Республіки перед загрозою нападу гітлерівських загарбників. Останнім культурним заходом згаданого товариства було видання урочистого номеру журналу «*Praha — Moskva*», повністю присвяченого Шевченкові. І саме в той час, коли в старовинну Прагу в'їздили фашистські танки, на вулицях розносили журнал зі словами вели-

кого Кобзаря, адресованими до славного сина чеського і словацького народів Павла Шафарика:

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єдинила
І тихо, тихо упустила
Усобиць лютую змію.

Великим болем відізвилися вони в серцях чеських людей. А закінчення поеми «Єретик»:

Все зробили... Постривайте!
Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булазою... —

прозвучали як безпосереднє нагадування про славні традиції визвольної боротьби чеського народу проти іноземних поневолювачів.

Це був останній номер журналу «Praha—Moskva». Організації Союз друзів СРСР і Товариство того ж самого дня було розпущено.

Історичний шевченківський номер журналу «Praha—Moskva» відкривається статтею Зденека Неєдлого «Тарас Шевченко», в якій підкреслюється політичне значення творчості поета. Уже перші рядки статті показують, як високо оцінював Зденек Неєдли українського поета:

«Історичною прикметою ХІХ століття є те, що головними виразниками думок і навіть пророками народів, які боролися за свободу, були тоді художники, поети. І українці мають такого свого поета, який для них має не менше значення, ніж для поляків Міцкевич, а для росіян Пушкін. Це — Тарас Шевченко. Перший великий поет України, перший і великий борець за свободу України. Але чим Шевченко ще вищий: і перший великий борець за внутрішнє визволення України».

Шевченко, за його словами, поет не минулого, а майбутнього, тих часів, коли не буде панів, не буде ні бідних, ні багатих. Тому і його могила на Чернечій горі над Каневом «височить сьогодні над Україною вже не як могила минулого, а як пам'ятник переможного сучасного».

Стаття ілюстрована трьома невеличкими уривками з поезії Шевченка, які свідчать про те, що Неєдли знав працю Яна Махала (переклади, а також усі цитати, за одним винятком, в обох статтях спільні). Основним завданням Неєдлого було зображення українського поета, як співця — провісника соціального перетворення світу, зокрема його батьківщини — України.

Після війни ця стаття увійшла як передмова до першого чеського видання вибраних творів Т. Шевченка, що вийшло у Празі 1946 року під назвою «Було колись на Україні». Лише в кінці до неї додано кілька речень, в яких згадується, як фашисти зневажили могилу поета, що була для українців символом, коли вони воювали за визволення своєї країни. Статтю було ще раз передруковано 1951 року в брошурі, яка вийшла в Празі з нагоди відкриття Шевченкової виставки до 90-річчя від дня його смерті.

Автор, що підписався ініціалами Р. К., у своєму досить великому дослідженні «Життя і творчість Т. Шевченка» попри загальновідомих даних про нього в окремому розділі зробив спробу (першу в чеській пресі) розповісти про Шевченка у зв'язку з російською літературою. Він згадує висловлювання про поета Добролюбова, Горького і повністю наводить відомі слова В. І. Леніна, написані з приводу заборони царизмом відзначення його сторічного ювілею. Окремий розділ присвячено Шевченкові — художнику, і так само окремо, в розділі «Шевченко та радянський читач», подано відомості про те, як поважає українського поета «велика, сильна, нова сім'я народів СРСР». Закінчує автор статтю підкресленням міжнародного значення Шевченка.

Нам невідомо, чие прізвище приховано за ініціалами Р. К. Та коли читаєш цю статтю, порівнюєш її з іншими чеськими тогочасними статтями про Шевченка, складається враження, що це або скорочений виклад якоїсь праці радянського дослідника, або що її написав для журналу якийсь український радянський автор.

Здається, що й наступну невіддану невеличку статтю «Шевченків «Іван Гус» написав український автор: хоч одразу після неї чеською мовою повністю подано переклад «Єретика», опублікований 1918 року Франтішком Тіхим,

цитати з поеми наведено українською мовою в чеській транскрипції.

Далі в журналі »Praha—Moskva« було передруковано скорочену відому автобіографію Шевченка з журналу «Народное чтение», а також у перекладі відомої нині Марії Марчанової поему «Катерина» (з незначними скороченнями). Відомий нині російський радянський вчений Петро Богатирьов, який жив у той час у Празі, опублікував статтю «Празьке видання «Кобзаря» і спогади про Шевченка», в якій коротко згадує, що в Празі у 1876 році вийшло двотомне видання «Кобзаря» із спогадами Тургенева, Полонського, Костомарова та Мікешина, і в перекладі на чеську мову наводить досить великі цитати. На закінчення подано вірш «Л.» («Поставлю хату і кімнату...») в перекладі М. Марчанової.

Цей урочистий шевченківський номер журналу »Praha—Moskva«, багато ілюстрований, був найбільшим виявом зацікавлення музою великого Кобзаря чеських прогресивних діячів у довоєнний час. Тут Шевченко постав перед читачами не як суто національний український поет, оспівувач вишневих садків та ідилічної природи, а як поет-революціонер.

Окупація Чехії фашистами (1939—1945) природно зробила неможливим звучання в Чехії слова українського Кобзаря, батьківщина якого разом з усім Радянським Союзом протестувала, а потім боролася проти поневолення країни Яна Гуса і Павла Шафарика.

Тривала друга світова війна. У кривавих боях проти фашизму Україна і Чехословаччина поруч з іншими народами світу і насамперед — великим російським народом відстоювала права національного і соціального розвитку всього людства. Чеські патріоти зустрічаються на фронтних дорогах з радянськими бійцями, серед яких було багато українців, а разом з тим і з надзвичайною любов'ю до автора «Кобзаря», невмирущого в народному серці.

Сучасний український радянський поет Микола Романченко, який тоді був танкістом, у званні майора, зустрівшись в перші дні миру у звільненій Чехословаччині з чехами, подарував одному з них свого фронтowego

«Кобзаря». Під свіжим враженням від цієї зустрічі він написав тоді вірш «Томик Шевченка»:

Здається, вчора ще ревали гармати,
По європейських ми ішли полях.
І не одна полячка й чешка-мати
На щастя нам прохрещувала шлях.

Ми їм вклонялись ввічливо, як неням,
І далі йшли — в походи, у бої.
Коли ж ставало тяжко, то з кишені
Чи з ранця брали ми книжки свої.

З рук в руки переходили швиденько
Оті святії книги, на яких
Сіяло: «Пушкін», «Нізамі», «Шевченко»
На мовах різних — ніжних і дзвінких.

В солдатським ранці я проніс від Волги
До мурів Праги томик «Кобзаря».
Яким цей шлях колючим був і довгим,
В траншеях згасла не одна зоря.

Вогнем зеленим пломеніли трави,
Струснувши з себе роси кров'яні.
Я друга стрів з Моравської Острави
В той день, коли прийшов кінець війни.

Ми обнялися з ним, як брат із братом,
Я вийняв книжечку — поглянь яка!
І хоч було для чеха труднувато,
Та ми читали вдвох «Єретика».

Читали ми і плакали від щастя:
— Слов'яни — браття добрі. Хай усі
Живуть народи в дружбі. Хай не вдасться
Справляти тризну більш війни-косі.

... Віддать я чехові свій томик мусив,
Хоч всю війну «Кобзар» зі мною був...
У день той до Шафарика і Гуса
Шевченко на побачення прибув.

Цілком можливо, що таких зустрічей українських радянських бійців з чехами та словаками було значно більше. Деякі чехи довідувалися про Шевченка в концтаборах, де зустрічалися люди найрізноманітніших національностей. Саме у фашистському концтаборі зустрівся з одним українським бійцем Федором сучасний чеський письменник, лауреат державної чехословацької премії Мілан Яріш, в перекладі якого у 1951 році вийшли в Празі «Гайдамаки» Шевченка. Письменник в одній із своїх статей про Шевченка згадує, як Федір вчив співв'язнів пісні «Реде та стогне Дніпр широкий», і як вони разом співали її в таборі смерті.

Переможний наступ Радянської Армії, зокрема перехід у травні 1945 року І українського фронту з Берліна у Прагу приніс визволення чеському народові. Виникнення народно-демократичної Чехословаччини створило всі можливості для економічного й культурного розвитку країни. Розпочався новий етап і у вивченні та популяризації в Чехії і на Словаччині творчості Т. Г. Шевченка.

Уже в липні 1945 року, коли широко відзначалася пам'ять Яна Гуса, центральний орган Спілки чехословацької молоді »Mladá fronta« (від 6 липня) на першій сторінці публікує в перекладі відомого чеського поета Іллі Барта під портретом Яна Гуса закінчення поеми «Єретик» з невеличкою заміткою про Шевченка. «Сьогодні, через ціле сторіччя, звучать нам повно і по-новому його вірші, сповнені справедливого гніву і віри в перемогу правди, — читаємо в ній, — вони звучать сьогодні тим могутніше, коли все слов'янство, звільнене для майбутніх віків, разом з нами схиляється перед пам'яттю великого чеха і мученика за правду Містра Яна».

Через кілька місяців після того, як було написано ці слова, у Празі вийшли вибрані поезії Т. Шевченка — згадана вже книга «Було колись на Україні», що вперше дала чеській громадськості змогу ознайомитися з такими творами поета, як «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та рядом інших. Як післямову тут було опубліковано чималу статтю про життя і творчість поета (автор не зазначений. Мабуть, це переклад з української мови) та запитання, поставлені йому 21 квітня 1847

року на допиті. Збірник поклав новий початок систематичному ознайомлюванню зі спадщиною Шевченка в Чехії.

З 1946 року і до наших днів чеська преса систематично публікує статті про українського поета, письменника і художника, у такий спосіб ознайомлюючи з його життям і творчістю найширші кола чеської громадськості. Шевченко чимраз більше стає відомий уже не тільки літераторам, а й широкому населенню. Продовжують звертатися до нього і окремі дослідники, причому кількість оригінальних праць про поета чим далі збільшується.

Важко тут охопити всі ті голоси про Шевченка, з якими ми зустрічаємося на сторінках чеської преси. Отже, спробуємо подати лише загальний їх огляд.

Крім чехів із статтями виступали також українці, які жили або живуть у Чехословаччині, а час від часу чеська преса публікує і праці радянських авторів.

Уже в 1946 році українець М. Щирба, тепер — редактор української газети «Наше слово», яка виходить у Варшаві, в газеті »Nedělní povíny« (10 березня, № 10) опублікував статтю «Поет і борець Т. Г. Шевченко». Він пише, що 9 і 10 березня на Україні називають шевченківськими днями, і в ці дні разом з українським народом відзначають пам'ять поета-революціонера також інші народи Радянського Союзу. Особливо радісно відзначав їх український народ 1946 року, коли він вперше в історії діждався возз'єднання усіх своїх земель в єдиній державі. Далі автор підкреслював, що Шевченко належить не тим, хто хотів зробити з нього співця націоналізму й антисемітизму, — українським реакціонерам, — а трудящому люду.

Газета «Svobodné povíny» 21 березня того ж року опублікувала невелику статтю С. Шаховського «Тарас Шевченко і сучасна українська література», у якій йшлося про те, що до тем із життя Т. Шевченка часто звертаються радянські українські письменники (П. Тичина, С. Васильченко, С. Голованівський). Газета »Práha—Moskva« у 1947 році (№ 14) опублікувала статтю М. Рильського «Слов'янство Т. Шевченка». Згаданий уже нами Франтішек Тіхий знову повернувся до Шевченка і на сторінках відновленого у 1946 році журналу

«Praha—Moskva» 1947 року з'явилися дві його невеличкі статті «Тарас Шевченко в чеській літературі» (чеською мовою) і «Тарас Шевченко в словацькій літературі» (словацькою мовою), які, як ми вже зазначили, за незначними доповненнями про повоєнне чеське видання вибраних творів Т. Шевченка, є скороченим викладом матеріалу, поданого у статті до варшавського довоєнного видання творів Т. Шевченка.

У 1947 році вийшла і згадувана вже нами раніше брошура М. Башмака, яка, правда, багато говорила про життя Шевченка, але майже нічого про його творчість.

1948—1950 роки не принесли нічого нового в чеську шевченкіану. Тільки у книзі проф. Карла Крейчиго «Весна народів у слов'янських літературах» (1948), що вийшла в пам'ять сотого ювілею революційного 1848 року, згадується «один з ініціаторів протицарської змови» Тарас Шевченко і подається ряд уривків з його творів та журнал «Praha—Moskva» передруковує 1949 року статтю Максима Рильського «Великий співець українського народу». Значну активність у справі пропаганди імені Шевченка виявив чехословацький україніст Микола Неврли, який жив тоді у Брні. 1949 року на сторінках брненської преси він виступив з кількома невеликими статтями про українського поета. До цього ще треба додати, що в 1950 році у Празі вийшов перший переклад одного з прозових творів Шевченка — його повість «Художник», якій передувала вступна стаття перекладачки Божени Пашкової. У ній помилково зазначалося, що поет народився в селі Кирилівка, стисло було подано його біографію, наводились висловлювання про нього Добролюбова, Герцена, Горького. Окрему статтю було присвячено повісті «Художник», яка разом з іншими повістями Шевченка, як писалося, має повне право на почесне місце в російській реалістичній літературі ХІХ ст. На жаль, аналізу самої повісті було приділено мало уваги. Авторка зазначала лише, що Шевченко писав і прозові твори, з яких «Художник» — автобіографічний.

У 1951 році вся країна широко відзначала 90 років з дня смерті Т. Шевченка. Празьке видавництво «Svět sovětů» випустило друге видання вибраних творів Шев-

ченка з невеликим вступом одного з перекладачів Мілана Яріша, який писав, що тепер Шевченко знайшов у Чехії свою другу батьківщину. Засуджуючи видавничу політику буржуазної Чехословаччини, яка протягом двадцяти років не спромоглася видати твори Шевченка, Яріш зазначав:

«І все-таки нема у світовій поезії творів, які були б ближчими чеському народові, ніж твори Тараса Шевченка. І марно було б шукати також у світовій поезії поета, який мав би для чеського народу, його історії і його боротьби за свободу таке порозуміння і таку любов, як Тарас Шевченко».

Автор правильно відносить Шевченка до великих російських демократів XIX ст., яким «не була байдужою доля жодної нації, боротьба жодного народу в світі». У статті кілька разів підкреслюється любов і пошана українського поета до чеського народу.

Яріш, бажаючи знайти ще більше спільного між Шевченком і чехами, робить одне, звичайно, зовсім неймовірне припущення:

«Показово також, — пише він, — що поему «Єретик» Шевченко написав року 1845, отже через рік після перших робітничих заворушень у Празі і на Літомержицьку, що були криваво придушені. Дуже вірогідно, що відомості про цей новий рух в Чехії дійшли також до Шевченка».

Пов'язувати ці події з поемою Шевченка, звичайно, аж ніяк не можна.

Мілан Яріш високо оцінює значення вибраних творів, що їх одержала чеська громадськість. За його словами, вони були «великим і плодотворним внеском до нашої (чеської. — М. М.) сучасної поезії. Благотворно може впливати, зокрема, епіка Шевченка. У нас, де внаслідок формалістичних впливів цю поетичну форму так довго оминали, що вона майже зникла, епічні вірші відкривають нові або вже забуті путі в поезії».

Яке важливе це спостереження Яріша! Він сам, як на це звернув увагу Р. Паролек,²⁸ зазнав такого впливу

²⁸ Parolek, R. K prvnímu českému vydání Ševčenkových »Hajdamáků«, sb. »Věčná družba«, Praha 1955, Svět Sovětů str. 385—409.

в поемі «Румбурзька змова». Отже Яріш міг повним правом сказати, що епіка Шевченка, саме заради її простоти, «може й повинна стати зразком для зображення тих богатырських і героїчних подій, що постійно відбуваються в нашому суспільстві, яке будує соціалізм і бореться за мир».

На нашу пропозицію книга закінчується великим дослідженням радянського шевченкознавця Олександра Дейча «Тарас Шевченко — життя і творчість», переклад якого зроблено з російського п'ятитомного видання творів Т. Шевченка.²⁹

Чеська преса в цей рік широко відгукнулася на ювілей поета. Особливу увагу приділив йому журнал «Svět sovětů», що його видає Спілка чехословацько-радянської дружби. Десятий номер журналу за 1951 рік відкривається портретом Шевченка роботи І. Ю. Рєпіна. Під ним написано: «Тарас Григорович Шевченко, найбільший поет і будитель України... помер 90 років тому». В журналі опубліковано чимало картин поета, скорочено статтю А. Дейча, подано уривки з його поезій, надруковано дві статті про Шевченка чеських авторів: «Живий Шевченко» Юліуса Доланського і «Твір, близький серцю нашого народу» Надежди Слабіговдової, упорядника і редактора вибраних творів Шевченка, що саме тоді випускало видавництво «Svět Sovětů».

Ю. Доланський знову говорить про значення творчості Шевченка не лише для України, а й для чехів. Чимало поетів, російських і польських, писали до Шевченка про Україну. «Однак розповісти про справжню Україну, — пише він, — скуту кріпацтвом і вкинуту, незважаючи на все її природне багатство, в невимовну біду, припало на долю тільки Шевченкові».

Н. Слабіговдова, повідомивши про вихід вибраного українського поета, писала: «Не можна не побажати, щоб це вибране з назвою «Тарас Шевченко» стало улюбленою книгою наших читачів, щоб воно наблизило до них цього геніального автора, а для наших перекладачів поезії

²⁹ В тиражі цього видання помилково зазначається, що післямова перекладена з українського видання.

стало стимулом до ще успішнішої праці над перекладами Шевченкових творів».

У додатку до журналу, названому «Мандруємо по СРСР», надруковано було нарис радянського казахського автора Сабіда Муканова про одне з шевченківських міст, де поет був у засланні, нині — Форт Шевченко.

З-поміж тодішніх статей про поета особливо відзначається праця чеського критика Франтішека Нечасека, опублікована в третьому номері журналу «Nový život» (1951). У ній широко використано праці радянських авторів, зокрема О. Корнійчука та П. Тичини.

Нечасек високо підкреслює освіченість Т. Шевченка, його начитаність, зацікавлення історією, філософією, зоологією, французькою мовою, педагогікою.

«Отже, Шевченко художник високо освічений, — пише він, — він просвітитель і будитель українського народу у найкращому смислі, він є одним з найпрогресивніших і найсвідоміших духів усієї тодішньої європейської культури».

Нечасек зазначає, що деякі журнали, друкуючи ювілейні статті про Шевченка, звикли називати його «останній Кобзар».

«Так, Шевченко був останнім Кобзарем, — пише він з цього приводу, — проте цей факт зовсім не головний у його характеристиці і в цьому нема нічого сумного, тому що замість простого народного співця вже з'являється революційний поет, свідомий провідир свого люду, який успадковує всю силу і красу кобзарських пісень, але сповнює їх ясного усвідомлення шляхів і мети визвольної боротьби. Отже — останній кобзар, але в той же час основоположник нової української літератури, перший революційний поет України. І в цьому саме полягає значення Шевченка».

Розповідь про поета автор пов'язує з подіями у тогочасному суспільному житті. Згадуючи, що ряд віршів Шевченка вже давно було перекладено на чеську мову, Нечасек зазначає: «Однак загалом, на мою думку, ми ще у великому боргу перед ним. Яким повчальним він є для нашої літератури в її прагненні створити нову, народну, соціалістичну поезію! Його творчість — найчудовіший зразок поезії національної та народної, з глибокими на-

родними традиціями і водночас найбільш сучасної, во-
йовничої, актуальної: тут маємо найкращий приклад
єдності поета і народу, без сліду розриву між особис-
тим, інтимним почуттям і почуттям громадським, сує-
спільним; тут маємо великий зразок реалістичної поезії,
ліричної й епічної, найпростішої і найзрозумілішої,
а разом з цим і надзвичайно багатой та емоціональної.
Шевченкова поезія справді звучить «на повний голос»,
якого нашій поезії так бракує».

Це заклик не до епігонства, а до того, щоб чеські поети
зміцнювали зв'язок з народом так, як це умів робити
великий Кобзар.

Особливо високо оцінив чеський критик поему «Єре-
тик»: «Слід признати, — писав він, — що в нашій поезії
про Гуса нема такого войовничого вірша, який був би
так гостро і пристрасно спрямований проти папських
катів Гуса та чеського народу і водночас з такою любов'ю
і пошаною змалював би постать Гуса».

«Ми усі, — пише Нечасек на закінчення статті, —
любимо радянський український народ, нашого найближ-
чого радянського сусіда, що з'єднує нас з великим росій-
ським народом. Ми будемо його любити ще більше, якщо
глибше ознайомимося з його минулим, із зворушливою
поезією його країни і його воделюбним духом, загартова-
ним давньою боротьбою за свободу, проти чужоземних за-
гарбників і власних панів. І ще більше наблизитися до
українського народу, до глибини зрозуміти його душу,
це значить зробити своїм найбільшого українського пое-
та, говорити разом з багатьма народами — «н а ш Ш е в-
ч е н к о!»»

Цю ж статтю було зачитано як доповідь на урочистому
вечорі Т. Шевченка, що був організований у Празі.

Тільки за народно-демократичного ладу в Чехословач-
чині змогли прозвучати такі слова високого визнання
великого поета України. І знаменно, що їх було прого-
лошено у найсвятішій скарбниці чеського народу —
в історичному Празькому національному театрі, на сцені
якого ніколи ще доти не звучало ім'я безсмертного сина
українського народу.

На ювілей 90-х роковин смерті Т. Шевченка відгук-
нулося чимало інших чеських журналів і газет. Згадає-

мо лише кілька найвизначніших з них. Мілан Яріш в журналі «Květy» опублікував статтю під заголовком «Останній Кобзар», в якій основну увагу приділив поемам «Гайдамаки» та «Єретик», що тоді, до речі, саме вийшли в його перекладі. Загальна стаття про Шевченка у 10-ому тижневому додатку до «Lidové poviny» — «Kulturní peděle», в якій містилося досить багато матеріалу про українську літературу³⁰, належить перу сучасного чеського літературознавця і перекладача Марти Мацкової.

Історик Й. Вавра розповів про Шевченка в журналі «Slovanský přehled», Юліус Доланський, крім уже згаданої статті у журналі «Svět sovětů», опублікував і в газеті «Rudé právo» — «Шевченко у нас». У тій же газеті про Шевченка написав Йосеф Рибак, а в газеті «Lidová demokracie» — журналіст Бедржіх Славік (під криптонімом «bs»). Останній, згадуючи чеські видання Шевченка, говорить про причини, які зробили його близьким чеському народові:

«Шевченкова творчість, — пише він, — близька нам і дорога з кількох міркувань. Насамперед, своїм змістом та ідейним напрямом вона дає нам змогу пізнати життя українського народу і тим самим наближає цей народ до наших людей. В будительському натхненні поета, в його революційних поглядах ми пізнаємо елементи, що мають багато спільного з нашим відродженням, і це пізнання знайшло свій конкретний вираз у гарячому зацікавленні поета нашою історією».

Як бачимо, саме завдяки творчості Шевченка, що є немов своєрідною енциклопедією життя українського народу в минулому, чеські читачі глибше знайомилися з Україною, доля якої мала так багато спільного з долею Чехії. Аналогічні елементи, звичайно, знаходимо ми в обох цих літературах. Тому й справедливо відзначав далі Б. Славік, що «ми часто згадуємо наших поетів часів Відродження, зокрема Ербена і Челаковського, щоб мати змогу краще оцінити оригінальність і народність

³⁰ Загальні їх оцінку читач знайде у статті М. Д. Деркач «Статті про українську літературу в чеській газеті», «Радянське літературознавство», Київ, № 16, 1952, стор. 106—107.

творчості Шевченка, щоб на подібному сюжетному реєстрі відчувати особливості запорізької романтики й епіки, щоб збагнути, який внесок зробив поет у драматичну баладу і природну лірику, в любовні пісні і в опис країни».

Однак самого цього замало. На відміну від Ербена і Челаковського у Шевченка звучать ще й соціальні мотиви, заклик до боротьби. Отже не в переспівуванні народної пісні, а в поєднанні її форми з соціальним змістом, з революційним закликом до свідомого перетворення суспільства криється таємниця невмирущості Шевченкового слова. Такої думки, на наш погляд, бракує статті Б. Славіка.

Журнал «Творба» відгукнувся на ювілей статтею радянського автора А. Воложеніна «Великий поет-демократ», яка була опублікована також у словацькій пресі.

Ювілей Т. Шевченка 1951 року, як бачимо, спричинився до значної популяризації творчості українського поета. Тільки у той рік на сторінках чеської преси про нього з'явилося майже стільки статей, скільки за 20 років існування буржуазної Чехословацької республіки. Щодо перекладів шевченківських творів, то кількість тих, які з'являються в наш час, неможливо навіть співставити з рідкісними перекладами, що друкувалися протягом майже півстоліття — від часу виходу першого збірника чеською мовою (1900) аж до 1945 року.

Нова хвиля зацікавлення чехів Т. Шевченком виникла в кінці 1952 — на початку 1953 року у зв'язку з демонструванням радянського фільму «Тарас Шевченко» (режисер Ігор Савченко), який у Чехословаччині ішов під назвою «Зломлені кайдани». З приводу цього фільму в чеській пресі було опубліковано ряд статей, що не лише рецензували його як мистецький твір, а й розповідали про життя й творчість поета.

Уже в грудні 1952 року Пресове та пропагандійне відділення Чехословацького державного кіно випустило у Празі чергову, віддруковану на склографі брошуру «Кінокартини нової доби», присвячену фільму «Зломлені кайдани». В ній опубліковано ряд статей радянських і чеських авторів про фільм і Шевченка, серед яких стаття Фр. Навратіла «Фільм про останнього кобзаря України»

повністю присвячена життю і творчості поета. У ній наведено ряд прикладів з його поезій, і на закінчення — уривок з вірша «Якби ви знали, паничі».

У статті «Вступне слово до фільму», підписаній криптонімом (мабуть ред. О. Ваня), останній у брошурі, автор, згадуючи про малу обізнаність чехів з творчістю Шевченка, пише:

«Буржуазія добре знала, для чого вона залишає ім'я Шевченка в забутті. Він був для неї дуже небезпечним. Був буревісником. Його поезії палко закликали до свободи народу. Його вірші кликали до боротьби проти панів, проти гнобителів. І такі вірші, зрозуміло, чеська буржуазія не хотіла і не могла давати в руки народові, який мріяв про її повалення.

Сьогодні наша соціалістична культура спокутує цей борг. Так само, як ми ознайомлюємося з усією великою радянською культурою, так пізнаємо і творчість Тараса Шевченка. Фільм «Зломлені кайдани» нам у цьому прагненні допомагає...

Шевченко був поетом щасливих прийдешніх днів свого народу. Він передбачав час, коли не буде гноблених і гнобителів, коли всі будуть рівними і коли народи житимуть разом, по-братерськи. Тому-то і його твори такі близькі до сучасності, тому-то не буде перебільшенням сказати, що вони й сьогодні допомагають у боротьбі за краще майбутнє, в боротьбі за мир».

Антонін Навратіл виступив з приводу фільму також у газетах »Svět práce« (від 11 грудня 1952 р.) і »Průboj« (від 3 січня 1953 р.). Отакар Ваня — в журналі »Kino«. Він ще раз підкреслив, що Шевченка замовчували не лише в його час. «Що ми про нього сміли знати, — пише він, — скажімо в 1939 році, коли минуло 100 років з часу видання його славного вірша «Кобзар».³¹ Про Шевченка під час існування нашої буржуазної республіки мовчали. Він був небажаний художньо і політично; був усе ще дуже живий, дуже войовничо актуальний, небезпечний».

³¹ Мабуть, автор мав на думці перше видання «Кобзаря», що вийшло у світ 1840 року.

Ці думки, які в інтересах правди треба доповнити тим, що, як ми вже врешті мали змогу переконатися, під час існування буржуазної Чехословаччини прогресивна преса все ж намагалася пропагувати ім'я Шевченка-революціонера між чеською громадськістю, підтверджують наш здогад, що автором статті «Вступне слово до фільму» у згаданій брошурі є її редактор — Отакар Ваня.

У зв'язку з цим фільмом про Шевченка писали згаданий уже Бедржіх Славік під криптонімом »bs« (дві статті), А. Малина, В. Бер, М. Фіала, М. Яріш, С. Штейндлер, М. Клівар, І. Грабс та ін. У 1953 році в Празі з'явилося дві літературознавчі статті українських авторів. Відомий український філолог Іван Панькевич, який у той час викладав у празькому університеті, в журналі »Slavia« подав широкий огляд української і російської літератури про Шевченка, що з'явилася протягом останніх (на той час) років в СРСР. Журнал »Sovětská věda — Literatura« опублікував переклад окремого дослідження Є. П. Кирилюка «Т. Шевченко і російська демократична критика 40—60-х років», яке правильно висвітлило для чеських читачів одне з найскладніших питань шевченкознавства, яке до того ж було дуже заплутане всілякими висловлюваннями буржуазно-націоналістичних літературознавців, отже неясне не тільки широкій громадськості, а й ряду чеських дослідників.

Чимало праць про Україну з'явилося в Чехословаччині 1954 року, під час широкого відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією. У зв'язку з тим, що в 1954 році минало і 140 років від дня народження Т. Шевченка, в чеській пресі знаходимо кілька статей про нього. Починають з'являтися на той час і спеціальні дослідження про поета, присвячені окремим питанням його творчості. А цей останній факт означає, що Шевченко стає вже не тільки предметом ювілейних газетних статей. Його творчістю починають цікавитися в Чехії глибше. Раніше таке зацікавлення було зовсім випадковим явищем. Так (про це вже говорилося), 1951 року Ю. Доланський написав оглядову статтю «Шевченко у нас», а ще в довоєнний час невеличку працю на по-

лібну тему створив Фр. Тіхий. З 1954 року публікування таких робіт набирає систематичного характеру. Молодий науковець, випускник Київського університету М. Готліб, який мав можливість ближче ознайомитися з українською літературою під час свого навчання в Києві, друкує в журналі *»Sovětská věda — Filosofie«* свою першу наукову працю під заголовком «Т. Шевченко — великий поет, мислитель і борець українського народу». Спираючись на лекції київських викладачів, а також на праці радянських шевченкознавців, М. Готліб намагається самостійно розібратися в основних філософських поглядах Т. Шевченка у зв'язку з його оточенням, зокрема — з російською революційною демократією. Він показує, що Шевченко у своїх матеріалістичних поглядах виходить з кращих традицій своїх попередників, зокрема українських, таких як Григорій Сковорода.

Окрему увагу М. Готліб приділяє ставленню до Т. Г. Шевченка В. Г. Белінського, спростовуючи при цьому деякі невірні твердження, що зустрічалися в чеських статтях. Автор справедливо зазначає, що Шевченка з повним правом можна назвати не лише великим, геніальним поетом, а й видатним філософом, матеріалістом. Для ілюстрації матеріалістичних поглядів Шевченка він наводить ряд його відомих висловлювань. Закінчує М. Готліб свою працю наголошенням на актуальності творчості Т. Шевченка в наш час.

«Ці твори, — пише він, — не знають руйнівної сили часу. Якраз навпаки. Слово великого українського Кобзаря звучить сьогодні ще могутніше і пристрасніше, ніж у минулому. Він наш вірний спільник у боротьбі проти будь-якої реакції, релігійних омилень, расової дискримінації і реакції всякого роду».

У той же час починає виступати у чеській пресі зі статтями про Шевченка і автор цієї роботи. В журналі *»Sovětská věda — Literatura«* він публікує тоді «замітки до студії — згадану вже статтю «На маргінезі Шевченкової поеми «Єретик» та бібліографію чеських статей про Шевченка і перекладів його творів, що з'явилися в Чехії у минулому столітті. Крім того, йому належать тоді ж опубліковані статті «Великий український поет

Т. Г. Шевченко і його ставлення до чеського народу», «Тарас Шевченко і ми», «До 140-річчя від дня народження Шевченка», в яких тією чи іншою мірою порушувалося питання зв'язків Шевченка з чеською культурою та відгомону його творчості в Чехії.

Чехословацьке товариство для поширення політичних та наукових знань у Празі тоді ж надрукувало на склографі дослідження М. Неврли «Невмирущий Шевченко», що згодом вийшло у Братіславі в перекладі на словацьку мову. Цю свою працю, в якій широко використано роботи радянських шевченкознавців, автор переклав на українську мову й опублікував у Пряшеві.

Із статтями про Шевченка виступили також Ян Риска, Карел Котрбати (стаття несе сліди спрощенства) і автор, що приховав своє прізвище під криптонімом »вог«.

У восьмому, нами упорядкованому номері журналу »Прага — Moskva«, повністю присвяченому українській культурі, з'явилася перша праця (друкована) молодого чеського україніста Їржіни Жакової-Гостічкової — рецензія на Шевченків «Кобзар» в перекладі Зденки Бергрової-Вовсової. У ній, крім оцінок самих перекладів, авторка дала й загальну характеристику поезій Шевченка. Між іншим вона пише, що Шевченкові «вірші цього часу (себто періоду заслання. — М. М.) сповнені смутку і туги за батьківщиною, але в них нема резигнації, ані песимізму»³².

Рецензія викликала заперечення перекладачки, яка в тому ж журналі під тим же заголовком «Пісні великого Кобзаря» опублікувала статтю, в якій полемізує з деякими твердженнями молодої авторки щодо самих перекладів. Закінчення статті вона присвячує вступним абзацам рецензії, що, за її виразом, «є немов яйце до яйця подібні до пасажів, вступів і приміток інших рецензентів про інших класиків, — «великий кобзар до самої смерті залишається критиком та борцем (слова узяті із статті рецензента. — М. М.).

Але цей полемічний запал привів перекладачку до ряду не зовсім вірних висловлювань щодо Шевченка. На-

³² Jřina Źáková, Písne velikého kobzara, Praha—Moskva, 4, 1954, č. 8, str. 104.

нівши вищезгадані слова І. Жакової-Гостічкової, вона пише:

«У Шевченкових віршах є песимізм і резигнація, його заблудла, спрагла душа мріяла про примирення — і це навіть з ворогами, не виключаючи й царя. Однак вона не змогла дійти до примирення, тому що не зуміла осліпнути. Своєрідний кобзар так гостро і боляче бачив, що йому не було дано навіть полегкості отупіння. Тому-то між тихими словами покори вибухає опір, бунт і суд над панськими псарями і людьми, що дозволяють їм панувати над собою... Не лише те, яким був Шевченко аж до смерті, а й те, чим він став після неї — відчувається в його творах»³³.

Релакція журналу відчула в цих словах певну непослідовність і вмістила під статтею таку примітку: «Оскільки авторки обох статей порушили деякі важливі проблеми оцінки Шевченкових творів, пізніше »Praha — Moskva« ще раз повернеться до цього питання».

На жаль, вона цього не зробила. На статтю відповів молодий чеський україніст Вацлав Жідлицький 1955 року в журналі »Československá rusistika« в праці «Ще раз до полеміки про «Пісні великого Кобзаря»³⁴.

Без сумніву, Зд. Бергрова-Вовсова мала на думці підкреслити небуденність Шевченкової душі, яку не можна вкласти у якісь точні рамки, намалювавши її одною лише фарбою. Його думки, що відображають внутрішній світ поета, складні й багатогранні. Авторка дуже вірно зазначає, що зокрема соціальна тематика, від першого вірша до останнього, нерозривно пов'язана в нього з поетичними проявами, що романтизм і реалізм у Шевченка взаємно пронизують один одне, що його поезія, з одного боку, відзначається простою, а з другого — глибиною поглядів. Але її твердження про «примирення» поета зі своїми ворогами і навіть з царем не тільки не вдале, а й взагалі фальшиве. Добре й переконливо спростував його на основі аналізу творчості Шевченка часу заслання Вацлав

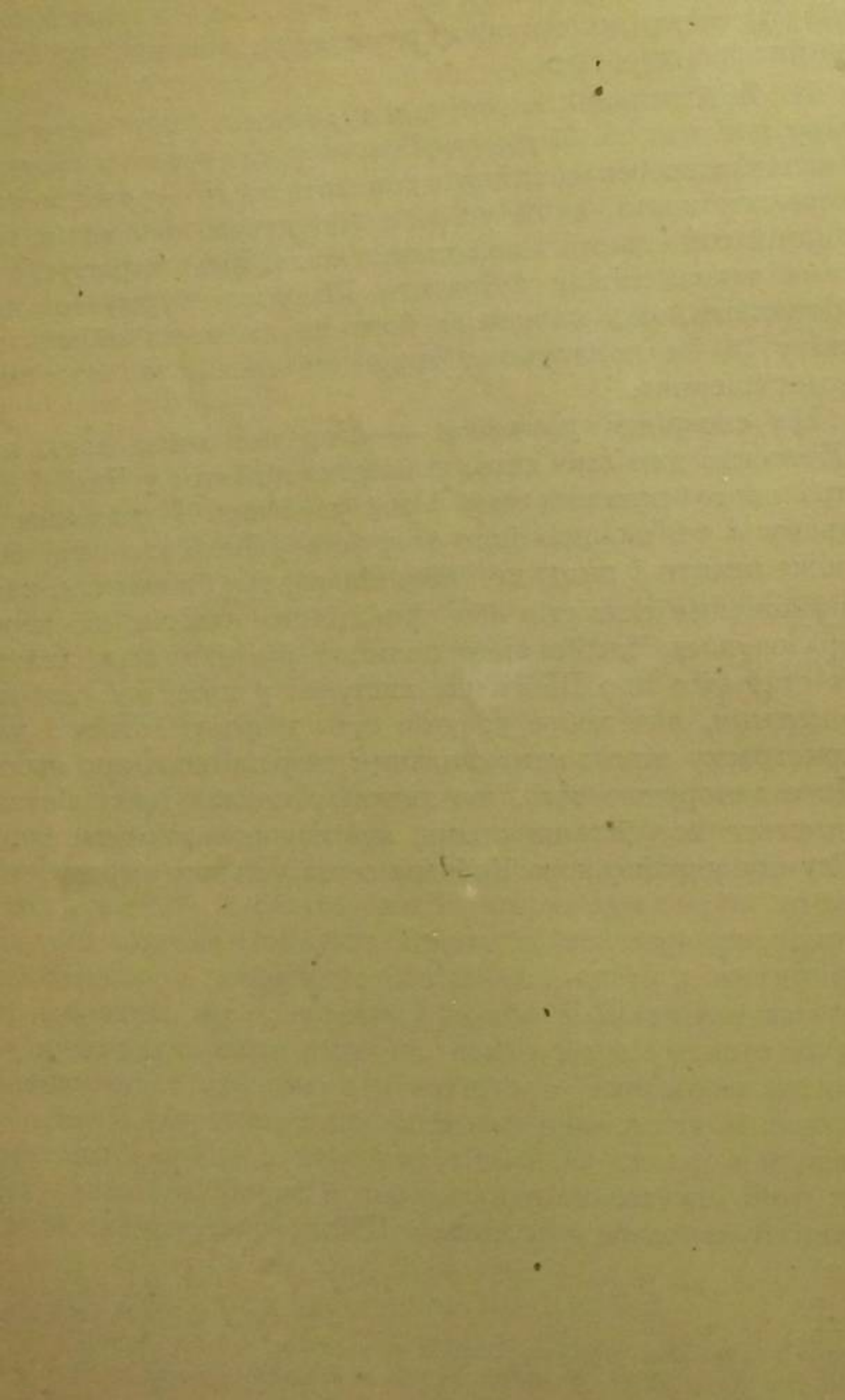
³³ ibidem, 1955, č. 1, str. 95.

³⁴ V. Židlický, Ještě k polemice o »Písniích velikého kobzara«. Časopis pro slov. jazyky, literaturu a dějiny SSSR, I, 1956, č. 3, str. 460—465.

Жідлицький. Поет, який у найтяжчі хвилини свого життя зумів сказати: «Караюсь, мучуся . . . але не каюсь!» — ніколи не міг мріяти про примирення, а отже й не примирився з ворогами.

В. Жідлицький справедливо зазначає, що взяти на віру погляди З. Бергрової-Вовсової «це означає знехтувати власне революційним смислом поета — революціонера-демократа, який усією своєю душею ненавидів тодішній соціальний і політичний лад». Він стверджує, що саме таким хотіли зобразити Шевченка буржуазні націоналісти, які малювали його не як поета народного гніву, а як поклонника вишневих садків та «апостола всепрощення».

Ця своєрідна полеміка — яскравий доказ того, що Шевченко вже став справді широко відомим у Чехії і що про нього склалося там вірне уявлення. І головним у цьому є те, що про його творчість у Чехії сьогодні вже може писати і пише не лише кілька, так би мовити, кваліфікованих славістів або принагідних авторів, що перефразовували здебільшого польські або українські статті. Із статтями про Шевченка виступає у пресі вже молода генерація, яка добре розуміє суть творчості поета і дає пристрасну відсіч неправильним твердженням про нього. Це є запорукою того, що дедалі у чеській пресі з'являтиметься все більше праць, які поширюватимуть слово і думку українського Кобзаря серед чеського народу.

III.

ШЕВЧЕНКО В ЧЕСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

«...Нема у світовій поезії творів, які були б ближчими чеському народові, ніж твори Тараса Шевченка. І марно було б шукати також у світовій поезії поета, який мав би для чеського народу, його історії і його боротьби за свободу таке порозуміння і таку любов, як Тарас Шевченко».

Мілан Яріш.

Статті про Шевченка, що з'явилися на сторінках чеської преси, відіграли велику роль в ознайомленні громадськості з життєвим і творчим шляхом поета. Проте цілком очевидно, що він ніколи не став би зрозумілим і близьким широким народним колам, коли б вони не мали змоги ознайомитися з його творами в перекладі на чеську мову. Певно, не варто тут говорити загально про значення перекладів для пізнання іноземними читачами Шевченкової поезії, а тим більше про те, яке значення переклади художніх творів мають для розвитку окремих національних літератур. Щораз більше зростання кількості перекладної літератури, а так само численні статті й праці, присвячені цьому питанню, відкидають потребу ближче на цьому спинятися. Однак у зв'язку

з тим, що ми хотіли б тут подати загальну картину поширення Шевченкових творів у Чехії і показати, що саме в його поезії пригабувало чеських перекладачів і подобалося читачам, не буде зайвим пригадати, як на це питання дивилися чехи в минулому.

Чеський радикальний демократ Е. Вавра, який багато зробив для популяризації імені й творчості Шевченка в Чехії, 1865 року опублікував велику статтю «Нариси з російської літератури».¹ На початку цієї статті читаємо:

«Вивчення чужих літератур і збагачування місцевої літератури скарбами, на які багаті інші, є дуже бажаною допомогою кожному народові в поширенні дорогоцінного досвіду і знання, що їх часто той або інший народ знаслідок несприятливих обставин або з якихось інших причин ніяк не зміг би здобути».

Звичайно, рідна література, за його словами, повинна мати найбільший вплив. Вона має бути «немов великою рікою, що усі національні луги зволожує і до якої впадають з чужих літератур тільки ті з найдорожчих джерел витікаючі притоки, що дійсно посилюють і зміцнюють її течію, не маючи змоги змінити її природний напрямок».

Виходячи з цього, Вавра далі говорить, що чехи, як одна з гілок великого слов'янського дерева, повинні надзвичайно уважно придивлятися до споріднених літератур, зокрема російської та польської, які можуть похвалитися добрими та багатими скарбами. Цьому однак перешкоджали тяжкі умови, за яких чехи жили протягом довгих років, і особливо — сильний вплив сусіднього німецтва, що за Австрійської імперії захотіло здобути собі перевагу і зміцнитися. Усе це, на думку Ваври, не могло сприяти праці над дослідженням слов'янських літератур і поширенню відомостей про них.

Автор з великим жалем констатує, що поганий обмін книжками між слов'янами, необхідність обов'язково навчатися німецької мови спричинилися до того, що чехи, будиши надзвичайно добре ознайомленими з німецькою літературою (навіть краще, ніж самі німці), навіть най-

¹ Ця стаття Ваври передрукована в збірнику «Čeští radikální demokraté o literatuře». ČSSR, Praha 1954, str. 202—222.

видатніших слов'янських письменників знали тільки з імен, а в багатьох випадках взагалі не знали.

«Навіть літературні зірки першої ясності, — писав Вавра, — які не лише в межах своєї батьківщини, а й за кордоном здобули загальне визнання, досі не діждалися в нас тієї оцінки та уваги, що належать їм по праву, а плоди геніальних сучасних духів слов'янських, як Тургенев, Григорович, Салтиков (Щедрін), Гончаров, Толстой, Шевченко, Марко Вовчок, Міцкевич, В. Пол, Ю. Словацький, Красинський, Сундечич, із жалем це констатуємо, і німцям відоміші, ніж нам, тому що вони у більшості мають уже їх в перекладі.»

Подібних чеських голосів, що озивалися на дане питання в такому ж дусі, прозвучало в минулому чимало, і навіть у більш ранні роки. Ми зупинились саме на Е. Ваврі не лише тому, що ця його стаття є цінним документом в історії чесько-російських культурних зв'язків, а й тому, що Вавра сам брав участь у пропаганді імені й творчості Шевченка в Чехії. З вищенаведеної цитати вже виразно видно, як високо він оцінював значення Шевченка, вважаючи за потрібне звертати увагу чеських перекладачів поруч з Марком Вовчком і на нього.

Якщо критично заглянути у своєрідні умови розвитку тогочасної української літератури, що її, за словами акад. О. Білецького, «починаючи з 40-років (минулого століття. — М. М.) можна порівняти з мартирологом, рівного якому ми не знайдемо, мабуть, навіть в історії інших багатостраждальних слов'янських літератур,»² буде цілком ясно, що не можна закидати іншим народам, а особливо чехам, що ця література не була у них свого часу достатньою мірою репрезентована в перекладах. Зі свого боку й чехи навряд чи змогли б дорікати українцям у тому, що вони надзвичайно мало перекладали в минулому з їхньої літератури, що, наприклад, з 1867 аж по 1882 рік на сторінках українських журналів ми не знайдемо жодного перекладу з чеської літератури і що з чеською поезією українського читача познайомив більш-менш

² О. І. Білецький. Українська література серед інших слов'янських літератур. Цит. твір, стор. 11.

у своїх перекладах щойно Іван Франко. Це сумне минуле тим більше зобов'язує нас сьогодні послідовно продовжувати ту справу, яку розпочали й не могли в силу історичних складних умов довести до кінця кращі представники наших народів — справу взаємоознайомлення з українською і чеською національними культурами. Адже пригадаймо, що чехи, в міру своїх сил, ще до появи Шевченка виявили значне зацікавлення українською літературою і опублікували в перекладі на чеську мову ряд творів, між ними й такі, що не вийшли навіть в оригіналі.

Шевченків шлях до чехів не був легким, ані коротким. Та власне він ще й не закінчився, якщо брати до уваги не лише вузькі кола спеціалістів-славістів, а широку чеську громадськість, яка не може читати Шевченка в оригіналі або в перекладі на інші мови.

Хотілося б звернути увагу українських шевченкознавців на те, що вони іноді значно перебільшують роль появи окремих перекладів творів українського поета для чеської літератури і надають їм тієї ваги, аж до літературних впливів включно, якої вони не мали й мати не могли. Поява окремих таких перекладів — це ще не доказ популярності певного автора в тій чи іншій країні. І хоч переклади Шевченкових творів на чеську мову — це вже не випадковість, їх з'явилося дуже багато й переважну більшість їх можна вважати досить вдалимими, для того, щоб можна було сказати, що українського поета вже справді знає чеський народ не з імені, а з власної лектури його творів, знає глибоко й всебічно, треба не тільки збудити інтерес до його спадщини, а й дати народові змогу ознайомитися з нею повністю на рідній мові, в досконалому перекладі. А щоб виконати усе це, треба ще чимало працювати, здійснити багато різних заходів.

* *
*

Акад. О. Білецький у своїй праці «Українська література серед інших слов'янських літератур» якось ніби з жалем зазначає, що, мовляв, «перекладати Шевченка у Чехії стали лише з 1860 р., і — не раніше 1896 р.

з'явився справжній художній переклад Ружени Єсенської, кілька разів перевидаваний пізніше».³

Це не зовсім так. Насамперед, чехам ні в якому разі не можна закидати, що вони почали перекладати Шевченка *лише* 1860 року, уже з тих причин, про які говорилося вище. Навпаки, треба високо оцінити той факт, що в Чехії *уже* 1860 року з'явився переклад однієї з його поезій, а чеська перекладна література XIX століття може похвалитися ще до Єсенської рядом вдалих перекладів творів українського поета. Отже, переклад Р. Єсенської не перший «справжній художній». До того ж свій переклад «У перетику ходила», який поряд з іншими письменниця готувала для окремого «Вибраного поезій» Шевченка, вона опублікувала не 1896, а 1894 року. Потім кілька зразків з цього вибраного було надруковано в журналах 1896, 1899 і 1902 років. Сама збірка вийшла щойно 1900 р., не була докінчена і ніколи не перевидавалася.

Щоб ясніше уявити собі картину появи чеських перекладів і їх значення, пригадаймо, що на російську мову перший переклад з Шевченка було здійснено тільки 1858 року, у польській пресі він з'явився лише на кілька місяців раніше, ніж у Чехії, а в інших країнах — на кілька років пізніше. Так болгари почали перекладати Шевченка з 1863 року, серби 1868, хорвати 1887, німці — 1870, англійці у 80-тих роках XIX ст., французи 1876 року, італійці щойно 1919 року.

На основі цього співставлення ми тим більше не можемо казати, що чехи почали перекладати твори Шевченка пізно. Однак можна висловити жаль, що цих перекладів з'явилося порівняно мало й що, за незначними винятками, їх здійснювали й до сьогоденного дня здійснюють не першорядні чеські поети, а такі, оригінальна творчість яких уже або зовсім забута, або відома лише вузькому колу фахівців. Перекладали його твори й люди, які взагалі не були поетами, а іноді зовсім не мали ніякого відношення до літератури. Деякі з них зробили по одьому-два переклади з Шевченка й вони, будучи раз опублі-

³ Там же, стор. 25.

ковані в журналах, іноді не дуже популярних, не відіг-
рали жодної ролі у справі ознайомлення чеського читача
з українським поетом.

Мабуть, не було б потреби згадувати всі ці переклади,
коли б ми не мали на меті показати, яким чином твор-
чість українського поета просякала на сторінки чеської
преси і як вона поступово завоювала собі місце в чесь-
кій перекладній літературі. Крім того, українським до-
слідникам, очевидно, цікаво буде мати деякі відомості про
ці переклади, тим більше, що їх ніде роздобути на Украї-
ні, та й, власне, вони ще не зібрані до цього часу.

На основі тих даних, які в нашому розпорядженні,
важко сказати щось певне про те, чи хтось у Чехії в 40—
50 роках минулого століття пробував перекладати щось
із Шевченка. Найбільш покликаний до того поет Фр.
Лад. Челаковський, на жаль, нічого не знав про україн-
ського Кобзаря. Шевченків «Чигиринський Кобзар та
Гайдамаки» мав у Чехії тільки П. Й. Шафарик. Чи ско-
ристався хтось із нього — важко сказати. Правда, не-
давно знайдені у спадщині В. Ганки рукописні списки
Шевченкових творів «Думи мої», «Перебендя», «Іван Під-
кова» та «Нащо мені чорні брови» свідчать про те, що
хтось ще у 40-х роках був зацікавлений у тому, щоб на
Шевченка у Чехії звернули увагу і щось з нього перекла-
ли. Але це не було здійснено. До того ж сувора цензура,
як про це свідчить Й. Ірасек, не допустила б появи
у чеській пресі будь-яких відомостей про Кобзаря⁴.

Певним доказом того, що в Чехії не було з чого пере-
кладати твори українського поета, може, на нашу думку,
бути те, що чехи почали писати про Шевченка щойно
тоді, коли в Росії після 1860 року знову з'явилися його
твори і навіть вийшов «Кобзар» російською мовою за
редакцією М. В. Гербея, 1860 рік). Саме в той час
молодий Й. Первольф здійснив свій переклад «Івана
Підкови»⁵ і, певно, не з українського оригіналу, а з цьо-
го російського видання. Для підтвердження цієї думки
наведемо шевченківський оригінал і переклади Михай-
лова та Первольфа:

У Шевченка

Дніпра гирло затопило...
— А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!

У Михайлова:

Днѣпръ надулся. «Что жь, ребята,
Время мы теряемъ?
Въ лодки! — море расходилосьъ:
То-то погуляемъ!»

У Первольфа:

Dněpr vzdul se: — »Což, vy děti,
času my tratíme.
V čajky. Moře se vzvlnilo
my si zahýříme!«

У своїй статті про Шевченка, яка передує цьому перекладу, Первольф наводить ряд уривків з Шевченкових творів українською мовою чеською транскрипцією. Спочатку ми думали, що ці уривки Первольф, можливо, взяв з якоїсь російської статті про Шевченка, як це зробив його попередник В. Дундер, однак певні місця в його перекладі «Івана Підкови» переконують нас у тому, що він користувався також оригіналом «Кобзаря». Так Шевченковий вірш «козацьке біле тіло, /в китаїку повите/», який в російському перекладі подано: «тѣло бѣлое козацьє, /саваномъ повито/». — Первольф передає: »tělo bílé, tož kozácké, /kytajkou povito«, хоч слово «китаїка» і не вживається у чеській мові. Зрозуміти оригінал поета в цьому випадку чеському перекладачеві допомогло те, що він був ознайомлений з історичними українськими піснями. До слів »tělo bílé« Первольф подає свою замітку і в ній — уривок однієї з дум про Богдана Хмельницького у своєму перекладі.

Так само знаходимо у Первольфа слова «чайка», «чуприна», яких нема в російському перекладі.

Первольф не був поетом. Його переклад не можна назвати майстерним. Але треба сказати, що він намагався здійснити його сумлінно, скрізь точно передати думку свого зразка. Не обійшлося й без непорозумінь, викликаних не зовсім добрим знанням мови (пригадаймо, що

⁴ Josef Jirásek, Rusko a my, op. cit. str. 178.

⁵ Obrazy života, 2, 1859/60, str. 306-7.

перекладач був тоді дуже молодий і недосвідчений, мав лише 19 років). Шевченко, описуючи козацького отамана, каже про нього, що він «походжає в з д о в ж байдака, /гасне люлька в роті». М. Михайлов перекладає: «Самъ все ходить в доль по лодкѣ; /трубку сжалъ зубами». А Первольф, погано зрозумівши слово «вдоль», відтворив це місце так:

»Chodí dole v lodce; dýmka /v zubech dohořela./«

Звичайно, якщо співставити переклад Первольфа з оригіналом, йому можна закинути чимало різних помилок. Адже перекладач користувався недосконалим російським зразком. Саме тому робота Й. Первольфа має для нас сьогодні лише історико-літературне значення, як перший чеський переклад з Шевченка взагалі. Пізніше він ніколи не передруковувався. Згодом цей вірш, уже краще, в Чехії переклали Ян Гудець та Ружена Єсенська, а сьогодні відомий переклад Яна Туречка-Ізерського, теж, на жаль, ще не зовсім задовільний.

На прикладі перекладу Й. Первольфа ми маємо змогу пересвідчитися, що труднощі для перекладачів полягали не лише у відсутності оригінальних творів Шевченка, яких у минулому було дуже мало поза межами Росії та України, а й у тому, що важко було до кінця зрозуміти український текст. Це пояснюється тим, що в минулому за кордоном, зокрема у найближчих слов'янських країнах, зовсім не приділялося уваги вивченню української мови. Складність відтворення Шевченкової поезії полягала ще й у самому її характері. В Шевченкові поєднався талант поета і художника. І це надало особливих, характерних рис його майстерності поетичній. Йдеться про уміння Шевченка живописним словом створювати виразні й яскраві поетичні образи, відтворити які іншою мовою міг би тільки близький йому характером обдаровання поет. У зв'язку з цим варто пригадати один дуже оригінальний, але, на жаль, сьогодні майже забутий вислів Івана Франка, який не лише стежив за перекладами творів Шевченка, що їх здійснювали в інших країнах, а й сам пробував перекладати його твори на німецьку мову. Ось що писав Іван Франко 1904 року у невеличкій статті «Шевченко в німецькому одязі»:

«Незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але разом доводять його до розпуки, коли він хоче своїм перекладом передати не лише механічно значення українських віршів, але хоч приблизно українську мелодійність, вражіння, яке робить оригінал. Се почували всі ті, кому доводилося перекладати Шевченка на яку-будь іншу мову, і ніде краще, як на нашій Кобзарі не справджується італіанська приповідка: »*traditore-traditor*« (перекладач, се зрадник). Із численних перекладів Шевченкових поезій на різні мови можна вибрати дуже небагато таких, що дають вірне поняття про його стиль і роблять вражіння хоч трохи близьке до оригіналу»⁶.

Чехи можуть пишатися тим, що, за словами І. Франка, «до найудатніших перекладів в усякому разі треба зачислити чеську збірку Ружени Єсенської»⁷.

Цей вислів Івана Франка не втратив своєї актуальності і в наші дні, хоч мистецтво художнього перекладу сьогодні надзвичайно зросло.

Якщо підійти до чеських перекладів творів Шевченка, здійснених у минулому столітті, з тими критеріями, які висуває І. Франко, то поміж ними виявиться дуже мало таких, які б не справдили цієї італійської приповідки.

Після Первольфа у Чехії певний час не видавали нових перекладів творів українського поета, хоч статті й замітки про нього з'являлися. На нашу думку, це знову-таки зумовлено браком можливості ознайомитися з творчістю поета. Щоправда, ми маємо один факт, який свідчить, що 1863 року до Шевченкової поезії звернувся один з найвидатніших чеських радикальних демократів Йосеф Вацлав Фріч, змушений у той час жити в еміграції. 1863 року в Парижі Фріч переклав «Послання Шафарикові». Не виключена можливість, що на цей твір увагу Фріча звернула Марко Вовчок, з якою він познайомився у Франції через Тургенева. Адже вона, як відомо з її листування, була дуже зацікавлена у тому, щоб знайшовся повний текст «Єретика». А може, звернув увагу Фріча

⁶ ЛНВ, 1904, Львів, т. 27, стор. 118—120 (хроніка).

⁷ Там же.

на цей твір і сам Тургенєв? Однак цей переклад у Чехії не був тоді відомий, оскільки Фріч опублікував його в одному з чеських американських журналів (того ж 1863 року).

1866 року в журналі «Květy» в невідписаній статті про Шевченка знаходимо ряд уривків його поезій, поданих українською мовою в чеській транскрипції, і один невеличкий уривок з «Гайдамаків»⁸, невправно перекладений на чеську мову:

Тяжко мені жити!

Trudno mně žít.

Тяжко мені плакати! Праведнії
зорі!

I trudno mi p'akat; spravedlivé
hvězdy

Сховайтесь за хмару: я вас не
займав.

skryjte se za chmury, nehoden
jsem vás,

Я дітей зарівав!... Горе мені,
горе!

zabil jsem svá děti. O běda mně,
běda.

У тому ж номері журналу «Květy» в розділі «Фейлетон» надруковано переклад «Тополі»⁹ Т. Шевченка, здійснений згаданим уже нами чеським радикальним демократом Емануелом Ваврою. На нашу думку, саме такий добір вірша пояснюється тим, що Вавра, маючи змогу читати польський журнал «Siolo», з яким, як ми вже бачили, редакція журналу «Květy» навіть полемізувала з приводу української літератури, зробив свій переклад, скориставшись з українського тексту балади, вміщеного в другому номері (стор. 3—10) цього журналу за 1866 рік.

Переклад Е. Ваври загалом досить добрий, хоч у ньому й можна було б знайти незначні недоліки. Тільки в одному місці близькість чеської й української мов спричинилася до невірного розуміння перекладачем тексту оригіналу, внаслідок чого Вавра Шевченкові слова:

Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі, —

⁸ Květy, I, 1866, str. 444.

⁹ Там же, стор. 249—250.

смішно переклав:

Poutník kráčí, zraky zvedne
a hlavu svou schýle,
s rancem svým na ramecě
sedne na mohyle.

На основі цієї помилки, на яку вперше звернув увагу Л. Луців¹⁰, П. Гонтар робить невірний висновок, будімо «перекладач далеко відходить від тексту оригіналу»¹¹, і нарікає на Вавру, що той уникає вживати специфічні українські слова-терміни, такі як «чумак», «чабан». Треба сказати, що слово «чумак» на чеській мові звучить вульгарно: «морда», — і перекладачеві, звичайно, слід було його уникнути. Великою помилкою було б залишити в чеському перекладі й інші специфічні українські вирази, оскільки вони лише перешкоджали б читачеві сприймати зміст твору. Це, зокрема, негативно позначилося на перекладі Р. Єсенської, яка іноді залишала неперекладеними українські слова. Переклад Е. Ваври має саме ту перевагу над рядом інших, що він не буквальный. Він легко читається, справляє на чеського читача майже те ж враження, яке український читач має від оригіналу, а поряд з тим перекладачеві пощастило дуже близько відтворити Шевченкову строфіку.

«Тополя» у перекладі Е. Ваври певною мірою спричинилася до популяризації Шевченкового імені в Чехії. Згодом її було передруковано в антології «Слов'янська поезія» Фр. Вимазала (Брно, 1874) та в популярному вибраному з чеської і світової художньої літератури «Úplný besedník» (1877), на основі якого в Чехії брали матеріали для публічного читання художніх творів.

Наступний переклад з'явився 1870 року в журналі «Světozor». Це послання «Шафарикові», нехудожньо здійснене Й. Коларжем. Цей переклад був єдиним у минулому столітті, оскільки попередній, зроблений Фрічем, у Чехії не був передрукований.

Для кращого ознайомлення чехів з українською поезією досить багато зробив чеський лікар і високо осві-

¹⁰ Луців, Л. Тарас Шевченко... Цит. твір, стор. 109.

¹¹ П. Гонтар, цит. твір, стор. 50.

чена людина Карел Худоба (1848—1917), який глибоко цікавився літературою, особливо північною, французькою та українською. Україною молодий Худоба захопився під впливом його улюблених українських пісень. В журналі «Образы жизни», редагованому Ф. Пержіною (не плутати із журналом Яна Неруди!) він опублікував у 1871 році велику статтю «Народні малоруські пісні»¹², ілюстровану рядом його перекладів текстів українських пісень. Отже, як бачимо, К. Худоба прийшов до Шевченка так само, як і Й. Первольф, через зацікавлення українською народною піснею, з тією однак різницею, що він зумів чеською мовою художньо відтворити оригінал.

«Коротко поговоримо про українську пісню, досі в нас найменше відому, однак від того не менше чудову», — пише Худоба у своїй статті. Ці його слова не зовсім відповідали дійсності. Адже, як ми вже бачили, чехи з перших десятиліть ХІХ ст. постійно звертали увагу на українську пісню. Коли, наприклад, у Празі на початку 60-х років почали організовувати спеціальні публічні лекції про слов'янські літератури при «Uměleck-ій besed-і», одна з перших таких лекцій в циклі про російську та українську літературу була присвячена саме «Народним пісням України» (прочитав чеський вчений Й. Голл, 24. ХІ. 1867 р.).

Своєю статтею Карел Худоба намагався ще більше спричинитися до популяризації українських народних пісень і нам здається, що читач, який ознайомився з його працею, міг здобути у той час широке уявлення про них. Слід зазначити, що Худоба не писав свою статтю надто «науково». Навпаки, він намагався зробити її приступною найширшому колу читачів. У зв'язку з цим цікаво поглянути, як він характеризує українську мову.

«Своєю мовою, — пише Худоба про українців, — вони стоять у центрі між мовами російською і польською, і то таким чином, що нам, чехослов'янам, вона досить близька, хоч азбука робить її трохи неприступною».

¹² *Obrazy života*, II, 1871, str. 53—55, 71—74.

У тому номері журналу »Obrazy života«, в якому закінчується стаття Худоби, ми знаходимо переклад вірша Т. Шевченка «Три шляхи». У номері шостому за той же рік — «Вітре буйний, вітре буйний» під рубрикою «З поезій Тараса Шевченка — Думки». У номері сьомому, який вийшов уже 1872 року, під тією ж рубрикою було опубліковано переклади віршів «Нащо мені чорні брови» і «Тече вода з-під явора», а в дев'ятому — «Розрита могила». Усі ці переклади здійснив К. Худоба, подавши тим самим (першу в чеській пресі!) невеличку добірку з Шевченкового «Кобзаря». За винятком останнього вірша, перекладач брав такі твори, які цілком відповідали його ліричним уподобанням, що з'явилися внаслідок захоплення українською народною піснею. Проте найцікавіший саме факт опублікування «Розритої могили», яка вперше з'явилася друком в оригіналі 1859 року в Лейпцігу¹³. На підставі цього факту ми можемо догадуватися, що в минулому в Чехії оригінали Шевченкових творів поширювалися також за допомогою рукописних списків. І справді, кілька років тому в празькому літературному архіві Національного музею ми виявили вірш «Розрита могила», переписаний від руки українською мовою латинськими літерами. Рукопис, здається, належав до спадщини Й. Коларжа. Він, мабуть, потрапив до Праги з Галичини. А із статті, яка передувала перекладові «Шафарикові», здійсненому Коларжем, довідуємося, що він мав переписаний і цей твір Шевченка. Може, К. Худоба, перекладаючи Шевченка майже в один час із Коларжем, якоюсь мірою скористався цим або іншим списком?

Аналіз перекладу вірша «Вітре буйний» показує, що Худоба здійснив його не з основного тексту Шевченка, опублікованого в першому виданні «Кобзаря», а із списку Ів. Лазаревського кінця 50-х років XIX ст. (в останньому пропущено 14 — 16 рядки, замість них — ряд крапок. Так само бачимо й у Худоби).

¹³ Новые стихотворения Пушкина и Шевченки (!). Лейпцигъ. Вольфгангъ Гергардъ. 1859, стор. (1) +43+ (3).

Загалом переклади Худоби як на свій час дуже гарні, ми не знаходимо в них ніяких огріхів ні проти передачі змісту, ні проти відтворення форми. Усі ці вірші пізніше перекладала Ружена Єсенська. Працювали над їх відтворенням чеською мовою (за винятком останнього) і сучасні перекладачі. «Вітре буйний» переклали Зд. Бергрова-Вовсова, Ян Владіслав; «Ой три шляхи», «Нащо мені чорні брови» — Ян Владіслав; «Тече вода з-під явора» — Зд. Ніліусова і Ян Владіслав.

Дуже шкода, що К. Худоба не продовжував далі цікавитися Шевченком. Однак навіть його епізодичне звертання до творчості великого Кобзаря, без сумніву, відіграло значну роль у процесі ознайомлення з нею чехів — журнал, в якому Худоба опублікував свої переклади, був досить популярним. Як пропагандиста української культури ми зустрічаємо цього всестороннього чеського лікаря ще раз, невдовзі після опублікування його перекладів з Шевченка, — 15. II. 1873 року він читав у Празі в «Uměleck-ій besed-і» лекцію на свою улюблену тему: «Малоруська народна пісня». Після цього ми не бачимо його більше на полі чесько-українських культурних зв'язків.

Того ж року з'являється ім'я Шевченка в Чехії вже і в книжковому виданні. У місті Брно Фр. Вимазал випустив велику антологію «Слов'янська поезія», перший том якої було присвячено російській і українській поезії та усній народній творчості. У ній, крім раніше вже опублікованого перекладу Е. Ваври «Тополя», знаходимо два вірші Шевченка в перекладі моравського адвоката і громадського діяча Цтібора Гелцелета (1844—1904): «Утпала стежечку» і «Тече вода в синє море»¹⁴. Переклади Гелцелета слабші, ніж К. Худоби, зокрема другий, в якому збережено форму Шевченкової вірша, але не скрізь точно відтворено зміст оригіналу. Наприклад:

¹⁴ Фр. Тіхий у цитованій праці «Тарас Шевченко в чеській і словацькій літературах», стор. 360, помилково зазначає, що в цій антології було вміщено також переклад «Трьох шляхів» Й. Бродельського. За ним цю саму помилку повторює у своїй книзі О. М. Євіна (стор. 39).

У Шевченка:

Куди ти йдеш, не спитавшись?
 На кого покинув
 Батька, неїьку старенькую,
 Молоду дівчину?

У Гелцелета:

Nedbáš, kam tě poňa nese
 Proč jsi se vyvinul
 Z rukou matky, otce, milé,
 Nechals vše i zhynul.

Тут, власне, змінено думку автора, а тим часом треба сказати, що в цих рядках нема нічого незрозумілого для чеха з мовного боку.

У наш час існують бездоганні переклади обох цих віршів, здійснені Яном Владіславом. Вдало переклала «Тече вода в сине море» і Ружена Єсенська.

Антологія «Слов'янська поезія», яка зіграла досить велику роль у справі ознайомлення чехів з російською та українською поезією, знову-таки не представила Шевченка його соціальними творами. Та й не можна було цього у той час вимагати від її упорядників — чехи не мали можливості ознайомитися з тими творами Шевченка, що характеризували його як поета-революціонера. Про них вони лише частково могли довідуватися з деяких статей, як це вже ми бачили вище. Крім того пригадаймо, що й самі українці не знали ще тоді добре творчості свого національного поета, оскільки його поезії революційного змісту довго не могли бути опубліковані. На східній Україні, наприклад, Шевченка як автора «Кавказу», «Сна», «І мертвим, і живим...», «Марії» та інших подібних творів широкі кола громадськості пізнали тільки після Великого Жовтня.

1874 року Шевченка далі перекладали в Празі. Алойс Дурдік (1839—1906), який згодом працював суддею в місті Градець Кралове, відомий своїми вдалими перекладами Лермонтова і Некрасова, звернув свою увагу також на близького до останнього Шевченка. Мабуть, безпосередній інтерес Дурдіка до Шевченка був викликаний «Посланням до Шафарика», оскільки він у своїй лекції «Тарас Шевченко», прочитаній у Празі 10 січня 1874 року, найбільше уваги звернув саме на цей вірш. Того ж року в журналі »Světozor«¹⁵ Дурдік на продовження опублікував свій переклад поеми «Катерина». Пізніше «Катерину» переклала Р. Єсенська, а протя-

гом останнього часу — М. Марчанова та З. Вовсова опублікували у своєму перекладі досить великі уривки з поеми. Отже, до наших днів існує тільки два повних переклади «Катерини» на чеську мову — Дурдіка і Єсенської, які й сьогодні не втратили свого значення.

Дурдік і Єсенська загалом вірно передають зміст і ритміку оригіналу, однак переклад першого художніший. Єсенська надто дбає про буквальне відтворення тексту й інколи підпадає під вплив лексики української мови, чого Дурдікові пощастило уникнути. Передавши зміст і форму Шевченкової поеми, він добився того, що його переклад сприймається майже так, як сприймався б оригінальний чеський твір. Хоч, звичайно, і в роботі Дурдіка є окремі місця, які потребували б досконалого опрацювання.

Після виходу в Празі двотомника «Кобзаря» (1876 року; перший том вийшов ще в кінці 1875 р.) чехи вже нібито мали більше змоги ознайомитися з творчістю Шевченка. Проте, на жаль, ми не знаходимо в цій ділянці такого великого зацікавлення, на яке давала б підстави сподіватися перекладацька практика попередніх років.

І все ж 1876 рік цікавий для нас тим, що до Шевченка звернувся тоді один з найвидатніших чеських письменників останньої чверті XIX ст. Сватоплук Чех (1846 — 1908), який, до речі, згодом опублікував на сторінках журналу «Květy» зразки перекладів Р. Єсенської.

Зацікавлення Чеха Шевченком таке своєрідне, що воно заслуговує на більшу увагу. Як відомо, Св. Чех перекладав дуже мало, і те, що він узяв з Шевченкових творів, — найбільші його переклади взагалі, хоч мова йде лише про незначні уривки з трьох віршів («Катерина», «Утоплена», «Думи мої»).

Про те, що цей славетний чеський поет перекладав із Шевченка, стало відомо лише кілька років тому¹⁵. У по смертному виданні творів Сватоплука Чеха, яке редагував Фердинанд Стрейчек, ці переклади були опубліковані

¹⁵ Taras Ševčenko, Kateřina. Z malorukého přel. A. Durdík. Světozor, 8, 1874, str. 36, 422—23, 437, 435, 438, 446—447.

¹⁶ Вперше звернув на це увагу Ю. Доланський у своїй статті про Сватоплука Чеха, опублікованій у згаданому збірнику С. Чеха

Dumy moje, dumy moje,
nemám s vámi štěstí!
Proč jste chtěli a neopustili,
~~že jsem byl s vámi a jste chtěli,~~
~~že jsem byl s vámi a jste chtěli?~~

Proč vás vicher nezavál
zade stopni smeká?
proč vás hory nezavalo,
zad své slatni děti?

Vádyt vás na svět v praměch porodilo hory,
slepy. smjvaly — ach proč vás s širé moře,
raděj neodpláchny, ~~neopustily pramě?~~
~~Nepřítal by se nikdy, jakým vědomě,~~
nemocly slnou?

Nepřítal by se nikdy, jakým chovám šal,
osudu proč stalo moji stoví slnou,

A proč mi teskus v světě ... ~~stoví, co by šal!~~
neděli by v praměch ...

Lvitly moje, Dítly!

K čemu jsem vás dochal, k čemu vyhal?
Kápláče. líč s vámi, jedná sedce, Dítly,
Kad jsem pladkal já ... Kéč osud šal!

Фотокопія перекладу популярного вірша Т. Шевченка «Думи мої», знайденого в архіві Святоплука Чеха після його смерті й опублікованого як оригінальний твір великого чеського поета.

як оригінальні твори поета у XXIV і XXVII томах. Уривки з «Катерини» і «Утопленої» було позначено 1876 роком, а з «Думи мої» — 1874-м із знаком запитання. Нема сумніву, що й останній переклад було здійснено 1876 року, коли у Празі вийшов «Кобзар» і Чех пробував щось із нього перекладати.

З поеми «Катерина», яка має 750 рядків, Чех переклав тільки початок — 21 рядок; з «Утопленої» (207 рядків) — 46 перших рядків та 11 кінцевих, тобто лише четверту частину балади, а з відомого твору «Думи мої» (95 рядків) — лише 18.

Переглянувши спадщину чеського поета, ми знайшли в ній рукопис перекладу «Думи мої»¹⁷, але ніде не виявилось чогось такого, що свідчило б про те, що Чех довів свою працю до кінця. Згадані переклади не були призначені для друку, і все ж вони красномовно свідчать про те, що великий чеський поет, автор прославленої поетичної збірки «Пісні раба», глибоко зацікавився поезією українського генія. На нашу думку, саме на прикладі оригінальної творчості Сватоплука Чеха можна було б розкрити певну спорідненість її з Шевченковою, хоч ні в якому разі не випадає тут говорити про якесь епігонство чи, тим більше, безпосереднє наслідування.

Чому Чех не докінчив своїх перекладів, важко сказати. Але зроблене ним яскраво показує, що він, на відміну від інших перекладачів, був покликаний художньо передати барвистий Шевченків стиль, простоту й мелодійність його вірша. У Сватоплуку Чехові Шевченко знайшов у Чехії найкращого свого інтерпретатора, який міг би здійснити адекватні переклади. Загалом С. Чех був найталановитішим і найвидатнішим поетом з усіх, хто звертався до Шевченкової творчості в Чехії.

1877 року в другому номері популярного моравського журналу »Koleđa«, який виходив в Оломовці, було опубліковано новий переклад (повний) «Трьох шляхів», здійснений Й. Бродельським (справжнє ім'я Й. Клява), значно гірший за переклад К. Худоби, а наступного 1878, в тринадцятому номері журналу »Museum«, що

¹⁷ Věčná družba, op. cit. 39 obr. příloha.

виходив у Брні, — переклади «Хустини» («Чи є на то божа воля») і «Думки» («Вітре буйний, вітре буйний»). Ці два останні зробив якийсь Войтех Ружичка. О. М. Євніна називає його «відомим чеським літератором»¹⁸ і приписує йому не два, а більше перекладів. У дійсності ж перекладач був або католицьким богословом, або священиком, оскільки журнал »Museum« (а не »České Museum«, як його називає О. М. Євніна) був органом католицьких богословців. Про цього «відомого чеського літератора» нічого не знає чеська література і нам не пощастило знайти жодних його біографічних даних.

У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на те, що, порушуючи питання про вплив великого Кобзаря на інших, а особливо інонаціональних письменників, не можна так легко робити узагальнення, як це ми бачимо, наприклад, у П. Гонтаря, який твердить, що «із чеських поетів-перекладачів творів Шевченка кожен, в тій чи іншій мірі, зазнав впливу українського поета-революціонера»¹⁹ (підкреслення наше. — М. М.). Звертання до поезії Шевченка іноді бувало зовсім випадковим, як у В. Ружички, і, звичайно, не могло мати впливу ні на перекладача, ні на дуже обмежене коло читачів журналу »Museum«.

Помітний інтерес до Шевченкових творів відчувається в 80—90-х роках ХІХ ст. Він був зумовлений тим, що на той час у Чехії взагалі зросло зацікавлення літературою східних слов'ян, зокрема російською, яка навіть популяризувалася у виданнях спеціальної »Ottovy ruské knihovny« (почала виходити 1888 року). Тут, правда, слід зазначити, що творчість українських письменників, а отже і Шевченка, не знайшла ще тоді ширшого відгону. Нею зацікавилися тільки окремі ентузіасти. І великий Кобзар після появи статті Яна Гудця (журнал »Zlatá Praha«, 1884) аж до кінця століття був представлений у тогочасній чеській пресі лише кількома перекладами. Однак і вони мають для нас дуже велике значення, оскільки у той період саме за їх допомогою

¹⁸ О. М. Євніна, цит. твір, стор. 39.

¹⁹ П. Гонтар, цит. твір, стор. 56.

приверталася увага молодій чеській генерації до українських письменників. Наприкінці 80-х років почали з'являтися також перші чеські переклади прозових творів Івана Франка. Кількість їх чимраз більше зростала і невдовзі Іван Франко був краще репрезентований у Чехії, ніж Шевченко.

1880 року в згаданій уже статті англійського славіста Морфіла «Поети руського народу» було надруковано перші вісім рядків Шевченкового «Заповіту» в прозовому перекладі. Хто його зробив, сьогодні важко встановити, оскільки редакція не зазначила навіть імені перекладача статті Морфіла. Принагідно зазначимо, що вперше чеською мовою «Заповіт» вийшов тільки 1914 року в перекладі Йосефа Пелішка. Навіть словаки, які досить пізно ознайомилися з Шевченком, переклали цей пам'ятний вірш раніше — 1911 р.

Найбільше перекладів з Шевченка у цей період припадає на 1884 рік, коли минуло 70 років від дня народження поета. Важко сказати, чи було викликано таке зацікавлення ювілеєм: про нього у пресі нема жодної згадки. Не говорить про нього і Ян Гудець, який подав у своєму великому дослідженні про Шевченка три зразки його поезії у власному перекладі: 32 перших рядків з «Епілога» до «Гайдамакіє»²⁰, «Івана Підкову»²¹ та «Гамалію»²². Під впливом Г. Баттаглії він особливо високо оцінив останній твір, поему «Гамалія», назвавши її «найкращою з дум Шевченка». Гудця, так само як і цього першого польського біографа Шевченка, приваблювала в ній могутність мови та живість образів. І перекладаючи її, він, як сам зазначає, намагався зберегти розмір якомога ближчий до оригіналу. Загалом переклади Гудця дуже вдалі. Чудово перекладено ті місця поеми, які Шевченко написав коломийковим розміром, особливо пісню про Гамалію. Однак окремі місця все-таки відтворено не зовсім добре, хоч, щоправда, їх не так багато. Ось приклад:

²⁰ Zlatá Praha, I, 1884, str. 543—4.

²¹ Там же, стор. 563.

²² Там же, стор. 574—575.

У Шевченка:

Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,
І шкурою сірий бугай стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко, далеко
У синее море на ребрах послав.

У Гудця:

Bospor až se zatřás', neboť neslyšel
posud p'áče kozáckého; jako šílen
zavyl, zahučel a divým řevem
vlny provázené v siné moře valil.

Як бачимо, тут не лише пропущено один авторський рядок, а й змінено образи Шевченка. Зовсім не по-шевченківськи у Гудця перекладено:

У Шевченка:

Дрімає в харемі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.

У Гудця:

Dřímá v haremu, jak v ráji Byzancie,
I Skutari dříme; Bo-por bouři spjat
Jako rozvášněný hlučí, sténá, vyje,
Ze sna probudit chce ženu krásných vnaď.

Переклад «Гамалії», здійснений Гудцем, видатним пропагандистом сербохорватської поезії, протягом довгого часу залишався єдиним у Чехії. Тільки 1951 року цей твір вийшов у новому перекладі. Незважаючи на окремі вади, переклади Яна Гудця з Шевченка належать до кращих у минулому. Шкода, що він не працював над ними й далі.

Велику увагу приділив Шевченкові у 1884 році журнал «Světozog», який в семи номерах опублікував сім зразків з його творчості, чудово ілюстрованих російським художником М. Каразіним. Були це три невеличкі уривки з поеми «Наймичка», два уривки з «Катерини» і вірш «Садок вишневий коло хати». Всі переклади зробив чеський письменник 80-х років Франтішек Халупа (1857—1890). Він був наслідувачем Ярослава Врхліцького, а, крім того, зазнав у своїй поезії досить сильного впливу народної пісні. Ці та ряд інших перекладів Халупи увійшли до антології «Нива», яку 1885 року видав у Празі Фр. Шімачек (з ілюстраціями М. Каразіна). У збірнику було опубліковано три поезії Кольцова, одна Мінаєва, одна Некрасова, п'ять Нікітіна, три Пушкіна, дві О. Толстого і шістнадцять Шевченка. Мабуть, упорядником цієї антології був М. Каразін, про що свідчить не лише те, що переважна більшість уривків тут із Шевченка (понад одна третина), а й зміст книги загалом, яка має українофільський характер. Чимало віршів, вміщених до «Ниви», присвячено українській природі або історії і кожен з них ілюстровано. Зрозуміло, що Халупа не міг порадити Каразіну ілюструвати саме ці вірші, а не інші. Швидше навпаки: добір віршів визначається уподобаннями художника, який виконував свої ілюстрації, прагнучи дати читачеві уявлення в першу чергу про свою мальовничу батьківщину, її природу, побут, історію. Саме тому у цьому збірнику російської поезії найбільше місця присвячено співцеві України — Шевченкові, а тематично переважна кількість вміщених в ньому віршів — Україні. У назві книги сказано, що в ній опубліковано вірші Л. Мея. Проте це не вірно. В останньому розділі антології, «З прийдешніх часів», опубліковано, щоправда, вірші (власне, це дві частини одного вірша) під заголовком «Výprava na vojnu» («Похід на війну») і «Návrat z vojny» («Повернення з війни»). Під останнім стоїть ім'я «Мей». Але це, власне, оригінальний твір Шевченка, його Хустина («Чи то на те божа воля»), яку свого часу переклав Л. Мей.

В одному уривку («Похід на війну») пропущено перші 11 рядків Шевченкового твору; закінчується він 44-м

рядком. Другий уривок («Повернення з війни») — це кінець «Хустини».

Щоб показати, яке значення мали тут ілюстрації Каразіна, зазначимо, що до цих двох віршів він зробив їх аж п'ять. І треба сказати, що вони дають дуже добре уявлення про український побут, про одяг козаків, селян, дівчат.

Таким чином фактично у збірці було опубліковано не 14, а 16 Шевченкових творів та уривків з них.

У третьому розділі антології, який називається «Хутір», вміщено дев'ять уривків з «Наймички» Шевченка (кожен уривок має окрему назву). З усієї поеми, що має в оригіналі 550 рядків, тут опубліковано 225, за обсягом — точно половину твору. На початку перекладач зазначив, що це «Уривки з поеми «Наймичка» Шевченка за перекладом О. Плещеева». Але в кінці, після останнього уривку він помилково зазначив прізвище Плещеева як автора поеми.

Крім названих творів тут було ще опубліковано «Садок вишневий коло хати», «На великдень, на соломі», два уривки з «Катерини» (під назвою »Mladá žena« — від 393 по 412 рядок шевченківського оригіналу і »Kobzar« — прикінцеві 711—734 та 743—746 рядки), уривок з «Тополі» (перші 20 рядків) та уривок з «Причинної» («Jitro nad Dněprēm» — від 114 по 153 рядок твору).

Ближче ознайомлення із самими перекладами показує, що всіх їх було здійснено з російського видання «Кобзарь Тараса Шевченко въ переводѣ русскихъ поэтовъ, изданномъ подъ редакціею Ник. Вас. Гербеля. Изданіе третье, вновь исправленное и дополненное. Санктпетербургъ, 1876 годъ». Крім того було використано переклад «Наймички» О. Плещеева, опублікований не у згаданому виданні (тут був переклад Л. Мея), а раніше.

На цю працю Халупи маємо два українські відгуки пізнішого часу. В. Лукич у журналі «Зоря» писав:

«Переклади творів Шевченка гарні, хоч вільно зроблені, і на всякий спосіб свідчать, що перекладчик добре ознайомлений з нашою бесідою»²³.

²³ «Зоря», Львів, 1890, стор. 117.

Звичайно, така оцінка могла з'явитися тільки внаслідок того, що Лукич як слід не ознайомився з цими перекладами.

А через шість років про переклади, надруковані в «Ниві», на сторінках тієї ж «Зорі» згадав Павло Грабовський у статті «Московські переклади творів Шевченкових»²⁴. Він піддав гострій критиці деякі російські переклади Шевченкових творів і у зв'язку з цим писав, що вони часто служили за оригінал для іноземних перекладачів. Як приклад, Грабовський згадує переклад «Хустини» Шевченка, здійснений Халупою з перекладу Мея. Грабовський писав, що й не читаючи можна собі уявити, які це повинні бути переклади.

І справді, те, що Халупа не звертався до оригіналу Шевченка, сильно позначилося на якості його роботи. Треба визнати, що він був досвідченим перекладачем, завдяки чому вірші в його інтерпретації звучать мелодійно. Проте, користуючись невдалими російськими перекладами, що своїм художнім рівнем жодною мірою не дорівнювали Шевченковій поезії, Халупа не тільки перебрав з них ряд фактичних помилок, а й сам їх помножив, змінивши подекуди навіть зміст російського переспіву. Ось кілька прикладів:

У Шевченка:

Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати
Так соловейко не дає.

У Мея:

Семья их ждетъ — и все готово.
Звѣзда вечерняя встаетъ —
И дочка ужинъ подаетъ,
А мать сказала бы ей слово,
Да соловейко не даетъ.

У Халупи ж виходить зовсім спрощено:

Je žďají, než se sešeří...
Vychází večernice čistá,
A večeri již družka chystá.

²⁴ Див. зб. «П. А. Грабовський про літературу», Київ, 1954, стор. 83.

Щоправда, прикладів такого поганого перекладу ми у нього знайдемо не багато, але трапляються помилки й іншого характеру, як от:

У Шевченка:

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
до самого долу.

У Гербеля:

По дубровѣ вѣтеръ вѣеть,
По полю гуляетъ,
У дороги стройный тополь
Долу нагибаетъ.

У Халупи:

Po doubravě vítr táhne,
prochází se v poli,
podle cesty štíhlý topol
přeje pro ty doly.

Ряд помилок викликано, мабуть, тим, що Халупа погано зрозумів російський текст. Порівняймо, наприклад, оригінал з перекладами В. Крестовського та Ф. Халупи.

У Шевченка:

Чорніе гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили...

У Крестовського:

Лѣс чернѣеть за горою,
Гдѣ враги ходили;
Засинѣли длиннымъ рядомъ
Надъ Днѣпромъ могилы...

У Халупи:

Za horami les sa černá
nepřátele byli
tam — a sem se nade Dněprem
vznesl na mohyly.

Чеський перекладач, певно, не зрозумів добре слово «засиніли».

Як видно з перекладу «Причинної», російським поетам великих труднощів завдавали слова «пішла луна гаєм». В. Крестовський це місце переклав «месяц потухает», а Халупа »Měsíc v západ pluje«. Цікаво, що пізніше Єсенська припустилася тієї ж помилки і віддала оригінал так: »Měsíc v háj se dívá«. Тут, звичайно, немає великої провини чеських перекладачів, які в той час не могли досконало опанувати українську мову. І це тим більше, що навіть такий хороший російський перекладач творів Шевченка, як Микола Гербель, що навчався на Україні та був особисто знайомий з поетом, місце в «Гайдамаках»: «Задзвонили, задзвонили! / Пішла луна гаєм» — переклав: «Зазвонили! Вспыхнул месяц, / темный лес минуя».

Слід зазначити, що в останніх чеських перекладах таких курйозів уже нема.

Чеський літературознавець Фр. Тіхий, пишучи про альманах «Низа», відзначав, що, мовляв, «з політичних і видавничих (?) міркувань Шевченкові поезії не були надруковані в оригіналі, а тому Халупа й перекладав Шевченка з російського перекладу»²⁵. Це не зовсім так, оскільки Халупа міг усі ці твори знайти у празькому виданні та в інших (зокрема львівському, женеvському), які були в той час у Празі. Так само невірним є твердження П. Гонтаря, що тільки «поспішність перешкодила йому (Халупі. — М. М.) дати досконалі й завершені переклади, що він міг успішно виконати, судячи по окремих з них»²⁶. До речі, тут же П. Гонтар у такий спосіб пояснює, як було упорядковано збірку: «Поспішаючи з виданням збірки, Халупа може саме тому, не маючи підготовлених перекладів з російських поетів, вирішив вмістити в збірці переклади Шевченкових творів»²⁷.

Насамперед, на нашу думку, твори для перекладу обрав М. Каразін. Закид, що Халупа буцімто не мав підготовлених перекладів з російської поезії і випадково дав переклади Шевченкових творів, безпідставний ще й тому, що він 1884 року випустив збірник «Квіти з ро-

²⁵ Тіхий Фр., цит. твір, стор. 361.

²⁶ Гонтар, П., цит. твір стор. 53.

²⁷ Там же.

сійських лугів», де були широко представлені російські поети, зокрема Некрасов. І тим більше необгрунтованим є твердження, що якості перекладів перешкодила поквапливість у роботі перекладача. Халупа зовсім не поспішав з ними. Ми вже бачили, що він кілька зразків опублікував у журналі »Světozor« вже за рік до виходу «Ниви». В альманасі їх було передруковано без будь-яких змін.

Не перебільшуючи тут заслуг Халупи як перекладача і зауважуючи, що він не користувався оригіналами Шевченка, слід усе-таки належно оцінити його працю як і загалом значення альманаха «Нива». Халупа і Каразін поставили перед собою завдання значно ширше, ніж тільки пропаганда творчості українського поета. Вони прагнули познайомити чехів з поетичною батьківщиною великого Кобзаря. Переклади повинні були привернути увагу широкого чеського загалу вже заради чудових ілюстрацій, зроблених до них. Між іншим, до Єсенської ніхто у Чехії не перекладав стільки творів Шевченка, скільки Франтішек Халупа. Його переклади гідно доповнили Вимазалову антологію «Слов'янська поезія» і, поряд з нею, аж до виходу збірника Р. Єсенської, були єдиною книгою, яка могла познайомити чеського читача з добіркою Шевченкових віршів.

Любовно поставився до творчості автора «Кобзаря» талановитий чеський письменник, щирий ентузіаст слов'янської взаємності Рудольф Покорний (1853—1887), який передчасно помер у розквіті своїх творчих сил. Він присвятив, зокрема, чимало уваги словацькому народу, перекладав з польської та російської літератури. Можна тільки пошкодувати, що Покорний не встиг ознайомити чехів з Шевченком так, як він би цього, мабуть, хотів. Першій твір у його перекладі — «Перебендя» — було опубліковано у «Слов'янському збірнику»²⁸ Е. Єлінека 1886 року, другий — «Тарасова ніч» — у журналі »Květy«²⁹ в рік смерті Покорного. Переклад «Тарасова ніч» він не докінчив. У ньому бракує остан-

²⁸ Slovanský sborník, V, 1886, str. 502—4.

²⁹ Květy, IX, 1, 1887, str. 732—35.

ніх 10 рядків оригіналу, на що вказано рисками. Обидва переклади дуже вдалі. Зроблено їх з оригіналу і вони невимушено відтворюють зміст і форму Шевченкових творів. Їх з повним правом можна віднести до кращих у ХІХ столітті. Для зразку наведемо уривок:

У Шевченка:

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками.

У Покорного:

Na rozcestí kobzar sedí,
ta svou kobzu hraje;
kolem děvčat kruh a chlapců
květem máku vlaje.
Hraje kobzar, vypravuje
o té slavné chvíli,
kdy kozáci s hordou, s Lachy,
s Moskali se bili.

Іще краще оцінити ці переклади допоможе порівняння з виправленим перекладом Гербеля 1876 року і сучасним чеським Яна Туречка-Їзерського 1946 р.:

У Гербеля:

За селом кобзарь на кобзѣ
Жалобно играетъ;
Вкругъ него молодки, парни
Маком расцвѣтають.
Он играетъ, распеваетъ,
Говорить словами,
Какъ Москва, орда и ляхи
Бились съ козаками.

У Туречка-Їзерського:

Na rozcestí kobzar sedí,
kobzu rozhovoří,
kolem hoší s dívčinami —
líčka mákem hoří.
Hraje kobzar, prořevuje,
vypravuje, bílý,
Moska'é jak, Orda, Leši
s kozáky se bili.

Після Р. Покорного, з 1887 аж по 1914 рік, коли минуло 100 років від дня народження Шевченка, перекладачі в Чехії не звертали уваги на його співучу поезію. Виняток становить Ружена Єсенська, яка має великі заслуги в справі пропаганди української поезії в Чехії (крім Шевченка вона перекладала також поезії Лесі Українки та Івана Франка). Причини такої стагнації Ю. Доланський пояснює тим, що в кінці минулого століття велика частина чеських письменників захоплювалася космополітичними новинками буржуазного заходу і пере-

SBORNÍK

SVĚTOVÉ POESIE

VIIDAVÁ

ČESKÁ AKADEMIE ČISÁRE FRANTISKA JOSEFA

PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ

Práze 69.

TARAS H. ŠEVČENKO

VÝBOR BÁSNÍ

SKLÁDÁTELEMTVÍ ALOIS WIESNER KURTIÁKOVÁ
V PRÁZE

TARAS H. ŠEVČENKO.

VÝBOR BÁSNÍ.

PŘELOŽILA

RÓZENA JESENSKÁ

SKLÁDÁTELEMTVÍ ALOIS WIESNER KURTIÁKOVÁ
V PRÁZE

Титульна сторінка першого чеського видання вибраних творів
Т. Шевченка.

1907
Pan Ivan Frankovi

у повнезмі рідності
а не

Радета Франка
1907.

Присвята перекладачки Р. Єсенської Івану Франкові.

бувала під впливом декадентських настроїв. Їм була чужа й далека земна сила й народна пісенність поезій Т. Шевченка, вони нею не цікавилися³⁰. Крім того, з листа одного тогочасного чеського перекладача української літератури Франтішека Главачека написаного у 90-і роки до Б. Грінченка, ми ось що довідуємося про тогочасну видавничу політику в Чехії:

«Якщо знайду видавця, — пише Главачек, — зараз почну перекладати повість «Сонячний промінь»; сумніваюся, однак, що це так скоро здійсниться, тому що зараз панує в нас страшенна перекладацька гіперпродукція, при якій звертається увага також на літературну моду: тепер є в нас у моді література норвезька, французька, іспанська та російська, і перекладами з цих літератур видавці просто переантажені»³¹.

У світлі усього сказаного особливої оцінки заслуговує той факт, що саме на початку ХХ століття — у 1900 році в Празі завдяки Ружені Єсенській уперше в Чехії, в «Збірнику світової поезії», який видавала Чеська академія наук, словесності й мистецтв, вийшло невеличке вибране творів Шевченка. Ми ще більше усвідомимо, яку велику справу зробила Ружена Єсенська, якщо ознайомимося з тими неймовірними труднощами, які їй довелося подолати, поки вона змогла дати чеському народові свої переклади Шевченкових творів, працю над якими, на жаль, не була вже спроможна довершити.

Думаємо, що не буде зайвим подати тут ширше історію цього видання, яке, до речі, немовби символізує ті перешкоди, з якими довелось зустрічатися в минулому Шевченковим творам на їх шляху до інонаціональних читачів. Найкраще уявлення про те, як зроджувалася збірка Єсенської, дадуть, очевидно, слова її самої з листів, які нам пощастило виявити, а також людей, що в той чи інший спосіб мали до неї якесь відношення. Ця збірка, яку видала чеська поетеса і перекладачка, протягом майже півстоліття була, власне, єдиною книгою поезій най-

³⁰ J. Dolanský, Ševčenko u nás, op. cit.

³¹ Відділ рукописів публічної бібліотеки АН УРСР в Києві, спадщина Б. Грінченка.

кращого представника українського художнього слова в минулому чеською мовою.

У дотеперішній літературі зустрічалися голоси, буцімто Р. Єсенську заохотив перекладати Шевченка звісний друг українського народу, чеський етнограф Франтішек Ржегорж³². Однак лист чеського письменника і друга Єсенської Антоніна Клаштерського, який ми знайшли у спадщині Ржегоржа, спростовує цей здогад. Ружена Єсенська познайомилася з творчістю Шевченка зовсім незалежно від Ржегоржа, десь перед червнем 1892 року.

У червні 1892 року Антонін Клаштерський звернувся до Франтішека Ржегоржа з таким проханням:

«Вельмишановний друже!

Не знаю, чи ще пам'ятаєте Ви мене з часу свого перебування в Празі декілька років тому, але я, часто згадаючи Вашу дружню сердечність, звертаюсь до Вас із проханням.

Панна Єсенська, милі вірші якої, напевно, читали і Ви, погодилася перекласти деякі вірші Шевченка для «Збірника світової поезії», що видає »Akademie«. Панна дуже добре володіє російською мовою, і сподівалася, що вона легко подолає різницю між велико- і малоруською мовами. При перекладанні деяких віршів це їй дійсно вдалося, але для роботи над рядом інших творів вона обов'язково потребує малоруський словник. Проте в цій Празі не можна дістати цього словника. В бібліотеках його немає, а книготоргівці вагаються забезпечити ним, мовляв, його розібрано.

Панна, дізнавшись, що я знайомий з Вами, просила мене, щоб я, якщо це можна, попросив для неї Вашої поради. Будьте так ласкаві і якщо Ви маєте якийсь малорусько-чеський, німецький, чи російський або французький словник, позичте його на деякий час панні Єсенській, яка його Вам з подякою поверне.

Панна Ружена Єсенська, учителька і письменниця, живе в Празі на Малій Страні, на Ржичній вулиці. Будьте ласкаві, зашліть туди словник, якщо Ви можете задовольнити моє прохання.

³² Doslov »Přehled dosavadních překladů« k anthologii z ukrajinské poesie, »Vítězit a žít«, Praha 1951, Svoboda, str. 358.

Якщо Ви не зможете послати малоруський словник, Ви письменниці дуже допоможете і зробите велику послугу, якщо зашлете їй інший посібник, наприклад, переклад Шевченкових віршів на великоруську або іншу сучасну мову.

Говорять також, що існує якесь видання Шевченка, до якого доданий малий малоруський словник. Панна має видання, що вийшло в Празі.

Покладаюсь на Вашу дружню готовність сприяти такій чудовій справі, якою є перекладання віршів Шевченка на чеську мову.

Увесь час не чую про Вас нічого, тільки часописи, де Ви публікуєте праці, розповідають про Ваш неослабний запал.

Бажаю Вам багато сил для Вашої прекрасної ідеальної праці, багато з неї радості і успіхів.

В Празі, 3 червня 1892 року.

Відданий Вам
Ант. Клаштерський.

(В Празі, Прогазніцька вул. № 3).

Якщо Ви не будете мати можливості чимсь допомогти панні Єсенській, напишіть їй хоча б листа, щоб вона знала, що я справді звертався до Вас з проханням³³.

Фр. Ржегорж охоче виконав це прохання. Ружені Єсенській він вказав на бібліотеку музею Напрстка в Празі, з якою він був тісно зв'язаний і де мав бути двотомний українсько-німецький словник І. Желехівського (Львів, 1886). Того ж місяця Ружена Єсенська пише Ржегоржеві:

«В Празі, 18. VI. 1892.

Шановний пане,
сердечно дякую Вам за Вашу велику доброту, за те, що Ви дозволили мені турбувати Вас, коли я зустріну труднощі в перекладанні, та дякую за чудовий портрет Шевченка.

Мені здається, що я так невимовно проникла в душу малоросійського Кобзаря і так мрію виконати своє завдання, але побоююсь цієї праці.

³³ Архів Фр. Ржегоржа. Літературний архів Національного музею в Празі.

Словник я вже раніше шукала у пана Напрстка; дістала його після Вашого люб'язного повідомлення про те, що він є в бібліотеці — він був десь закладений за іншими словниками. Я вже маю деякі вірші, перекладені без словника, бо від самої зими готуюсь до перекладання. Є в мене «Кобзар», виданий у Валечки в Празі, сподіваюсь, що в цьому виданні немає викреслювань.

Спочатку я мала намір скласти поки що лише ліричну збірку, але тепер думаю, що буде краще вибрати найкращі епічні й ліричні твори, щоб цією публікацією одразу відкрилася вся душа Шевченка. Я тут маю перше прохання до Вас, пане. Будьте ласкаві, назвіть, які з епічних творів Ви вважаєте найкращими; рада була б знати, чи буде той вибір у згоді з моїм. Буду Вам дуже вдячна за кожную пораду. Насмілююсь послати Вам, шановний пане, останню свою збірку з проханням ласкаво її від мене прийняти.

Сердечно вітає Вас

з пошаною Вам віддана
Ружена Єсенська»³⁴.

Про те, як старанно молода перекладачка готувалася до перекладання творів українського народного співця та про її широкий інтерес до української поезії взагалі, свідчить такий її лист Ржегоржеві:

«У Празі, 2. XI. 1893.

Вельмишановний пане,
дякую Вам за Вашу доброзичливість, з якою йдете назустріч цій праці. Ви навіть не уявляєте, як я ціную Вашу допомогу, бо тільки тепер бачу, що без неї праця моя не була б повною, а я мрію подати чеській громадськості переклад Шевченка, досконалий на всі часи.

Я не втрачаю терпіння, хоч і тішусь з того, як потім помалу, але певно буде справа продовжуватися; так — я завжди буду Вам давати декілька аркушів, а потім, після Вашого ласкавого відзиву і виправлення, я всі їх якнайкраще уладнаю, часом і опрацюю, а опісля всю працю Ви прочитаєте ще раз.

³⁴ Усі листи Ружени Єсенської зберігаються в архіві Ржегоржа.

А також допоможете мені вибрати нові вірші для перекладання, знаєте, з тих, яких не було в цьому старому виданні, тому що вони були конфісковані в Росії.

Також я б з радістю прочитала якісь українські народні пісні. А після закінчення Шевченка візьмусь за малоруську антологію. Це могло б бути корисно і хороше.

Будьте здорові.

Щиро віддана Вам
Ружена Єсенська».

Ржегорж позичив Єсенській, крім нецензурованого другого тома празького видання «Кобзаря», ще й найновіше російське видання творів Шевченка. Хоч Єсенська при перекладанні користувалася переважно текстами празького видання, проте, як свідчать її листи, інколи вона перекладала з новішого видання, критично порівнюючи його з празьким. Ржегорж, який був у той час хворий, багато допомагав перекладачці. Єсенська пише йому 24 листопада 1893 року:

«В Празі, 24. XI. 1893.

Шановний пане,
посилаю Вам усі вірші, які маю перекладені з першого тома нового російського видання, в тому ж порядку, в якому вони там вміщені. Відмітка зверху синім олівцем вказує, де вони знаходяться в празькому виданні. Прошу Вас, екажіть мені, будь ласка, які ще вірші з першого тома треба перекласти.

«Думка» ще не є ціла, це ще мушу доробити.

Чи смію я ще декілька днів подержати другий том? З радістю читала б його, порівнювала і, може, децю й переклала б.

Боже мій! Глибоко відчуваю, що Ви, пане, мені жертвуєте, ласкаво приймаючи цю працю, допомагаючи мені! Вірте, що я ніколи не забуду цього, що завжди буду Вам вдячною.

Прошу Вас, коли будете мати щось готове, хоча б лише малу частину, напишіть мені, щоб я за тим послала, чи прийшла, або, якщо це Вас не обтяжить, зайдіть до мене. З радістю те одразу ж опрацювала б начисто.

Я дозволила собі додати й біографічний нарис на той випадок, якби Ви схотіли ласкаво прочитати його. Я чула

від сестри, яка була сьогодні у Вас, що Ви не лежите, що, мабуть, Вам вже краще. Вона не помилилась? Напишіть мені декілька слів, чи краще Вам, і прошу Вас, не перевтомлюйтесь, якщо Ви хворі.

Будьте здорові.

Щиро вітає Вас
Ружена Єсенська».

В іншому листі Ржегоржеві Єсенська пише про свою працю:

«У Празі, 31. I. 1894.

Вельмишановний пане,
щиро дякую за Вашу добрість, за те, що Ви ще раз прочитаєте Шевченка. Надписала Вам по Вашому бажанню сторінки, проте, водночас звертаю Вашу увагу на те, що я їх виправила за «новим виданням», а воно, хоч і ненабагато, а все ж таки відрізняється від празького. У старих томах немає частини «Тарасової ночі». Крім того, де-не-де є відхилення. Один з віршів — здається «Заповіт» — має другу строфу формально інакше складену. Думаю, що це не буде заважати. Тепер залишилося лише декілька непевних місць. Два місця я випустила, одне слово Ви обіцяли взяти з Галичини. Прошу Вас, Ви знайдете його?

Будьте здорові,

Щиро вітає Вас
Ружена Єсенська».

З цього короткого листа видно, що перекладачку цікавили не лише ліричні та деякі епічні вірші Шевченка. Вражає інтерес Єсенської до «Заповіту», який, на жаль, не був надрукований в її збірці.

Не менш показовим є й її інтерес до Шевченкових «Гайдамаків». Ружена Єсенська, як про це свідчить її лист від 11 квітня 1894 року, хотіла видати «Гайдамаків» навіть окремо. Ржегоржеві про це вона пише:

«... Про «Гайдамаки» я писала Шімачкові — не хоче їх, він не може тепер братися за щось нове. Напишу Отгові, фірма Шімачків мені найсимпатичніша й найближча. Що ж поробиш. Словіщу Вас про свої успіхи...»

На жаль, Єсенській не пощастило здійснити це видання. Чеський народ дістав «Гайдамаки» Шевченка

значно пізніше, лише 1951 р., в перекладі Мілана Яріша. І цьому перекладові теж довелося довго чекати на свого видавця, як ми це ще побачимо. Інтерес до «Гайдамаків» з боку Ружени Єсенської — факт надзвичайно важливий, бо він переконує нас, що Єсенська справді дуже серйозно розмірковувала над тим, як найкраще й найбільш гідно ввести до чеської перекладної літератури творчість безсмертного Кобзаря. Проте їй пощастило лише частково здійснити свій намір.

У березні 1894 року переклад Єсенської був майже готовий до друку. У протоколі від 9 квітня 1894 року про засідання IV секції науки, словесності та мистецтва Чеської Академії наук, секретарем якої був в той час відомий поет Ярослав Врхліцький, що редагував і «Збірник світової поезії», в пункті п'ятому записано, що після заслухання реферату переклад Ружени Єсенської був переданий на рецензію професорові слов'янських мов Чеської політехніки в Празі Йосефові Коларжу. Йосеф Коларж не вперше рецензував для Чеської Академії наук подібні переклади з слов'янських літератур. Незадовго перед цим він подав Академії наук відзив про три переклади сербо-хорватської поезії, які визнав «непридатними до публікування» і водночас запропонував свої власні переклади. Щось подібне сталося й з перекладами Ружени Єсенської. Наводимо повністю невідомий до цього часу і дуже важлигий для нас відзив Йосефа Коларжа на переклади Ружени Єсенської:

«Славній Президії IV секції Чеської Академії наук, мистецтв та словесності!

Віддаючи, нарешті, звіт про переклад «Вибраних віршів Тараса Г. Шевченка», для чого я був запрошений листом від 25. IV цього року, повинен, передусім, зробити застереження, що я спізнився через те, що мусив скінчити інші невідкладні праці, які вже були розпочаті, й лише тоді подати взірець виправлення цього перекладу.

Що стосується перекладу панни Р. Єсенської, то він взагалі аж ніяк не годиться до друку, тим більше в «Збірнику» IV секції Академії, бо він має багато недоліків формальних і щодо змісту.

1. Перекладачка не додержується чеського ритму, часто використовує польсько-русинський ритм, який вражає чеський слух: наприклад, *smutnými řadami, proč neupily? Jak umělo, pro lásku dívčinu, i nechtělo* і т. д. і т. п.

2. Не додержується чеських, чистих рим, дуже часто вдовольняється звичайним малоруським асонансом, а інколи обходиться і без нього, наприклад: *porodili a neupili, děti a světě, moře a hory, vůle a pole, jaká a plakat, svojí a svým (!), peromůže a Vože* і т. д.

3. Не додержується ритму оригіналу, як, наприклад, у вірші «Причинна» (12 перших віршів) та у вірші «Наймичка» (VI, вірш 13—30) та інше.

4. Не додержується рядків оригіналу, досить часто римує довільні вірші, а третій вірш в строфі, як правило, не римує. Так, наприклад, римує у вірші «Думи мої» 11 і 12 вірш з 13, а 14 не римує, замість 11 з 13, а 12 з 14, як в оригіналі. У вірші «Наймичка» (Пролог) в оригіналі римується 5, 6, 7 вірш, а в перекладі лише 6 і 7, а так часто і в інших віршах.

5. Не додержується навіть граматичних правил чеської мови, про що свідчать помилки: *šťěstí, jeňož marně zdávám (!), Jeřábi... se vrací (!); Moskali; neposlechla... otce ani máti (!); odpočati dali; zaplakaají; zůstal stát; ráp nad ranami* (замість *rány*) — і т. д., і т. п.

6. Деякі слова навіть не перекладає, а залишає їх у малоруській формі, незрозумілій для чеського читача: *vorožka* (завжди замість *hadačka, čarodějka*); *Horlyca, Serbin, V Horodyšče* (замість *Hradiště* або *Hradiska*), *korovaj* (*slávnostní koláč nadívaný*), *akafist* (*modlení k Nejsv. Trojici, P. Ježiši a k P. Marii a j. svatým, při němž se nesmí seděti*), *zanozy* (*zarážky u jha volů*) та інше.

7. Деякі мовні звороти та цілі окремі місця оригіналу перекладачка не розуміє і тому перекладає їх невірною, позбавляє їх смислу або надає протилежного значення, наприклад, *za vodu* замість *pro vodu* (за водою); *za kmotrami* замість *pro kmotry* (за кумами); *mlho, můj bratříčku* (туманочок, брате; *mlha* — жіночого роду, а туман — чоловічого); *sad proměnili v hájek* — навпаки: *háj proměnili v sad, v háji si vzdělali sad* (садок у гаї розвелі); *pastýř s gancem* замість *zrána* (вранці); *Jdi jen, dcero za-*

mišť vdej se, d. (іди, доню, заміж); K večeri vás jdu vyhledati замість Jdēm večeri si vyhledati (ходім шукати вечерять); bez hanby (!) замість bez studu dcerku porodila; divočila (?) замість jsi už dívkou (дівуеш) i rybáček vypoří se . . . oči zulíbá jí, zastydí se dívka štíhlá, do vody se ztají, uzřela své nahé tělo (!) m. a též rybář vypoří se . . . zulíba jí oči, — zastydí se nahé dívky a zas do vln skočí. (І рибалка впливає . . . поцілує в очі — та і в воду, соромиться на гнучкий дівочий на стан голий подивиться) sedí kozák nad vlnami на тим боці (на оном брєху, на онé straně), bouří siné moře (хто: козак чи море?), i nežli kohout zakokrhá замість nežli bude kuropění (поки півні не співали) třikrát замість po třetí (втретє), já již svoji malou míru prožil, chválím Boha. Pobíhal jsem . . . замість neb i já jsem věk svůj prožil, budiž Bohu chvála (Бо й я свого вже часточку прожив, слава Богу, — підтоптався); uklopýtal, uklopotil, ustaral jsem se, pojíš něco, замість požiješ tu (А поживеш); kolem skotu chodí . . . tu dětátko vodí (teprv roční) — obstarává krávy . . . s dítětem se baví (і коло скотіни . . . і коло дитіни); Jen málo roků přeletělo, jen málo vody uteklo, zas vrátilo se v chatu hoře a potoky slz přineslo замість Nemálo r. př., nemálo v. u. z. vr. se v chvatu a slz nemálo přineslo (чимало — nemálo); jak by pro hejtmana (!) замість pro hetmana, generála kozáků; a vnučka jupku obléká své matky замість a v. sukni matčinu si oblekší (юпка — sukně, fr. la jupe) і т. д.

А так і багато інших місць цього перекладу є темними, перекладеними абияк, без смислу або й перекручено. Тому, з наведених причин, цей переклад до друку *абсолютно не придатний* (підкреслено синім олівцем Ярославом Врхліцьким. — М. М.).

Але тому, що оригінал приємно читається та зацікавлює й своїм змістом — деякі вірші, як, наприклад, «Наймичка» (кінець), схвильовують до сліз — я спробував деякі з цих віршів виправити і вважаю, що коли б всі вірші були так виправлені, тобто перероблені, тоді чеський переклад став би вірним, плавним і зрозумілим.

Додаючи для порівняння 9 віршів у своїй переробці, прошу ласкаво повернути їх, а також і мій переклад

І віршу з сербського циклу — «Про Королевича Марка».
В Празі, 14 червня 1894.

З пошаною відданий
Йос. Коларж»³⁵.

Як відповідь на цей відзив перекладачка написала великого листа до Президії IV секції Чеської Академії, що дуже збентежив Врхліцького. Врхліцький був здивований несподіваною пропозицією Коларжа прийняти його власний переклад. Лист Єсенської назів Врхліцького на думку віддати обидва переклади на рецензування до Львова. Єсенська в своєму листі до Чеської Академії пише:

«Вірячи в свою більш як дворічну чесну і найстараннішу працю, до якої я ставилася з великою любов'ю і розумінням, а також будучи впевненою в тому, що переклад віршів Т. Г. Шевченка є вірним щодо змісту і форми, що я достатньо вжила і до духу народного українського співця, я дозволяю собі знов подати свою працю з міцною вірою в ласкаве її прийняття.

Одержавши на початку липня цього року копію реферату про свій переклад, я була неприємно вражена, дізнавшись, що пан референт не знайшов жодної світлої сторінки в усій праці, що він забракував її як «темну», переклад «абияк» зроблений, «без змісту» або і «перекручений». Я прислухаюсь до зауважень і прагну зробити свою працю найбільш досконалою, але цей вирок справив на мене враження неприязні та наміру просто знищити виконану працю.

1. В деяких місцях я вжила асонанс і «кінцеву» риму, яку пан референт називає польсько-русинською, але яка часто зустрічається в наших народних піснях. Зробила я це, прагнучи зберегти народний тон віршів, проте в цьому випадку я справді не була впевнена в правильності свого перекладу і з радістю скрізь виправила рими і вірш, так що переклад, який я подаю, тепер повністю відповідає цій вимозі. Зауваження пана референта про те, що я не додержувалася розміру оригіналу («Причинна» — 12 перших віршів, «Наймичка», VI, вірш 13—30 та

³⁵ Рукопис рецензії зберігається в Архіві Чехословацької академії наук.

ін.), є помилковим. Значки свідчать, що в вірші «Причинна» пан референт помилково лічив на один склад менше, у вірші «Наймичка» значки пана референта повністю збігаються з моїм розміром; тому не розумію, чого 13—30 вірш визначений як неправильний. Мій розмір цілком і скрізь відповідає оригіналу.

2. Декілька тих граматичних неточностей я б виправила при коректурі: замість *Moskali-Moskalé* і т. д. Зрозуміло, що *Rán nad rapami* повинен був мати 7 відмінок жіночого роду, а не орудний відмінок.

3. Такі слова, як »*vorožka*«, »*akafist*«, »*korovaj*«, не можна перекладати в віршах, тому що їх важко замінити одним чеським словом.

Не можна написати так, як це пояснює пан референт: замість »*na akafist u Barbory*« — »*na modlení k Nejsv. Trojici, k P. Ježiši a k P. Marii i jiným svatým, při němž se nesmí seděti u Barbory.*«

Взагалі, пояснення пана референта невірні, наприклад, *korovaj* — це не *koláč* *padívaný*. *Korovaj* ніколи нічим не починається, і є він лише весільним, а не святковим. *Vorožka* — це не *čarodějka*, *hadačka* в тому казковому розумінні слова »*čarodějka*.«

»*Horodýšče*« перекладати *Hradiště* було б зайвим.

4. Я, звичайно, припускаю, що я не зрозуміла деякі вирази і цілі окремі місця оригіналу, тому що для сприймання і повного розуміння народного характеру поезії Шевченка потрібне не лише знання української мови, а й знання місцевих умов, народних звиків і звичаїв, одним словом — ґрунтовне знання етнографії. На щастя, моїм невтомним помічником у роботі був письменник і великий знавець України пан Франт. Ржегорж, який порівнював переклад з оригіналом, і тому я спокійно віддаю свою працю громадськості, не боячись, що вона має суттєві помилки.

А втім, багато докорів пана референта настільки дріб'язкові, що, без сумніву, якби віддати цю працю десяти чоловікам, то кожний додав би до неї своє слівце, бо кожен висловлюється по-різному.

Наприклад: »*než li kohout zakokrhá*« — *než li bude kuropění*« (пан реф.); »*třikrát voda zamrzla již*« — »*zimou*

stuhla« (пан реф.); »proč mne tolik rádi mají« — »Proč pak mne tak rádi mají« (пан реф.).

Таких напівзрозумілих заміток було безліч коло мого перекладу, але було й багато перекладацьких експериментів пана референта, керуватися якими я б не хотіла.

Мій переклад.

Ticho válo chatkou
jenom služka šeptala si
»Matkou . . . matkou . . . matkou«

У пана референта.

Ticho bylo v chatě
jenom služka zašeptala
»Matě . . . matě . . . matě«

Прошу панів членів IV секції Академії, зваживши на мою працю, виконану з любов'ю і старанням, рекомендувати «Вибрані вірші Т. Г. Шевченка» в моєму перекладі до публікування в «Збірнику світової поезії», після рекомендації її паном Франт. Ржегоржем, що з надзвичайною самовідданістю присвятив цьому перекладу багато місяців.

Адреса пана Ржегоржа: Прага, Конвіктська вул., No 6.
Якби було можна, щоб пан Ржегорж одержав мою працю до кінця липня, він узяв би її з собою до Львова.
В Празі, 20 липня 1894.
Ружена Єсенська³⁶.

З протоколу IV секції Чеської Академії від 26 жовтня 1894 року видно, що, одержавши обидва листи, Врхліцький вирішив так: «Обидва переклади віршів Шевченка, подані до редакції панною Єсенською і проф. Коларжем, мають бути запропоновані п. др. Івану Франкові у Львові з проханням висловити свою фахову думку».

Іван Франко повинен був вирішити, який з перекладів

³⁶ П. Богатирьов. З листування Франтішека Ржегоржа. Журн. «За сто літ», кн. IV, 1929, Київ, стор. 269—299.

слід надрукувати. Проте український поет був у той час дуже зайнятий, і тому справа з виданням перекладу затяглася.

Франтішек Ржегорж, маючи намір прискорити цю справу, написав Ів. Франкові листа, в якому інформував його про хід роботи над перекладом. На жаль, нам не відомий зміст цього листа. Але з листа співробітника Івана Франка Михайла Павлика, надісланого Ржегоржеві 13 листопада 1894 р., ми довідуємося, що лист Ржегоржа справив неприємне враження на Франка. Павлик пише:

«Дорогий друже! Листок Ваш дістав — спасибі. Франко дістав оба переклади Шевченка, та ще не читав. Що до перекладу д. Ружени Єсенської, то *зле Ви зробили, що сте просили Франка, щоби заявився за нею...*»³⁷.

Того ж місяця Ржегорж писав Франкові українською мовою:

«... Лист, котрий Ви дістали від мене в місяцю паздерніку, я не писав, був'єм тогди хорий на вибух крові; але що до тресті він правдивий; поступоване д. Коларжа (не поета, а навіть не літерата) не є чесне. Він, лагодячи переклад Шевченка, не мав приймати реферат о перекладі д. Єсенської, а натуральна річ, его реферат мусив випасти ворожий для авторки.

Ви розсудайте, а після того буде друкований тен або тен. В разі, жеби зістав одчуцаний переклад д. Єсенської, буде його по кавалках друкувати Сват. Чех в місячнику »Květy«. Те знаю з певного жерела. Бо ще її переклад був дома, а він вже її о декотрі поезії писав. По моїй думці було б найліпше, щоби друкували ся переклади оба, а се може бути, як поезії одного перекладчика не будут ти саме, як перекладчика другого.

Але се Ваша, а не моя річ...»³⁸.

Франко після нагадування Ржегоржа почав займатися перекладами. Цікаво відзначити, що Франко розраховував на допомогу Ярослава Розводи, чеського перекладача

³⁷ Там же.

³⁸ Ржегорж завжди писав до Франка чеською мовою. Це один з двох листів, які чеський етнограф прагнув написати по-українськи (латинськими буквами). Оригінал зберігається в архіві І. Франка в Інституті літератури АН УРСР. «Зв'язки Івана Франка», цит. твір, стор. 534—535.

з російської, польської та української мов (він переклав п'єсу Франка «Украдене щастя»), який був тоді у Львові. Павлик про це пише Ржегоржеві 23 грудня 1894 р.:

«Дорогий друже! Франко дасть переклади Шевченка до рецензії Чехові Розводі, а ми з ним добрі, то будемо читати і рецензувати разом. Отже, як тільки переклад д. Єсенської справді ліпший, ми оба подамо голос за неї, і тоді й Франко так зробить».

В одному з наступних листів М. Павлик знову підкреслює, що Франко в останній час має дуже багато роботи й що обидва переклади ще в нього. Розвода, який також квапив його, говорив Павликові, що, на думку Франка, деякі переклади кращі у Єсенської, а деякі — у Коларжа.

У червні 1895 року Павлик написав Ржегоржеві про те, що він говорив з Франком і той, мовляв, сказав йому, що поїде у Прагу на етнографічну виставку і привезе обидва переклади. Франко справді зробив детальний огляд і оцінку перекладів з Шевченка у виконанні Р. Єсенської та Й. Коларжа, що дуже допомогло поетесі у дальшому опрацюванні. Крім того, Франко висловив у цій рецензії ряд думок про те, як найкраще представити Шевченка у перекладах чеській громадськості³⁹. В дусі своєї рецензії написав Франко листа Яр. Врхліцькому.

«Вельмишановний Пане Професоре!

Не маючи впевненості в тому, що Шановний Пан так добре володіє українською мовою, як, безперечно, володіє польською, наслідуюся цією мовою — не можучи почеськи — написати Шанозному Панові декілька слів у справі мого реферату про переклади Шевченка на чеську мову. Хоч я глибоко відчув честь, яка була мені виявлена тим, що така поважна установа, як Чеська Академія, доручила мені цей реферат, проте — *mea culpa* — я дуже

³⁹ Цей невідомий досі шевченкознавству великий відзив І. Франка після довгих розшуків ми також знайшли в архіві Чехословацької академії наук, а 1958 року опублікували в альманасі «Дукля», Пряшів, № 2, стор. 166—189. Оскільки основні думки з цього відзиву І. Франко висловив і в цитованих тут листах, ми його в даній роботі не наводимо.

спізнився з підготовкою його, будучи зайнятий різними працями, а ще більше — турботами, які відбирали охоту до праці. Зараз, підготувавши реферат, я рад би зробити, що в моїх силах, для того, щоб чеський народ під вивіскою Академії одержав такий вибір поезій Шевченка, який давав би повну і всебічну характеристику нашого найвизначнішого поета і в перекладі, гідному цього поета. Оскільки я переконався з представлених мені перекладів, панна Єсенська має неабиякий талант; їй добре вдаються речі ліричні та з м'яким жіночим настроєм; у речах, де видно більш гарту, сили чи глибшу філософську думку, переклади її слабші, а часом і зовсім невдалі; тут краще перекладає проф. Коларж, взагалі перекладач дуже невисокої проби, без жодного поетичного таланту. План шевченківської антології, яка, на мою думку, була б відповідною для чехів, я виклав на початку мого реферата. Думаю, що для здійснення цього плану можна було б залучити і панну Єсенську і проф. Коларжа і може ще когось. Перед відданням до друку і після виконання нових перекладів і переробок в даних перекладах, на які я спеціально вказав у моєму рефераті, я дуже просив би ще раз прислати мені рукопис для перегляду. Зроблю це цілком безкорисливо і якнайскоріше — даю на це слово.

Йшлося б ще про життєпис, про характеристику поета і його творів. Такого короткого життєпису, який подається у вступі до обох перекладів, друкувати не можна. Якщо б Академія не знайшла нікого кращого для написання такого вступу, я б сам узявся за цю працю, обмежившись обсягом, який би вказала мені Академія — думаю, що не потрібно було б більш ніж 1—1,5 друкованого аркуша. Якщо б Академія погодилась на мою пропозицію, в такому разі я просив би повідомити мене, на коли маю підготувати працю, в якому розмірі і якою мовою, яка завдала б найменше труднощів при перекладанні (можу писати по-українськи, по-польськи, по-російськи та по-німецьки).

Віддаючись ласкавій пам'яті Шановного Пана Професора, залишалось з глибокою пошаною. Іван Франко,

Львів, 27. XI 1895
Кастелівка, № 17⁴⁰

Як бачимо, Франко уявляв собі весь вибір дещо інакше, ніж той, який був йому посланий. В своєму відзиві він запропонував цілий ряд віршів, які слід було б перекласти.

Цей відзив Франка вніс зміну у справу підготовки збірника. У Постанові Президії IV секції Чеської Академії від 20 січня 1896 року обом перекладачам — проф. Коларжеві і Ружені Єсенській — запропоновано:

«на основі критики др. Франка, відповідні витяги з якої будуть їм вручені, здійснити спільний переклад, виправлений і доповнений віршами Шевченка, яких бракує. Панові Івану Франку призначено гонорар у розмірі 50 зл. і висловлена подяка».

25 січня 1896 р. Франкові був посланий окремий офіціальний лист з повідомленням про те, що йому призначається підвищений гонорар за його ґрунтовний і докладний аналіз обох перекладів⁴⁰.

Чеська Академія запросила Ружену Єсенську і Йосефа Коларжа спільно підготувати вибір віршів Шевченка відповідно до плану, який запропонував І. Франко. Проте здійснити цей план не довелося. Ружена Єсенська категорично відмовилася співробітничати з Йосефом Коларжем і пояснила свою відмову у листі до Чеської Академії:

«З вдячністю прийнявши рішення славного зібрання від 10 лютого 1896 року та цінний і всебічно досконалий реферат пана др. І. Франка про переклади Шевченка, з радістю погоджуюсь виправити місця перекладу, позначені паном др. Франком і водночас, згідно з його вказівками та бажанням славної Академії, доповнити свій вибір віршів Шевченка декількома віршами.

Проте я не можу домовлятися з паном проф. Коларжем з таких поважних причин:

І. Проф. Коларж вже з 1892 року знав про те, що я займаюся перекладанням віршів Шевченка, однак він не повідомив ні славному Академію (якій був відомий мій переклад), ні мене про те, що він теж хотів би працювати

⁴⁰ «Зв'язки...», цит. твір, стор. 496—497.

⁴¹ Там же, стор. 550.

Stovutna II Prido
Čerke Akademie pro vedy, slovesnost a umění!

Pokračování
Pohledno dít vají na okrasu mni dříve čerke pruzku na mni
vaky perektadu Ševčenkova a dít mni časom pruznosti,
že za dle nadmno praci tak docho pruzitav a dle a rek. Spovnis
příz praci Slov Akademie čerke mni a hory pruznosti dít rasti
rečenia že dle vojaji kompetenci v o tom zhladi. I tak pruzitav mni
mni pruznosti vybačenia, že mni referat pruzni matomskoju mni
vojaji ne vkladaji na stilkij mvojaj čerke, žeob mni vaju koly, stavo-
tys, a v takim rasti ne choči pruzaty na čadnij mšij mvoj, klotra
bitatby rasti mni dle Slov Akademie, jak; ita mni. Takže,
že mvoj mvoj ne vobyt' andto bohato trudinosti referantovy
Slov Akademie, a dle mni - rii pruzitav - je vna najoprudnijia.
I toho zmnobu pruzitav - vuzitavni dít mni dít rasti rasti
mni. Ja ne nastilko vtažmijemij mni tonkosti čerke mvoj,
rytmiky, žeob mni o pruzitav mni perektav mni rasti rasti
rasti, na stilkij vny vuzitavni vuzitavni čerke pruzitav
dle ja dít mni, že Slov Akademie, mni v rasti rasti rasti
koly mni rasti čerke Slov, jak prof. Jan Vozitav, ne tohoni
mni rasti, a pruzitav rasti rasti, na stilkij mni rasti rasti
rasti v pruzitavni a origimati, na stilkij vni rasti rasti
mni Slov, to dít mni origimati. Pruzitavni rasti ja dít mni
mvoj rasti vtažmijemij na pruzitavni perektavni a origimati,
pruzitavni mni, de pruzitavni a rasti rasti rasti rasti
rasti rasti vtažmijemij rasti rasti, tu tak, že pruzitavni
rasti, forma, v rasti rasti dít mni, ne vuzitavni dít mni
Ševčenkovi, pruzitavni rasti rasti rasti rasti.
Ia rasti pruzitavni rasti rasti pruzitavni mni rasti
dít, pruzitavni vtažmijemij rasti rasti rasti, koly jak mni

Фотокопія першої сторінки рецензії Івана Франка на переклади поезій Т. Шевченка, здійснені Р. Єсенською та Й. Коларжем.

над перекладанням Шевченка. Як я поступилася перекладами Кольцова др. Квісові, так і на цей раз я була б рада порозумітися з проф. Коларжем. Досить було б одного слова, але пан Коларж, до якого я вже в 1892 році за посередництвом його дочки з наївним довір'ям звернулася за поясненням 2—3 незрозумілих для мене висловів (бо на початку своєї праці я не мала словника), не вимовив цього слова, і на моє питання, мабуть випадково, відповів невірно.

2. Коли, більш як через два роки, славна Академія надіслала професорові Коларжу мій переклад на рецензію, він довгий час (майже 1,4 року) його у себе продержав, а потім забракував, як цілком непридатний до друку. Я свій переклад заново переписала і негайно знов в липні 1894 року подала славній Академії, але десь у жовтні того ж року проф. Коларж несподівано представив свій переклад, незважаючи на те, що раніше взяв і тримав у себе чужий переклад, сам маючи намір представити таку ж працю, а ту чужу працю раніше осудивши.

3. Як видно з реферата п. Франка, в перекладі пана Коларжа, потай зробленому, знаходяться по підозрілому збігу з великого числа віршів Шевченка *вісімнадцять* віршів (в копії невірно — 15), що переклала я, і лише п'ять віршів, яких немає в моєму перекладі. І сам пан др. Франко робить примітку до вірша «Тополя» (в доданій копії — стор. 10), що я вірші »*Pospěšte sem, dívku, vše vám roví kobzar slerý*« переклала невірно тому, що Шевченко не вкладає ці слова до уст Кобзаря, і додає: «Та се може лишити ся. Цікаво, що й п. Коларж в тим місці переписав се дословно».

4. З реферата пана др. Франка ясно, що мій переклад кращий, ніж переклад проф. Коларжа, бо з тих 18 віршів, які є в обох перекладах, більша чи менша, але перевага все ж дається моїм 15 віршам і лише 3 віршам пана Коларжа. Крім того, я маю 16 окремих віршів, з яких пан Франко похвалив 15, а я не знаю, чи були визнані добрими п'ять нових віршів пана Коларжа.

З цього всього видно, що я не тільки не можу довіряти пану Коларжеві, але й поважати його, а тому, після цього признання, я прошу IV секцію Академії ласкаво

прийняти мою відповідь, бо я лише захищаю свою працю і обіцяю подати її славній Академії, якнайсумлінніше підготовлену.

Разом з тим прошу ласкаво повідомити, наскільки широко я повинна доповнити збірку і коли її представити.

У Празі, 18. II. 96.

Ружена Єсенська⁴².

До листа додана копія висновку др. Франка.

У протоколі Чеської Академії говориться про цю відповідь Р. Єсенської в тому розумінні, що треба зачекати на відповідь проф. Коларжа, але вона одержана не була. Р. Єсенська була задоволена рецензією українського поета. Вона висловила Франкові свою вдячність у спеціальному листі, який теж може нам дещо розповісти про дальший хід її праці. Єсенська пише:

«У Празі, 5. III. 96.

Вельмишановний пане!

Я вже одержала з Академії часткову копію Вашого реферата про переклади Шевченкових віршів і вважаю своїм милим обов'язком гаряче подякувати Вам за ту велику працю, яку Ви зробили на користь перекладу.

Двічі дякую Вам, вельмишановний пане, тому що в цьому випадку все залежало від Вашого висновку. Я Вам дуже вдячна за численні вказівки. Одразу ж взялася до праці і виправила всі вказані помилки, тепер виправляю і «Катерину», бо пан Врхліцький вважає, що слід і її подати в моїх перекладах. Зроблю це якнайскоріше і радію з того, що Ви сам, пане докторе, напишете життєпис Шевченка, бо і справді, немає для того людини більш підхожої.

Вибір, який тепер подаю, буде означений як I том, а вірші, які Ви зволили відмітити, я з радістю б переклала для II тома. Збірник Шевченкових віршів у двох томах вже тому буде мені милішим, що готові переклади можна буде скоро друкувати, тоді як в іншому випадку видання значно б спізнилося. Перекладання II тома, мабуть, вдасться мені добре, тому що пан Ржегорж і малорус Шевчук, який тут живе, даватимуть мені пора-

⁴² Оригінал зберігається в архіві Чехословацької академії наук.

W. Trapp, 2. 11. 93.

Velectný pane,

děkuji Vám za Vaši dobrotivost,
s kterou jdeš volně k práci, ani
nemíš, jak si vážím jako Vašeho
příspěvu, vidím teď s jistotou, že
bez něho by práce moje nebyla
celá, a já toužím pravěti veřejnosti
česke přiklad čestnosti a kromě
pro vědu česky.

Trpělivost nezdá se, že člověk
se na to, jak potam zaručí, že

ди, і я вже випросила у пана Врхліцького, щоб і II готівий том знов був посланий Вам, вельмишановний пане, для остаточного перегляду і прошу Вас, вельмишановний пане, постарайтеся і тоді своєю допомогою сприяти вдосконаленню праці.

Сподіваюсь, що зроблені виправлення задовольнять Вас.

Отже, сердечно дякую Вам за Ваш чудовий і трудомісткий відзив; я насправді повинна дякувати лише Вам, тому що Ваша енергія і чесність зберегли мою працю і захистили її від літературної крадіжки.

Залишаюсь з вдячністю і пошаною

Ружена Єсенська»⁴³.

Єсенська незабаром підготувала рукопис I тома запланованого видання вибраних творів Шевченка, який Ярослав Врхліцький у квітні 1896 року послав Франкові для перегляду з проханням написати до нього короткий вступ⁴⁴. З невідомих для нас причин Франко тримав у себе рукопис аж до 23 жовтня 1898 року. Єсенська неодноразово нагадувала йому, але марно. Франко в той час жив у дуже тяжких умовах і зазнавав переслідувань з боку польських та українських націоналістів. У листі до редактора «Слов'янського огляду» («Slovan-ský přehled») Адольфа Черного від 22 жовтня 1898 року Франко наприкінці пише, що він одержав позавчора лист від Ружени Єсенської, в якому вона просить надіслати її переклади. Проте Ружена Єсенська, мовляв, «дамським звичаєм ані в тім, ані в кількох попередніх своїх листах не подає своєї адреси». Далі він пише Черному: «Посилаю її переклад (дуже добрий!) на Ваші руки і прошу передати їй (через п. Ржегоржа) з тим додатком, що біографію Шевченка, давно вже зачату, а через тисячні пригоди не докінчену, пришлю також в найближчих днях»⁴⁵.

У наступному листі Адольфу Черному від 24 листопада 1898 р. Іван Франко сповіщає:

⁴³ «Зв'язки . . .», цит. твір, стор. 572—573.

⁴⁴ Там же, стор. 550—551.

⁴⁵ Там же, стор. 507—508.

«... Переклад Шевченка панни Єсенської я вислав на Ваші руки. Реферат про нього до Академії вишлю разом з біографійкою Шевченка. Як бачите, я з перекладу зовсім задоволений — се буде найкращий і найвірніший з усіх перекладів Шевченка, які я досі бачив».

Але Франко не написав обіцяну передмову. За посередництвом Адольфа Черного він посилає Ярославу Врхліцькому листа, якого Черний повинен був передати Ружені Єсенській. В цьому листі Франко пише:

«Високоповажний Пане Професоре!

Я страшно запізнився зі своїм рефератом на переклад Шевченка панни Ружени Єсенської, хоча рукопис прочитав зараз по надісланню і реферувати не було що, бо переклад тепер можна назвати впрост взірцевим, і я просив би Вас заявити се яко мою опінію в секції славної Академії. На жаль, з біографією Шевченка я не дійшов до ладу і не маю надії зробити її. Але тепер, коли вийшла книга Кониського, думаю, що й панна Єсенська сама може зробити коротку біографійку на вступ до перекладу.

Прошу прийняти запевнення мого глибокого поважання і щире бажання Вам здоров'я і сили для дальшої праці на славу Вашу і цілого чеського народу і всієї Слов'янщини.

Ваш покірний

Іван Франко.

Львів д. 16. I. 1899»⁴⁶.

Ружена Єсенська написала дуже короткий фрагментарний вступ «Т. Г. Шевченко», в якому, головним чином, спирається на спогади Тургенева і Полонського, що були надруковані у вступі до Празького видання «Кобзаря». Її збірник вийшов десь наприкінці 1900 р. — тобто після шестирічних переговорів з Чеською Академією. Майже дев'ять років потрібно було Ружені Єсенській, перш ніж вона змогла дати чеським читачам перше видання вибраних творів Тараса Шевченка. Книжка вийшла як 69 том «Sborníku světové poesie» (Taras H. Ševčenko «Výbor z básní», Прага, 1900, 131 стор.). Це перша й остання публікація української поезії в цій серії.

⁴⁶ Там же, стор. 501—502.

Крім чотиристорінкового вступу, збірник має 28 віршів Шевченка. Тут вміщені усі вірші Шевченка з першого видання «Кобзаря» (1840), декілька ліричних та епічних творів з наступних років його творчості, зокрема з часу його ув'язнення (1847) та його десятилітнього заслання. Два вірші («Сон» — «На панщині пшеницю жала» — та «Не нарікаю я на бога...») взяті з останніх років його творчості.

Ружена Єсенська вперше ввела до чеської перекладної літератури такі вірші Шевченка: «Думи мої», «Думка» («Вітре буйний, вітре буйний»), «Тополя», «Причинна», «До Основ'яненка», «Минають дні, минають ночі», «Не завидуй багатому», «Утоплена», «Рано вранці новобранці», «Наймичка». »N. N.« («Сонце заходить, гори чорніють»), «Нащо мені женитися», «Навгороді коло броду», «Туман, туман долиною», «Сон» («На панщині пшеницю жала»), «Не нарікаю я на бога» та ін.

Свій збірник Єсенська присвятила «Пам'яті Франтішека Ржегоржа», який не діждався цього видання (помер 6 жовтня 1899 р.).

Наприкінці свого вступу до цього збірника перекладачка пише:

«Вибрані його вірші я перекладала, маючи намір запропонувати нашій громадськості ще й другий том віршів, і отже, не вважаю свою працю закінченою».

Єсенська передрукувала з свого збірника в першому номері журналу »Slovanský přehled« п'ять віршів Шевченка, а 1902 р. в »Besedy času« (№ 34) ще п'ять віршів. Наскільки нам відомо, Єсенська більше до Шевченка не поверталася, і другий том його віршів виданий не був.

Про всю цю затяжну історію, зокрема про дії Йосефа Коларжа, перекладачка пізніше не любила згадувати. В її архіві не збереглося про це жодного документа. Тільки родичі та знайомі Р. Єсенської з боєм згадують цю складну історію, що відібрала бажання у перекладачки працювати далі.

Марно шукали ми рукопис перекладу Ружени Єсенської. В архіві Йосефа Коларжа також немає жодного сліду про те, що він цікавився творчістю Т. Шевченка,

хоч уже в 1870 році він переклав і надрукував послання «Шафарикові».

Невтомну працю Р. Єсенської можна повністю оцінити тільки сьогодні. Завдяки їй чеський народ уперше, на початку нашого століття, дістав великий збірник творів Шевченка. Її праця майже півстоліття була єдиним чеським збірником творів великого українського поета.

Як зустріла чеська преса появу першого вибраного творів Шевченка? Як було сприйнято працю Р. Єсенської? На жаль, вражаюче байдуже. І, може, саме це спричинилося певною мірою до того, що письменниця не взялася перекладати другий том збірника, як вона обіцяла зробити у вступі. Нам пощастило знайти лише два відгуки на це видання, і обидва зовсім невеличкі. Один, без підпису, з'явився в газеті »Národní listy« в розділі «З літератури». У ньому про Шевченка писалося:

«Славетний малоруський поет, який народився у кріпацтві, виріс із самої душі України, відчув усю терпкість кріпацтва, жив і дихав з тим народом, з якого вийшов, будучи частиною його тіла і душі, зумів у своїх піснях передати так само сильно, як невимушено і щиро, увесь сум і бурі, жалі і прагнення своєї України, козацького серця. Талант його дивує оригінальністю й силою, вся підденноруська меланхолія, м'якість, ніжність і поетичність відчувається в його віршах. Переклади його віршів, до яких перекладачка має нам р додати другий том, зв'язні і добре схоплюють характер поезії оригіналу»⁴⁷.

Ця невеличка замітка свідчить про те, що Шевченко в перекладі Єсенської міг справді чимало сказати чеському читачеві про свою батьківщину, що чеська громадськість могла на основі збірки скласти собі досить добре уявлення про його поезію. Але одна така замітка, хоч яка вона була позитивна, не могла, звичайно, ширше пропагувати видання.

Друга замітка вийшла з-під пера Р. Ступавського й була опублікована в менш поширеному журналі »Vlast«. Автор згадує, як він ще учнем «із запалом слу-

⁴⁷ Národní listy, 1901, příl. č. 68.

хав оповідання про кобзарів, що, граючи на своїх простих музичних інструментах, блукають замріяною Україною і співають народні пісні про давню славу козаків». Саме такими піснями, на думку Ступавського, є й вірші Шевченка. Тому-то вони так подобаються авторові замітки, який цією своєю згадкою ще раз показує нам, що в минулому Україна за своїми межами найбільше славилася народними піснями. Про поезію Шевченка Ступавський говорить, що «від них усіх промовляє до нас щось таке рідне, миле, що ми не можемо попрощатися з книгою, поки всю її не прочитаємо. З деяких озивається наша народна пісня». І для прикладу він наводить уривок з поезії «У перетику ходила»⁴⁸.

Тільки одне Ступавському не подобається у Шевченка: «Ми не знаємо, — пише автор, — чи має поет злобу проти католиків, чи, може, для перекладачки згодилася рима: москалика — католика, що він про них завжди говорить з нелюбов'ю, — але це одинокі, що нас неміло доторкнулося». Цей закид обумовлений католицьким світоглядом автора замітки, відповідним напряму журналу (відразу за заміткою ми знаходимо досить широкую анотацію католицького «Маріанського календаря на 1901 рік»). У Шевченкових віршах, опублікованих Єсенською, про католиків згадується лише в поемі «Тарасова ніч», де слово «католик», до речі, ніде не римується з «москаликом». Звичайно, коли б у цьому вибраному були такі вірші, як «Гімн черничий» або «Марія», навряд чи журнал «Vlast» пропагував би на своїх сторінках творчість поета. Та й рецензент, мабуть, не відчув би в його віршах щось рідне та миле.

Цікаво, що навіть журнал «Slovanský přehled», який систематично пропагував на своїх сторінках українську літературу і в перші роки свого існування (1898—1903) кілька разів публікував твори Шевченка, Франка, Лесі Українки, Б. Лепкого в перекладі Р. Єсенської, зовсім не відгукнувся на перше чеське видання творів українського Кобзаря.

Але за цим виданням слідкувала українська преса. Пер-

⁴⁸ Vlast, 17, 1900/1901, str. 284.

шу звістку про підготовчі роботи над збірником вона подала вже 1892 року (журн. «Зоря», стор. 239), а про те, що Франко дістав ці переклади на рецензію, писалося 1896 р. (В. Щурат, журн. «Зоря», стор. 99). Коли збірник вийшов з друку, про нього прихильно відізвався Володимир Гнатюк в замітці «Нові переклади Шевченкових поезій»⁴⁹.

Гнатюк писав свою замітку з приводу двох видань — Єсенської та досить великого російського — «Кобзарь в переводе русских писателей» за редакцією І. А. Білосова, що вийшло в Москві 1900 року. Про чеське видання ми читаємо, що в ньому «переклади dokonані одною особою, тому й нема між ними таких різниць, як при попередній збірці. Щодо самого виконання, то треба признати, що д. Єсенська знає добре нашу мову, а через те й усі її переклади не тільки гарно викінчені, але й дуже близькі до оригіналу». Для підтвердження своєї думки В. Гнатюк позністю наводить переклад на чеську мову вірша «Нащо мені чорні брови», який він раніше цитує в російському перекладі А. Шкаффа.

Того ж року відгук на Празьке видання опублікувала «Киевская Старина», але він не оригінальний, а передрукований у трохи скороченому вигляді з «Літературно-наукового вісника». У 1904 році згадав про це видання також Іван Франко у статті, яку ми вже раніше цитували. Він високо оцінив працю Єсенської.

Після появи збірника поезій Т. Шевченка у перекладі Р. Єсенської в Чехії на початку цього століття не з'являються інші його твори. Лише після того, як у Петербурзі в архіві департаменту поліції знайшли врешті закінчення поеми «Єретик», чехи знову зацікавилися спадщиною українського поета. Проте переклад цього доти невідомого твору, який мав безпосереднє відношення до чеської культури, з'явився досить пізно, щойно 1909 року в журналі »Slovanský přehled«⁵⁰ (як відомо, знайдене закінчення поеми П. Щоголев опублікував у журналі «Былое» 1906 року). У ньому подано поему

⁴⁹ ЛНБ, 1901, str. 10—11.

⁵⁰ Pavla Ma'ernová, — překlad »Kacíře« T. Ševčenka, Slovanský přehled, XI, 1909, str. 229—232.

від 225 рядка по 376-й, тобто до кінця. Павла Матернова, яка здійснила цей переклад, написала невеликий вступ, використавши передмову з журналу «Былое». Вона не надавала поемі якогось особливого значення, про що свідчить закінчення замітки:

«Уривок Шевченкової поеми публікуємо не стільки заради її поетичної вартості, скільки заради літературно-історичного інтересу».

Отже в Чехії, навіть тоді, коли там була відома вся поема «Єретик», не мали повного її перекладу.

Закінчення поеми (157—376 рядки) в перекладі П. Матернової з нагоди 100-річчя від дня народження поета (1914 р.) опублікувала у своїй замітці про Шевченка й газета «Jihočeské listy»⁵¹.

Першими повністю переклали цю поему чехи, які досить великими колоніями жили на Україні. У першому річнику свого журналу «Ruský Čech»⁵², який виходив у Києві (№ 31), повністю присвяченому пам'яті Яна Гуса, вони поруч українського тексту поеми надрукували її й чеською мовою. Переклад здійснив, і треба сказати, досить добре, на жаль, досі невідомий нам чеський поет Н. Жерновський, який, здається, жив і провадив свою літературну діяльність виключно на Україні, оскільки в Чехії про нього не пощастило знайти ніяких відомостей. Не знали в Чехії і про його переклад поеми Шевченка.

Не помітно було значного пожвавлення і в шевченківські ювілейні роки (1911 та 1914), хоч статей про поета з'являлося досить багато. 1911 рік не приніс жодних чеських перекладів, а 1914 року тільки у журналі «Slovanský přehled» з'явилося кілька нових перекладів, що належали чеському поетові та перекладачеві польської, російської, сербської і лужицько-сербської поезії Йосефу Пелішкові (нар. 1889 р.). 7—8 номер згаданого журналу відкривався добіркою з віршів Т. Г. Шевченка та відомою вже в Чехії фотографією поета⁵³. До добірки увійшли такі твори: «Минули літа молодії»,

⁵¹ Jihočeské listy, 20, 1914, str. 2, č. 2.

⁵² Ruský Čech, I, č. 31, Kyjev 1907.

«І досі сниться під горою», «Зацвіла в долині червона калина», «Утоптала стежечку», «Думи мої, думи мої, ви мої єдині» і «Заповіт».

На відміну від своїх попередників Пелішек уперше обрав тут вірші із зовсім нерадісною тематикою, сповнені глибокого суму. Чотири з них було написано претем під час заслання й вони належать до кращих ліричних його творів. Закінчивши добірку «Заповітом», перекладач не дозволив читачеві винести враження про нібито безвихідний песимізм поета.

Всі переклади здійснено добре, читаються вони легко. Тільки окремі місця «Заповіту» Пелішек переклав не зовсім вдало, наприклад:

У Шевченка:

Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори —
Все покину, і долину
До самого бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.

У Пелішка:

perřátel krev — hory, lány
opustim, prost hoře,
k Bohu pak se modlit počnu,
kleče na kořenou —
Do těch dob však myšlenky mé
Boha nevzpomenou.

Цей переклад зовсім не передає духу оригіналу. Прості й виразні образи поета тут збіднені і навіть замінені іншими.

У промові Яна Махала про Шевченка, опублікованій у тому ж журналі після цих перекладів (стор. 291—305) теж процитовано кілька невеличких уривків. Деякі з них узяті зі збірника Єсенської (уривок з твору «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Іван Підкова», «До Основ'яненка»), а деякі зроблено невідомо ким (епілог до поеми «Гайдамаки», уривок із «Сну», «Кавказу», «Якби ви знали, паничі»).

Саме в той час зацікавився українською поезією, а отже й Шевченком, молодий тоді філолог, згодом відомий літературознавець Франтішек Тіхий. Цей інтерес

⁵³ Z básní T. H. Ševčerka. Z ukrajinštiny přel. J. Pelíšek. Slovanský přehled, XVI, č. 7—8, 1914, str. 289—91.

виник у нього, як він сам казав, внаслідок знайомства з українцем Г. Бочковським, який невдовзі перед тим приїхав до Праги і став одним із співробітників журналу »Slovanský přehled«. З ініціативи Бочковського Фр. Тіхий переклав у 1913 році кілька віршів Лесі Українки, чим віддав шану пам'яті поетеси з нагоди її передчасної смерті. 1914 року, у зв'язку з тогочасними святами Яна Гуса Тіхий зацікавився також «Єретиком» Тараса Шевченка і свій переклад опублікував у першому річнику журналу »Kalich«. Згодом, 1918 року він, як уже говорилося, видав його з незначними поправками окремою книжечкою, за словами перекладача — власним накладом, — а наступного, 1919 — другим виданням, ще більш уточненим. Хоч його переклад і не відзначається особливою художністю, Тіхий все ж таки цією своєю роботою багато допоміг популяризації Шевченка як автора «Єретика».

Крім перекладу «Єретика» Тіхого, твори Шевченка за буржуазної Чехословаччини не виходили більше чеською мовою окремим виданням⁵⁴.

Якщо підсумувати усе те, що було зроблено для популяризації імені Шевченка за 20 років існування буржуазної Чехословаччини, доведеться констатувати, що він, власне, став за цей час кабінетним поетом, про якого знали тільки у вузьких колах чеських славістів. Про Шевченка, правда, писали час від часу ювілейні статті або замітки, але творів його не перекладали. Тільки Фр. Тіхий, крім згаданого «Єретика», переклав ще й «Заповіт». У 1938 році він повідомляв, що нібито готує переклад «Кобзаря», однак, мабуть, обмежився самим лише наміром його перекласти.

Фр. Тіхий, крім згаданого «Єретика», переклав ще й «За- і якийсь Ярослав Виплел⁵⁵, учитель у Моравії. Але які в нього були переклади Шевченка і де він їх опублікував — не відомо. Тіхий у XV томі варшавського видання

⁵⁴ Правда, у 1920 році в Празі з'явилася тоненька брошура «Уривки з віршів» з ілюстраціями (для розмальовування) українського художника О. Судомори. В ній було опубліковано дещо із Шевченка. Однак вона була явищем дуже незначним і нам навіть не вдалося її знайти.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

„Еретик“ або „Іван Гус“.

ПОСЛАНІЄ СЛАВНОМУ ПІ ШАФАРЫКОВІ

Видишчи у душі
 Ізбу джеру хату
 Сутиди аби відривши
 Та й податим славу,
 Я забути нехочу похвалу
 По палі рожнице.
 Девяти років на розпутті,
 А в повалі тав
 Отже нехочу похвалу,
 Тав, не похвалу,
 Нічпаду воде, як той дотикає
 Часу похвали,
 Дави часу, Тавна нехочу,
 Таво дотикає
 На розпутті шафарику
 Та й похвалу славу.

Отже нехочу похвалу,
 Воду таву, а славу
 Славу слави рожницею,
 В шафарику таву рожницею,
 Славу славу славу.

Видишчи рожницю
 Воду похвалу,
 А нехочу похвалу
 І нехочу похвалу,
 Воду славу, славу славу,
 Славу славу славу,
 І нехочу у славу,
 Славу славу славу,
 А та славу славу славу,
 Воду славу славу,
 Дотикає, дотикає
 Рус таву славу славу
 І нехочу славу славу
 В повалі славу
 Отже дотикає, славу славу,
 Славу славу славу,
 І нехочу, славу славу,
 Славу славу славу,
 І славу славу славу,
 Не славу славу,
 Не славу славу славу,
 І нехочу славу славу,
 А не славу славу славу,
 Не славу славу славу,
 На розпутті славу славу
 Славу славу
 І, а славу славу славу,
 І оті славу славу

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

„Kacíř“ neb „Jan Hus“.

Lil. J. Ševčenko P. J. Ševčenko

[Husák, Ševčenko]

Časidly u duši
 Izbu djeru xatu
 Sutydy aby vidryšy
 Ta y podaty slavu,
 Ya zabuty nechochu poxvalu
 Po pali rožnice.
 Devyati roků na rozputy,
 A v povaly tavy
 Otže nechochu poxvalu,
 Tavy, ne poxvalu,
 Ničpady vode, jak toj dotyka
 Časy poxvaly,
 Davy času, Tavná nechochu,
 Tavo dotyka
 Na rozputy šafaryku
 Ta y poxvalu slavu.

Tak velkou obavu zapálilo
 kdyš Němci, a řekne —
 rod slavů chýlta rožnicí,
 a tavná vřava upudila
 tam šafar v tu hodinu

Hodny u řeky kate,
 podle zhadly,
 a Němci dšlly tavný
 i slavy nšl
 Vyřetaly slavy dšl
 do post mšovny,
 napomšl rad, že jny
 jeh živoj slavy
 Na staršl vřak spšlenšl
 jeha bešty slavn,
 jasnšl, tohla a jšl
 ruka pšva, slavn
 řekala se, ty pšl
 chřemšl rlyš
 i hšl jeh oba dšl
 vřav okon, vřav
 otobodya pšvly vřak
 pšlly se vřav
 Ty rod slavnšl, jeh
 dšlty, i hšl jšl,
 pšpšlly do pšlly —
 jeh slavnšl slavnšl
 jeh slavnšl — a slavnšl jeh
 na lavy j slavnšl
 na rozputy vřav slavnšl
 jak řekal
 I, ne slavnšl jeh slavnšl
 jeh slavnšl

Перший повний переклад «Еретика» на чеську мову здійснив 1907 р. Н. Жерновський на Україні. Разом з оригіналом його було опубліковано в чеському журналі «Ruský Čech», який виходив у Києві.

творів Т. Шевченка надрукував переклад Виплела «Садок вишневий коло хати». Судячи з нього, він не міг відтворити художність Шевченкової поезії чеською мовою і його переклади навряд чи мали якусь ціну.

Треба сказати, що українська поезія взагалі була тоді дуже погано репрезентована в чеських перекладах. З окремих видань можна назвати лише збірку П. Тичини «Вітер з України», що вийшла 1927 року, антологію закарпатських поетів, які 1935 року переклав та видав у Братіславі під назвою «Привітання русинів» Ант. Гаргл, і збірник «Народні закарпатські балади», виданий 1938 року Яном Вонрашком в його перекладі.

На Шевченка прогресивні чеські літератори звернули серйозну увагу щойно напередодні останньої світової війни. Заслужена чеська перекладачка Марія Марчанова, щира прихильниця радянської поезії, з якої вона перекладає вже протягом багатьох років, наприкінці 30-х років відвідала Радянський Союз, де познайомила з рядом українських поетів, і 1939 року почала цікавитися також поезією Шевченка. Щоправда, свої переклади вона спочатку здійснювала не з оригіналу, а з російських текстів, що було кроком назад у цій справі, оскільки чеські перекладачі творів Шевченка у минулому, за винятком Й. Первольфа і Фр. Халупи, користувалися виключно оригіналами. Марчанова це собі швидко усвідомила й незабаром також уже перекладала з оригіналу, особливо коли їй почали допомагати українці, що живуть у Празі.

1939 року М. Марчанова переклала частину «Катерини» і ряд менших творів поета, як «Заповіт», «Ликері» та ін. «Катерину» було опубліковано в шевченківському номері журналу »Pražha — Moskva«.

Друга світова війна не дозволила М. Марчановій та іншим чеським перекладачам далі пропагувати твори Т. Шевченка. Та коли вона скінчилася, у визволеній Празі негайно почали вживати заходів, щоб видати їх окремим виданням. Ініціативу підготовки такого вибраного взяв на себе чеський перекладач Ян Туречек-Ізерський спільно з празьким українцем Олексієм Венгрженівським, який багато допоміг перекладачам з боку мови. І ось уже

⁵⁵ Фр. Тихий, цит. твір, стор. 365.

1946 року в Празі вийшов досить великий збірник віршів українського поета під заголовком «Було колись на Україні»⁵⁶ із вступом З. Неєдлого. Крім Туречека-Ізерського ряд нових поезій для цього видання переклали Марія Марчанова та Зденка Ніліусова.

Збірник має такі розділи: «На розпутті кобзар сидить», «Три літа», «Невольничча муза», «Минули літа молодії». В ньому опубліковано 45 віршів Шевченка і серед них такі, як «Кавказ», «І мертвим і живим...», «Якби ви знали, паничі».

З приводу цього видання в чеській пресі з'явилося кілька рецензій, автори яких щиро привітали книгу. Автор, що підписався криптонімом «oz», писав у газеті «Mladá fronta» від 6. VI. 1946 року:

«Мова йде про небуденну книжну новинку, тому що Шевченкова творчість належить до найвидатнішої літератури слов'янського світу. Вона однак була сьогоднішньому чеському читачеві, на противагу генераціям минулим, майже зовсім неприступною, оскільки перше вибране перекладів з Шевченка, видане ще 1900 року заслугою Р. Єсенської, сьогодні вже забуте і належить до біблістичних книг».

Далі автор, коротко відзначивши в позитивному плані працю перекладачів, так охарактеризував видання:

«З книги до нас промовляє великий революціонер думки і людина палкого серця, поет подиву гідної чистоти художнього переживання і водночас незламної моральної сили, борець і мученик за правду й великий друг чеського народу, що він ствердив своєю поемою про Гуса, присвяченою Шафарикові. Його творчість може бути зразком справжнього народного мистецтва: з народу вийшло, для народу було створено...»

Йосеф Ошмерал у невеличкій статейці в «Moravsko-slezsk-ій osvět-і», підкресливши національність Шевченкової поезії, писав:

⁵⁶ T. Ševčenko, Bylo kdysi v Ukrajině... Výbor z díla... uspořádal J. Tureček-Jizerský a A. Vengřenivský. Úvod napísal prof. Zdeněk Nejedlý. Přel. M. Marčanová, Zdenka Niliusová, a Tureček-Jizerský J. Praha 1946, Svoboda, 199, 4 s, 6 obr. příl. — Plamen, 6.

«Вітаємо вибране з Шевченка, поета, твори якого стали дома національною біблією, і радіємо, що можемо пізнати цього поета братньої України, поета народу, такого нам близького з цього великого і цінного вибраного»⁵⁷.

Зденек Коняк у рецензії підкреслив близькість Шевченкової поезії до творчості чеських романтиків-патріотів періоду відродження. Доказом такої спорідненості, на його думку, може бути «чудова поема про Гуса» і те, що Шевченко згадує Коллара та Ганку. Звичайно, така оцінка дуже спрощена. Шевченко був не лише романтиком, його творчість мала й реалістичний характер. Однак рецензовану книгу було так упорядковано, що вона давала значну підставу припускати подібну спорідненість: Шевченко не був повністю репрезентований своїми революційними творами, хоч ми й знаходимо тут «Кавказ», «І мертвим і живим...» З. Коняку особливо сподобалися балади Шевченка:

«Пісні, від баладного, болючого і справді людського тону яких віє силою великого духа і справжнього поета, є двоякого роду: одні зовсім досконалі з погляду художньої форми, а інші свідомо і повно відповідають духу народної поезії з її зворушливими асонансами і простими інтонаціями, однак усі вони подиву гідно лагідні мовно»⁵⁸.

Звичайно, важко дати характеристику поетичної майстерності будь-якого поета на основі перекладів його творів. Однак у цьому випадку З. Коняк, на нашу думку, правильно оцінив Шевченкову лірику, на яку мала сильний вплив народна українська поезія. Цьому сприяла якість рецензованих перекладів, які здебільшого справді гарні й загалом добре передають оригінал.

Цим чеським вибраним зацікавилися й словаки. Можна сказати, що саме рецензія, опублікована у братіславській газеті »Pravda«⁵⁹, найкраще охарактеризувала Шевченкову творчість. Її автор, братіславський дослідник Ян Коморовський, відомий своїми зацікавлен-

⁵⁷ Moravsko-slezská osvěta, 1946/47, str. 253.

⁵⁸ Národní osvobození, 10, 4, 1947, str. 4.

⁵⁹ Pravda, Bratislava, 1947, č. 42.

нями староруською літературою, побачив у Шевченкові не лише прекрасного інтерпретатора духу народної поезії, у творчості якого важко помітити, де кінчається народна поезія і де починається власне мистецтво, не лише поета, який зумів використати також традиції староруської літератури. Відзначивши цільність, простоту і щирість його поезії, Коморовський поряд з тим писав, що «у творчості Шевченка важливі соціальні мотиви. Це мотиви багатства, бідності і значення праці». Далі словацький автор писав про Шевченка, що його «засмучує соціальна нерівність людей, багатство не забезпечує людського щастя, як про це поет говорить у «Катерині»... Шевченко досліджував соціальні умови, змальовував кріпацтво і при тому не жалів темних фарб». Але вірно сказавши про значення Шевченка в загальних рисах, Ян Коморовський виявив певне неусвідомлення приналежності поета до українського народу. Анахронізмом звучать у 1947 році слова: «Кобзар» — це «ідилія малоруського селянського життя (підкреслення наше. — М. М.)». Коморовський не згадує про роль Шевченка в розвитку національної української літератури, а навпаки, замість того зазначає: «... Вірші Т. Шевченка стали здобутком широких кіл російського народу». Таке твердження незаперечно свідчить, що автор ще не усвідомлював собі, що існують російська і українська нації, а у зв'язку з цим, звичайно, не міг збагнути значення Шевченка, як основоположника нової української літератури. Треба однак сказати, що згодом автор краще розібрався в цих питаннях і це знайшло свій вияв у його наступних працях.

Розглядаючи ці рецензії, ми прагнули показати, що перше повоєнне чеське видання вибраних творів Т. Шевченка це крок до нового етапу в ознайомленні широких кіл чеського народу з його поезією. Від того часу в Чехії, говорячи про пізнання творчості українського поета, не обмежуються відзначенням кількісного зростання перекладів, а все більше цікавляться їх якістю.

У даній праці неможливо проаналізувати всі повоєнні чеські переклади творів Шевченка. Матеріалу тут надзвичайно багато й такий аналіз вимагав би зовсім окремого монографічного опрацювання. Врешті, на нашу дум-

ку, це не так-то уже й цікаво для українського читача. Детальне дослідження на таку тему було б корисним для сучасних чеських перекладачів, які, до речі, вважають свою працю ще не завершеною. Отже ми ставимо перед собою ширше завдання: показати, як прозвучав Шевченко в Чехії в останні роки, наскільки ближчим він став чеському народові. Щодо якості самих перекладів, то скажемо про них лише в загальних рисах. У своїй переважній більшості вони не грішать проти оригіналу й майже завжди вірно відтворюють зміст, ідейну спрямованість. Перекладачі багато працюють над вивченням мови, у чому їм значною мірою допомагають консультації українців, які живуть у Празі. Крім Олекси Венгрженівського активно сприяв підготовці вибраного з Шевченка 1946 року тоді ще молодий філолог Орест Зілинський, який включився до роботи під кінець видання. Згодом він допомагав ряду перекладачів, таких як Марія Марчанова, Ян Владіслав, Зденка Вовсова. Така допомога необхідна ще й тому, що досі нема не лише двомовних українських словників, а й просто українського тлумачного словника, а це становить значні труднощі в роботі. Останнім часом всі видання перекладів з української літератури редагуються спеціалістами-україністами, яких випускає Карлів університет у Празі. Усе це створює сприятливі умови для того, щоб сучасні перекладачі користувались у своїй праці оригіналом і врешті остаточно уникли впливу перекладів творів Шевченка на інші мови.

Після виходу в світ збірника «Було колись на Україні» кілька Шевченкових віршів з'явилося у збірнику проф. Карела Крейчі »Jaro narodů ve slovanských literaturách« (1948), присвяченому пам'ятному революційному 1848 року. Це були уривок з «До Основ'яненка», »Шафарикові» та уривок з поеми «Сон». Переклади зробив видатний чеський поет Вілем Завада.

Напередодні 90-річчя від дня смерті Т. Шевченка у Празі в серії бібліотеки »Světová četba« (як її 25 том) вийшов перший чеський переклад його прозового твору, — автобіографічна повість «Художник»⁶⁰, — здійснений

⁶⁰ T. Ševčenko, Umělec. Přel. a úvod napsala Božena Pašková. Praha 1950, Svoboda, str. 185, 2. — Rejstřík, (Světová četba, 25.).

Боженою Пашковою. Якогось особливого відгуку в чеській пресі ця книга не знайшла. Зате наступні видання творів Шевченка, 1951 року, коли в Чехословаччині надзвичайно широко святкували його ювілей і в Празі вийшло стільки перекладів з Шевченка, скільки не було разом узятих за всі попередні роки до 1946 р. включно, вони викликали певне зацікавлення чеської критики.

Насамперед слід відзначити дуже гарне видання «Тарас Шевченко — вибране з творчості найбільшого поета і будителя України»⁶¹, яке вийшло у видавництві »Svět sovětů». Упорядкувала його Надежда Слабіговдова, вірші переклади Марія Біблова, Ладіслав Фікар, Мілан Яріш, Петр Кржічка, Марія Марчанова, Ян Туречек-Ізерський, Ян Владіслав та Зденка Вовсова-Бергрова. Як бачимо — досить значний перекладацький колектив. До збірника увійшло 38 зразків поезій Шевченка, а крім того оповідання «Варнак» у перекладі Владіслава Становського та кілька уривків із «Щоденника».

Ми знаходимо тут переклад «Катерини» («У тієї Катерини») відомого чеського поета Петра Кржічки, який перекладав також з Лесі Українки. Шкода, що з-під пера цього талановитого інтерпретатора Пушкіна ми не маємо більше перекладів Шевченкових творів. Судячи з «Катерини», він міг би значно збагатити чеську перекладну літературу. Вперше зустрічаємося з роботами сьогодні вже відомого перекладача Яна Владіслава. Він познайомився з українською поезією під час війни, коли йому до рук зовсім випадково потрапив збірник «Струни», і захопився нею. Владіслав особливо полюбив народну українську поезію. З його дуже вдалих перекладів Шевченкової лірики до згаданого видання увійшли такі вірші, як «Вітре буйний, вітре буйний», «Нащо мені чорні брови», «Утоптала стежечку» та ін. Згодом, 1954 року Ян Владіслав переклав ці та інші Шевченкові вірші для збірника М. Мольнара «Україна в піснях». Ім'я сьо-

⁶¹ Taras Ševčenko, Výbor z díla největšího básníka a buditele Ukrajiny. Přel. Marie Bieblová, Ladislav Fikar, Milan Jariš, Petr Kříčka, Marie Marčanová, Jaroslav Tureček-Jizerký, Jan Vladislav a Zdenka Vovsová. Prozu přel. Vl. Stanovský. Výb. uspořádala Naděžda Slabíhová. Úvod k čes. vyd. napsal Milan Jariš, doslov Al. Dež. Praha 1951, Svět Sovětů, 193, 4, str. 8 obr. příl. — poznámky.

годні вже відомої перекладачки Зденки Вовсової-Бергрової також прозвучало тут уперше. Їй особливо близька лірика Шевченка, а тому в цьому вибраному вона представлена такими перекладами, як «Не женися на багатій», «Ой крикнули сірі гуси», «І широку долину...», «Косар» та ін. З перекладів Марії Марчанової та Туречка-Ізерського тут були передруковані виконання ними раніше.

На окрему увагу заслуговує Мілан Яріш, який опублікував у збірнику, виданому видавництвом »Svět sovětů«, уривок з «Гайдамаків» («Гонта в Умані») та новий переклад «Єретика». Яріш також познайомився з Шевченком під час війни. Перекладати його твори він почав ще у 1941 році, коли батьківщина поета воювала проти фашистських загарбників. У березні 1942 року Яріш закінчив майже весь переклад «Гайдамаків», але рукопис знищили фашисти під час арешту молодого тоді перекладача. Після звільнення Чехословаччини Яріш почав свій переклад наново, а в кінці 1946 року закінчив його, але не видав. «Гайдамаки» побували у кількох празьких видавництвах, поки опинились у видавництві Спілки чехословацької молоді »Mladá fronta«. Там вони врешті вийшли окремим виданням в бібліотеці «Квіти світової поезії» (1951)⁶².

Поет Ладіслав Фікар (зробив для згаданого видання один переклад) і Марія Біблова (переклала два вірші) ніколи більше до Шевченка не зверталися.

У порівнянні до першого повоєнного чеського видання творів Шевченка це друге вибране не було кроком уперед, хоч деякі переклади в ньому були кращі, поетичніші. Сталося так тому, що упорядник не спромігся належно показати профіль Шевченкової творчості. Переважну кількість опублікованих творів становлять ліричні вірші, добрані цілком випадково й опубліковані безсистемно, хоч Н. Слабігвдова й прагнула йти за тематичним принципом. Книга поділена на кілька розділів: «Пісні» («Нащо мені чорні брови», «Закувала зозуленька», «Породила мене мати», «У перетику ходила», «Вітре буйний», «Утопта-

⁶² Hájdamáci. Přel. a dosl. opatř. Milan Jariš. Praha 1951, Mladá fronta, 145, 1 str. — Květy světové poesie.

ла стежечку», «Вітер з гаєм розмовляє», «Не женися на багатій», «Ой крикнули сірі гуси», «У тієї Катерини»); «Кобзар» «Тарасова ніч», «Перебендя», «Іван Підкова», «Гамалія» та уривок з «Гайдамаків»); зовсім окремо опубліковано «Кавказ», «Сон» («На панщині пшеницю жала») та «Єретик», далі ідуть розділи «В неволі» («Лічу в неволі дні і ночі», «І знов мені не привезла», «Думи мої, думи мої, ви мої єдині», «Мені тринадцятий минало» та ін.) і останній — «Минули літа молодії».

Уже в першому розділі ми знаходимо зовсім принагідно розкидані вірші раннього періоду та часу заслання, при чому «Ой крикнули сірі гуси» і «У тієї Катерини» зовсім випадають з усієї групи ліричних творів поета. Історичні поеми другого розділу теж добрані незадовільно. Кілька віршів розділу «В неволі», що мають відбити особисті сумні настрої поета з часу заслання, теж подано без жодної хронології. Крім того за жанром сюди зовсім не підходить «Пророк». В останньому розділі упорядниці мабуть хотіла вмістити Шевченкові твори, написані ним на схилі життя, а тим часом тут поруч з віршем «Огні горять» та «Сестрі» знаходимо «Минають дні, минають ночі» (1845) і «Чого мені тяжко, чого мені нудно» (1844). Закінчується він зовсім недоречно «Заповітом», який поет написав у розквіті своїх творчих сил, 1845 року.

Отже, видання 1951 року не могло як слід ознайомити чехів із Шевченком — поетом-революціонером, показати його справжнє обличчя, еволюцію поглядів. Ці недоліки дещо компенсовані тим, що до книги ввійшла стаття О. Дейча «Тарас Шевченко — життя і творчість», опублікована замість післямови.

1951 року в Празі вийшла ще одна книга, яка мала досить велике значення в історії чесько-українських літературних зв'язків. Це антологія української поезії «Перемагати й жити»⁶³. У ній репрезентовано 52 українських поетів, від Котляревського до сучасних. Антологію підготував празький колектив перекладачів. Велике місце в ній було приділено українському Кобзареві: серед 21

⁶³ Vítězit a žít, *op. cit.*

з його опублікованих творів ми знаходимо й ліричні вірші, й епічні («Кавказ», «Гамалія», «Перебендя», «Заповіт», «Не женися на багатій», «Мені тринадцятий минало», «Закувала зозуленька» та ін.). В кінці антології подаються невеличкі довідки про авторів, зокрема дуже вдала про Шевченка.

Найбільшим окремим виданням творів Шевченка в Чехії до цього часу лишається «Кобзар», що вийшов 1953 року. Так називається досить значне вибране у перекладі Зденки Бергрової-Вовсової (83 назви). Факт, що це видання здійснила одна перекладачка, позначився на його характері. У своїй невеличкій замітці, якою закінчується книга, Бергрова-Вовсова пише, що її «збірник прагне мати свій характер». І він справді своєрідний. У ньому представлено всі жанри поетичної творчості Шевченка (за винятком історичних поем), але найбільшу увагу приділено ліриці.

Загалом перекладачка зробила дуже гарну добірку з Шевченка, від його перших думок, аж до передостаннього твору — «Чи не покинуть нам, небого». У кількох випадках вона не перекладає повністю твори поета, а подає лише уривки, як наприклад «Катерина» (перші 20 рядків), «Слепой» (16 рядків), деякі скорочено («Наймичка», «Думи мої, думи мої», «Марія», «Мар'яна-черниця»). Бергрова-Вовсова сміливо шукала нових шляхів, щоб наблизити поета до чеського читача, щоб він став для нього справді рідним і привабливим. І їй пощастило здійснити ряд дуже емоціональних перекладів.

На підтвердження цієї думки наведемо кілька слів з рецензії на збірник, написаної одним з найталановитіших сучасних чеських перекладачів української поезії, зокрема народної, Яном Владіславом «Переклад як поетичний подвиг»⁶⁴. Уже сам заголовок показує, як високо він оцінив роботу свого колеги.

«Важко перекладати поета з однієї мови на іншу, — пише він, — і трудність цього завдання ще зростає, коли йдеться про поета, який так зрісся з мовою, піснею, життям свого народу, як Тарас Шевченко: адже у нього

⁶⁴ Host do domu, 1954, č. 4, str. 177—178.

здається, що тільки українською мовою може прозвучати все те велике і недосяжне мистецтво простих слів і почуттів, глибина яких криється під найбільшою очевидністю, яку неможливо чіпати, і що будь-яке перенесення до іншої мови замінить тут простоту бідністю і поетичну очевидність буденністю. Може, тому Шевченкові, незважаючи на ряд перекладачів кількох генерацій, у нас не щастило і він досі не став живою частиною нашої літератури».

Ці слова ще раз підтверджують, що сама кількість перекладів не зробить творчість поета здобутком тієї чи іншої інонаціональної літератури. А Шевченка перекладати особливо важко. Він може прозвучати з художнього погляду наївно, оскільки перекладач, всупереч своїй добрій волі, може надзвичайно легко стерти з його віршів саме ту чарівну емоціональність, яка відчувається при читанні українського оригіналу. Для прикладу можна було б навести ряд сучасних російських перекладів творів Шевченка, в яких хоч і збережено зміст, усе ж таки український читач не відчує поезії свого улюбленого Кобзаря. А російська мова дуже близька до української! Наскільки важче перекладати Шевченкові вірші, розмір яких часто неможливо вмістити в якісь канонічні рамки класичних, чеською мовою, що має постійний наголос!

Відзначивши надзвичайну трудність перекладів з Шевченка, Ян Владіслав пише:

«Це дуже добре відчула Зденка Бергрова-Вовсова, коли працювала над своїм «К о б з а р е м», що вийшов у видавництві художньої літератури. Її вибране з Шевченка, гідне пошани вже завдяки своєму розміру — це майже 250 сторінок поетичних перекладів з Шевченка, — немовби не ставить перед собою завдання тільки перекладу; ми відчуваємо в ньому щось далеко сильніше, може, більш особисте, а тому й художніше і отже взагалі корисніше; ми відчуваємо в ньому, що йдеться про спробу знайти шлях до одомашнення Шевченка у нас».

Далі рецензент високо оцінив творчу працю перекладачки, яка скористалася також з практики вільних віршів, які ми знаходимо в чеській поезії часів Челаковського та Ербена і новітній. Щоб обійти певну монотонність рим, вона дуже винахідливо вживає асонанси.

«В нових перекладах Зденки Бергрової-Вовсової через нашими очима виростає з чеських віршів нове і набагато правдивіше, глибше лице автора «Кобзаря», — справедливо зазначає чеський критик. — Це вже не тільки співець народних пісень і кількох поем в народному дусі. В новому чеському «Кобзарі» ми зустрічаємо поета ширшого реєстру, поета громадського — іноді аж апокаліптичної пророцької сили (наприклад, його парафрази псалмів), поета морального, поета особистих почуттів, співця любовної долі дівочої і автора балад надзвичайної сили.

Книга перекладів, що зуміла в усій ширині подати цей реєстр, це поетичний подвиг».

Не можна однак сказати, що перекладачка всі переклади виконала бездоганно. Вона далеко не перевершила попередніх перекладачів, її колег, як, наприклад, Туре-чека-Ізерського і Владіслава «Заповіт», «Сестрі», Марії Марчанової «Перебендя», «Сон» («На панщині пшеницю жала») та ін. Іноді перекладачка прості Шевченкові речення підмінює багатослів'ям і риторичністю.

Останнім часом увагу чехів привернула Шевченкова п'єса «Назар Стодоля». Здійснено вже два досить добрі переклади цього твору. 1955 року «Чеська драматично-літературна агентура» в Празі випустила віддрукований на склографі переклад Міли Мелланової і Владіміра Лібовицького з музикою П. Ніщинського⁶⁵. Це видання було призначене для театрів. 1958 року окремим виданням у празькому видавництві «Орбіс» в бібліотечці «П'єси народної сцени» вийшов переклад Ганни Будінової⁶⁶.

З приводу останнього видання в журналі »Ochotnické divadlo« з'явилася стаття Ярослава Беранека «Назар Стодоля», в якій він ознайомлював читача зі змістом п'єси

⁶⁵ Nazar Stodola. Hra se zpěvy a tanci o 3 dějstvích. Přel. Míla Mellanová a Vladimír Libovický. Hudba Paňka Niščínského. Praha 1955. ČDLJ, 50(1) str. Rozmnoženo. — Vysvětlivky.

⁶⁶ Nazar Stodola. Hra se zpěvy a tanci o třech dějstvích. Přel. a úvod naps. Hana Budínová. Texty písní přel. Václav Daněk. Hud. dopr. k písním slož. Alois Palouček. Dosl. naps. Jaroslav Dudek. Scénické návrhy provedl Jaroslav Šamal. Praha 1958. Orbis. — Hry lidového jeviště.

і тепло рекомендував її драматичним гурткам народної художньої самодіяльності.

Отже, за останні роки в Чехії було чимало перекладено з Шевченка. Тепер уже є всі передумови для того, щоб український поет здобув, так-би мовити, право громадянства серед широкої чеської громадськості. І справді, Шевченка вже читають у Чехії, він починає входити у щоденну лектуру чеської громадськості.

IV.

ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Шевченківські
вечори.

Як ми вже мали змогу відчутти на основі попереднього викладу, Шевченка в Чехії згадували не тільки в пресі, його ім'я пропагувалося не самими лише перекладами. Уже з 1866 року чехи брали безпосередню участь в організації шевченківських вечорів українськими студентами, спочатку за кордоном, а згодом у себе, коли на початку ХХ ст. до чеських вищих учбових закладів потрапило чимало української молоді. Шевченківські вечори поволі стали традиційними. Їх почали влаштовувати й самі чехи.

Поновлення цієї традиції спостерігаємо після другої світової війни, тоді, коли встановлення народно-демократичного ладу в Чехословаччині забезпечило вільний розвиток культури всіх національностей країни. Останнім часом у Празі щороку здійснюються шевченківські вечори. Їх організовує празький Український гурток, до якого входять робітники, службовці й студентська молодь. Але вони відбуваються не лише з ініціативи і силами вузького кола українців. На них не тільки присутні, але й виступають також чехи. Крім того, з нагоди пам'ятних шевченківських дат урочисті вечори в країні організовують різні державні установи, що свідчить про любов до українського поета і великою мірою сприяє пропаганді

Шевченкового імені в найширших колах чеської громадськості. Проходять вони звичайно за великої кількості присутніх.

Ми свідомі того, що тут не можна подати цільну картину розвитку цієї традиції, оскільки цьому питанню ніколи ще не приділялося належної уваги, матеріали не збиралися і не реєструвалися. Згадаємо, отже, лише ті вечори, про які ми мали змогу довідатись на основі преси, або на яких протягом останнього часу були присутні.

Як уже говорилося, вперше чехи брали участь у шевченківському вечорі 1866 року, коли українська молодь у Відні відзначала 5-річчя від дня смерті свого поета. Вони виголосили тоді невелику промову, що вийшла друком у брошурі «Тараса п'яті роковини у Відні 26 лютого 1866 року». В концерті виступив і чеський хор «*Sprěváský spolek*» під керівництвом композитора Ферфот-Товачовського¹. З Праги учасникам вечора вислали привітальну телеграму².

Ми маємо ряд відомостей і про те, що чехи в минулому столітті самі організовували в Празі публічні лекції про українського поета та публічне читання його творів. Першу таку лекцію в пражькому товаристві «*Umělecká beseda*» читав 10 січня 1874 року Алойс Дурдік, який звернув особливу увагу на Шевченкове послання «Шафарикові». Ян Гудець, що у 1884 році опублікував уже згадане велике дослідження про Шевченка, також прочитав про нього дві окремі лекції в пражькому товаристві «*Slavia*» (1881 р.). А 1855 року Й. Фрїч, повернувшись уже на той час з еміграції, читав у пражькому товаристві «*Umělecká beseda*» свій перший переклад послання «Шафарикові»³.

¹ А. Вахнянин у своїх «Споминах з життя» (Львів, 1908 р.) подає досить широкі відомості про цей вечір. Відгуки з'явилися про нього також в ряді тогочасних слов'янських журналів і газет.

² *Česká včela*, 1866, č. 3.

³ Читалися в минулому столітті у цьому товаристві ще й інші лекції про Україну. Крім зазначених уже в ній праці лекцій Й. Голла та К. Худоби про українську пісню, тут було виголошено такі промови:

9. III. 1878 р. Ян Дуновський — «Остап Вересай» (із зразками перекладів);

Кілька шевченківських вечорів на початку цього століття, у 1902, 1911 та 1914 роках, влаштувала у Празі українська молодь, яка, покинувши 1902 львівський університет, навчалася у чеських вищих учбових закладах.

У чеській пресі з'явилося в той час ряд статей про ці вечори. В одному з журналів 1902 року писалося:

«Такими торжествами, хоч і в малих масштабах, якими були організовані вечори серболужицькій і шевченківській, Прага доводить, що вона розуміє свою почесну слов'янську місію, і це, зокрема, нині, коли так звана пангерманська ідея захоплює і майже божевільним робить увесь навколишній німецький світ. Та й крім того відновлюється пам'ять видатних духів слов'янських, до яких з повним правом можна віднести славного поета і художника малоруського Тараса Григоровича Шевченка»⁴.

Як бачимо, чехи скористалися з імені Шевченка, щоб підкреслити ідею слов'янської солідарності, пристрасним поборником якої він був.

Ще більший резонанс мав шевченківський вечір, що його організували 12 березня 1911 року у фізичному залі празької технічної школи читальня та бібліотека ім. Л. М. Толстого — тогочасний культурний центр української молоді в Празі.

Про цей вечір у чеській пресі також знаходимо ряд заміток. З однієї з них довідуємося, що згадана бібліотека у зв'язку з цим організувала навіть збирання грошей для побудови пам'ятника Т. Шевченкові у Львові. Подаючи таке повідомлення, редакція журналу «Час» писала:

«Ми б хотіли, щоб наша прогресивна громадськість взяла участь у цьому заході і в такий спосіб виявила свою пошану до великого слов'янського поета, який жив і помер в ім'я прогресу свого народу. Внески приймає адміністрація журналу «Час» або згадана бібліотека. У бібліотеці, як і в усіх книгарнях, можна купити листівки

24. I 1879 р. Фр. Халуца — «Володимир Мономах, київський князь»;

31. VIII 1880 р. Й Грубий — «Малоруський письменник Квітка».

⁴ Pustrovaný svět, II, 1902, str. 450.

⁵ Čas, ze dne 21. března 1911.

з вдалим портретом Шевченка; чистий прибуток піде на пам'ятник»⁵.

Повідомлення, здавалося б, не дуже відрізняється від інших повідомлень такого роду, які друкувала тогочасна преса. Однак воно говорить багато про що. У далекій Празі закликають допомоги українським студентам-вигнанцям, змушеним здобувати вищу освіту на чужині, зібрати кошти на пам'ятник поетові, пам'ять якого царський уряд заборонив відзначати на його батьківщині, — там він і через 50 років після своєї смерті усе ще був вигнанцем. Це на той час була відверта підтримка національних прагнень українського народу в його боротьбі проти самодержавного гніту.

23 лютого наступного 1913 року згадана бібліотека знову влаштувала вечір, на якому виступив з промовою відомий чеський знавець слов'янських літератур професор Ян Махал. Він подав загальну характеристику відродження й розвитку української літератури, що саме завдяки Шевченкові посіла самостійне і своєрідне місце в родині слов'янських літератур⁶.

1926 року Ян Махал опублікував невеличкі спогади про шевченківські вечори в Празі. Ось що він пише про них, як безпосередній їх учасник:

«Свята в честь великого українського поета Т. Шевченка почали відбуватися в Празі щоразу, оскільки пригадую, аж тоді, коли їх почало упорядковувати студентське товариство «Бібліотека-читальня імені Л. М. Толстого». Спочатку були ці свята скромні, звичайні, й проходили без жодного зовнішнього блиску в аудиторії чеської техніки. Програма складалася звичайно з промови й декламації Шевченкових поезій. Поліція прислала сюди свого урядника, але дозволяла повну свободу слова. Можна було декламувати без перешкод з її сторони найбільш підбурюючі вірші Шевченка, як наприклад, уривки з поеми «Кавказ» та «Сон». Участь у цих святах брали головню українська і російська студентська молодь та українці, що перебували в Празі, й чеські друзі України. Я кілька

⁵ Короткий зміст доповіді Яна Махала опублікував у 1913 році журн. «Украинская жизнь», кн. 3, стор. 84—85.

разів промовляв на тих святах на честь Шевченка й досі ще маю з тих часів дві милі пам'ятки від упорядників: гарний Шевченків портрет і репродукції його малюнків. З них я еперше довідався, що Шевченко був не лише великий поет, а й талановитий художник.

Шевченкові свята гарно вдавалися, й це спонукало в 1914 році рухливих упорядників «Бібліотеки й читальні Л. М. Толстого» спробувати влаштувати Шевченківське свято на ширшій підставі та достойніше...»⁷.

16 березня 1914 року в празькому театрі району Сміхов згадане товариство справді організувало урочистий вечір на честь 100-річчя від дня народження Т. Шевченка, відзначати яке, як відомо, на Україні було заборонено.

Крім окремих промов і читання поетичних творів Шевченка, силами українських студентів-аматорів саме тоді вперше в Чехії було поставлено п'єсу «Назар Стодоля» (здається, лише в уривках).

Якщо загалом шевченківські вечори у Празі часто мали характер відвертої підтримки визвольних національних прагнень українського народу і протесту проти його гноблення царатом, то на згаданому святі ця підтримка була особливо яскравою.

Один з промовців від імені громадського клубу «Славія» сказав:

«Від глибини душі солідаризуємося з тяжкою боротьбою українського народу за свободу, за право самовизначення національного. Ця боротьба сповнена тих же прагнень і тієї ж мрії, що є провідними в усіх політичних і культурних прагненнях нашого народу від часу нашого відродження: хочемо свободи, незалежності народу, втрачених у минулому...»

Український народ в особі Шевченка має найбільшого глашатая цих прагнень і свого мученика. Шевченко перший голосно висловив свій протест не лише проти кріпацтва, а й проти російських царів. Він проповідував демокритизм, що веде до народу і пробуджує бажання працювати заради нього. Пильна робота, зокрема обізна-

⁷ Махал, Ян. Спомин про шевченківські свята у Празі. «Студенський вісник», Прага, р. IV, № 3, 1926, стор. 2—3.

ність з історією власного краю, виховає національну свідомість і врятує народ від загибелі. Поет палко вірив, що настане час, коли народ визволиться... І так, як він бажав свободи своєму народові, так бажав і свободи усьому слов'янству, усьому людству. Шанобливо поцілував він перший номер «Колокола» Герцена і в чудовому вірші схилився перед пам'яттю «святого чеха, великого мученика, славного Гуса».

За своє прагнення свободи він тяжко страждав. Уряд Миколи I фізично вбив Шевченка, уряд Миколи II хоче вбити посмертно його пам'ять. Микола I власноручним листом заборонив засудженому поетові писати й малювати, Микола II забороняє відзначати його ювілей, ставити йому пам'ятники, конфіскує його твори.

За його поезію, за його прагнення свободи й за його страждання за свободу ми любимо його разом з вами і відзначаємо його пам'ять, що не може зникнути. В його імені ми разом з вами протестуємо проти некультурного насильницького почину царського уряду. І разом з вами і з ним ми віримо, що

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!...»⁸

Ця промова, процитована майже повністю, показує, під яким гаслом пройшов у Празі напередодні першої світової війни шевченківський вечір, що викликав невдоволення німецької преси. Після промови виступили з привітаннями в подібному дусі представниця чеського товариства «Вільна думка», яка висловила протест проти переслідувань українців у царській Росії, та один хорватський студент і два члени українських празьких товариств. Основну промову виголосив відомий уже нам Ян Махал.

У своїй спогадах він ширше спиняється саме на цьому вечорі:

⁸ Čas, ze dne 18. března 1914.

«Згадую про це свято дещо більше тому, — пише Ян Махал, — що воно звернуло на себе особливу увагу німецької преси у Празі й трактоване як політичне. В часописі »Kritik öffentlicher Angelegenheiten« (ред. Отто Паєр) з'явилася в березні 1914 року стаття з впадаючим в очі заголовком »Ein tschechischer Protest gegen den russischen Zarismus«. Автор тої статті найперше висміює звисока скромно поставлену сцену в театрі, що представляла бідну селянську українську світлицю, а в ній «між кількома поганенькими корчиками лавру стояло Шевченкове погруддя, прикрашене розкішно золотом од Пексідра». Зі статті видно, що авторові головно ходило про те, щоб зробити з шевченківського свята визначну політичну демонстрацію чеського народу проти Росії. Отже дослівно говорить він таке:

«Неспокійні російські партії та бадьорий граф Бобринський хотять війни з «обома германськими державами» (Прусією та Австрією), щоб визволити слов'янських братів з обіймів матері Германії; але чехи, здається, тепер уже позбулися охоти, щоб їх Росія визволила».

Так виужив німецький шовініст пієтичного Шевченкового свята для політичної агітації й чисто культурному святу приписав значення виключно політичної демонстрації проти Росії взагалі. Здається, що хотів тим також звернути увагу й чеського загалу на демонстративний характер шевченківських свят у Празі. Справа була ще загострена тим, що сталося це все напередодні світової війни 1914 року»⁹.

Війна перервала традицію влаштування шевченківських вечорів у Празі, і вона відновилася щойно 1921 року. В буржуазній Чехословацькій республіці в той час жило чимало українських емігрантів, які згодом заснували найрізноманітніші організації різних політичних напрямів. До Чехословаччини потрапило багато військовополонених як із східної України, так і з Галичини. Чимало українців тут жило ще з часів Австро-Угорщини. На початку 20-х років до Праги приїхали й українські полонені з Італії, які не відразу після припинення воєнних дій могли

⁹ Махал, цит. твір, стор. 2—3.

повернутись на Радянську Україну. Значна кількість цих колишніх полонених тимчасово залишилася у Чехословаччині і навчалась у чеських вищих учбових закладах. Серед них був і відомий тепер народний художник СРСР Василь Касіян. Згодом, на початку 20-х років, ряд цих студентів одержало радянське підданство і заснувало в Празі своє товариство українських студентів — громадян УРСР, що навчалися у вищих учбових закладах Чехословацької Республіки.

Отже, як бачимо, вже з самого початку українська еміграція в Чехословаччині політично диференціювалася. Між нею не було і не могло бути політичної єдності. І кожне з цих угруповань намагалось використувувати ім'я великого Кобзаря, по-своєму трактувало його твори й відзначало ювілеї. Звичайно, на таких вечорах часто бували присутні й чехи, а також студенти інших національностей.

З повідомлення газети «*Rudé právo*» ми довідуємося, що шевченківський вечір відбувся в Празі 7 травня 1921 року з ініціативи українських студентів, об'єднаних тоді в організацію «Українська академічна громада». Його було влаштовано в одному з визначних чеських будинків — у так званому Репрезентаційному домі.

Влаштовували вечори й різні організації української буржуазно-націоналістичної еміграції. Однак треба сказати, що вони не мали значного впливу на широку чеську громадськість.

На шевченківських вечорах, що їх організувала прогресивна частина української молоді, за свідченням В. І. Касіяна, виступав Зденек Неєдли та інші чеські діячі. Виголошували промови й такі вчені, як згаданий уже Ян Махал, академік Їржі Горак і літературознавець Франтішек Тіхий.

У Слов'янській бібліотеці в Празі ми знайшли кілька запрошень, які свідчать про те, що такі шевченківські вечори у 30-х роках організували також чеські українські середні школи, в яких навчалися у переважній більшості діти галичан, що внаслідок першої світової війни оселилися в Чехословаччині, а також молодь із Закарпаття. 1934 року з нагоди 120-річчя від дня народження Т. Шев-

ченка вечір його пам'яті організувало товариство «Чехословацько-українська єдність» спільно з «Українською академічною громадою» в Брні. На ньому виступив з доповіддю про Шевченка чеський письменник Ольдржіх Земек.

1939 року, коли широко відзначалося 125-річчя від дня народження Т. Шевченка, в Празі було організовано вечір, що мав уже ширше значення. Його проведенням відзв спеціальний спільний чесько-український комітет по відзначенню свят Т. Шевченка. Головою комітету було обрано Франтішека Главачека, одного з перших перекладачів творів І. Франка та Б. Грінченка на чеську мову. Ім'я Ф. Главачека, особисто знайомого з І. Франком, М. Павликом, В. Гнатяком та рядом інших українських прогресивних діячів, нерозривно зв'язане з історією чесько-українських літературних зв'язків кінця минулого століття.

Вечір проходив під девізом: «Щоб усі слов'яни стали добрими братами». Це було за чотири дні до віроломного нападу на Чехословаччину німецьких фашистів. Організували його Чеська академія наук із Слов'янським інститутом з одного боку і так званий «Український вільний університет» із згаданим Чесько-українським святковим комітетом з другого. Участь в організації українських буржуазно-націоналістичних установ позначилася на самому вечорі.

Організатори цього вечора не ставили собі за мету показати Шевченка таким, яким ним по праву пишається Радянська Україна¹⁰. І все-таки факт широкого святкування його ювілею свідчив про те, що ім'я такого поета України, яким був великий Кобзар, не могла врешті замовчувати навіть буржуазна Чехословаччина, яка протягом майже 20 років не пропагувала його творів між широкими колами чеської та словацької громадськості. Саме тому цей вечір мав на той час надзвичайно велике значення. Пам'ятний він для нас як тому, що це був, власне,

¹⁰ Цей шевченківський вечір став своєрідною маніфестацією чехословацько-радянської дружби і антифашистською демонстрацією. За спогадами сучасників, прогресивні чеські студенти поширювали на ньому антидержавні листівки.

останній визначний культурний захід, здійснений у Празі напередодні окупації Чехословаччини фашистами, так і тому, що до 1951 року це був найурочистіший шевченківський вечір у нашій країні.

Від імені президента Чеської академії наук та мистецтв вечір відкрив професор Мірослав Гисек. Професор Їржі Горак прочитав доповідь на тему: «Шевченко і слов'янство», а О. Колесса, який виступив чеською мовою, говорив про щире ставлення пражан до творчості великого Кобзаря. Як зазначала чеська преса¹¹, на вечорі було багато представників громадськості, а також міністерств та інших установ.

Про цікаву подію, пов'язану із святкуванням 125-річчя від дня народження Шевченка, розповів нам генеральний консул Чехословацької Республіки в Києві Рудольф Шміць, тоді — заступник генерального секретаря Союзу друзів СРСР. Саме напередодні окупації Чехословаччини фашистами, 14 березня 1939 року посол СРСР у Празі Александровський влаштував у приміщенні радянського посольства вечір на честь українського поета. На вечорі було чимало прогресивних чеських діячів, і між ними Зденек Неєдли. Під час святкування, о 6-й годині вечора в посольство надійшло повідомлення, що фашистські танки переїхали через чехословацький кордон і вступили до міста Моравська Острава. Того вечора Зденек Неєдли не повернувся більше додому. На другий день вранці, коли фашисти зайняли Прагу і німецьке гестапо прийшло на квартиру до заслуженого чеського вченого, палкого пропагандиста і поборника чехословацько-радянської дружби Зденека Неєдлого, вони його там уже не знайшли. Просто з шевченківського вечора він пішов у підпілля, а звідти поїхав у Радянський Союз, де боровся проти фашизму своїм полум'яним словом.

1954 року, коли в Чехословаччині відзначали 30-річчя возз'єднання України з Росією і Зденек Неєдли згадував про окремі моменти з історії чесько-української дружби, він, природно, не міг схвильовано не згадати і цей шевченківський вечір 14 березня сумної пам'яті 1939

¹¹ Lidové noviny, 1939, č. 10.

року, який, за його словами, був тоді останнім культурним заходом у Чехословаччині, що набрав значно більшої ваги, ніж просто літературний. Тож правдиво і переконливо звучать слова Зденека Неєдли: «Так ми, власне, ішли разом із Шевченком до тієї великої подальшої боротьби»¹².

Друга світова війна, роки жорстокої боротьби проти фашизму знову перервали у Чехословаччині традицію відзначення шевченківських днів. Та це було б і неможливо. Адже фашисти придушили б усіляке намагання пропагувати між широкою чеською громадськістю ім'я того поета, народ, батьківщина якого так пристрасно боролися не лише за свої права, а й за інші народи, що стогнали під ярмом фашистської навали.

Після перемоги над фашизмом, в нових історичних умовах, коли в Чехословаччині було встановлено народно-демократичний лад, зовсім по-новому прозвучало в Чехії і ім'я Тараса Шевченка. Його починає широко пропагувати чеське радіо, а з 1951 року, з часу урочистого відзначення 90-річчя з дня смерті поета, знову відновлюється святкування шевченківських вечорів. На них Шевченко постає перед чеською громадськістю не в тому вигляді, як його намагалися представити українські буржуазні націоналісти, а як поет — провісник соціальної революції, як такий, чиею спадщиною має цілковите право пишатися Радянська Україна, вся сім'я вільних радянських соціалістичних республік, все прогресивне людство світу.

Ініціатором відзначення шевченківських днів у Чехословаччині 1951 року була Спілка чехословацько-радянської дружби. При ЦК цієї спілки був створений невеличкий комітет, який опрацював програму торжеств. За його постановою офіційний урочистий вечір Т. Шевченка у Празі відбувся 10 березня 1951 року в пражькому Національному театрі. На ньому були присутні представники чехословацького уряду, міністерств, громадських організацій та установ. На сцені було встановлено погруддя Т. Шевченка з великим написом: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте».

¹² Věčná družba, op. cit. str. 11.

З доповіддю про життя і творчість поета виступив начальник відділу культури і преси канцелярії президента Республіки Франтішек Нечасек. Текст доповіді, як уже зазначалося, опубліковано в журналі «Nový život». Відрадно те, що активну участь у цьому вечорі поруч з професіональними акторами, такими як Й. Пруха, Й. Плахи та соліст оперного театру Е. Гакен, узяла чеська молодь. Вокальний ансамбль вісімнадцятої празької гімназії проспівав ряд українських народних пісень. На закінчення першої частини концерту він виконав «Заповіт» під час якого всі присутні встали. Ансамбль трудової молоді ім. Ю. Фучіка виконав «Закарпатську сюїту».

Подібні урочисті шевченківські вечори були тоді організовані у ширших масштабах також у ряді інших міст Чехословаччини. Крім того, вони відбулися в численних філіях Спілки чехословацько-радянської дружби. Так, молодіжний ансамбль працівників ЦК цієї спілки під нашим керівництвом підготував спеціальну програму, з якою виступив перед її працівниками та ще у двох празьких філіях спілки.

Березень 1951 року в Чехословаччині Спілкою чехословацько-радянської дружби було оголошено місяцем Радянської України, під час якого чехословацька громадськість ознайомлювалася не лише з постаттю самого Шевченка, але й з життям Радянської України. Тоді ж випустили у Празі невеличкий збірник, матеріалів про Україну і Шевченка під назвою «Тобі, Україно».

Отже, шевченківські свята сприяли й сприяють ще більшому зміцненню чехословацько-радянської дружби.

1954 року в Празі було засновано Гурток українських трудящих (в основному вихідців із Закарпаття та Східної Словаччини, переважно — колишніх бійців чехословацького корпусу генерала Людвіка Свободи.) Власне, це був хор. До гуртка входило також багато чехів і словаків. З 1955 року цей гурток за допомогою чеських установ щороку організовує в Празі шевченківські вечори, в яких основну концертну програму виконує власними силами.

Перший такий вечір відбувся в березні 1955 року. На ньому з промовою «Шевченко та чехи» виступив автор цієї праці. В наступні роки з доповідями виступали викладач філологічного факультету Карлового університету

Вацлав Жідлицький, співробітниця Слов'янського інституту З. Генік-Березовська. Із ширшою програмою організував гурток шевченківський вечір у 1959 році, з нагоди 145-річчя з дня народження поета. Доповідь на ньому прочитав працівник Чехословацько-радянського інституту Ч. Аморт. У вечорі взяло участь близько шестисот чоловік, надійшли привітальні телеграми від ряду установ Радянської України¹³.

Навіть цей побіжний огляд усе міцніючої традиції шевченківських вечорів дає змогу спостерігати, що ім'я Тараса Шевченка пропагується в Чехословаччині не самими лише перекладами й статтями. Увагу широкої громадськості привертають до українського поета-революціонера також святкування його ювілеїв. На жаль, про ці заходи пишуть дуже мало, їх ніхто не реєструє, вони дуже швидко забуваються. А навряд чи треба доводити, що такі ювілеї мають іноді вирішальне значення для пробудження зацікавленості певним письменником у людей, які раніше про нього або зовсім не чули, або чули дуже мало. Ми самі мали змогу переконатися в цьому під час антракту шевченківського свята в празькому Національному театрі, коли присутні ділилися своїми враженнями з приводу щойно прочитаних зі сцени віршів. Багато хто з них, мабуть, розшукав після цього твори Шевченка, щоб ближче з ними познайомитися. А пригадаймо ще, наприклад, що видатний чеський вчений Ян Махал, за його свідченням, саме завдяки одному з таких вечорів довідався, що Шевченко був не лише великим поетом, а й талановитим художником.

¹³ На жаль, «Літературна газета», яка час від часу повідомляє про подібні шевченківські вечори, чомусь не згадує про ці празькі святкування.

Особливо урочистий характер мало останнє з них. Воно, між іншим, відбулося через 20 років після шевченківського вечора в Празі, влаштованого напередодні нападу фашистів на Чехословаччину.

Принагідно слід відзначити, що на сторінках української радянської преси досі не рецензувалися численні чеські видання творів Тараса Шевченка. Це тим більш прикро, що на перше дореволюційне видання творів Т. Шевченка чеською мовою, яке вийшло у Празі 1900 року, відразу з'явилося кілька українських рецензій, між іншим і Івана Франка.

Шевченківські
виставки

Якщо досі майже не писалося в пресі про шевченківські вечори, то про виставки, присвячені пам'яті українського поета, взагалі нічого не згадувалося. А вони також посідають значне місце у справі популяризації його імені й творчості. Однак ті сухі й скупі дані, які пощастило знайти, свідчать, що хоч до цього виду пропаганди вдавалися значно рідше, усе ж він має порівняно давні традиції і навіть досить цікаві.

Якщо зазирнути трохи в давнину, то можна побачити, що в Празі Шевченкові твори експонувались уже в минулому столітті. 1876 року там було засновано Комітет для світової виставки журналів і рукописів. Виставка мала відкритися десь восени того ж року. Але, як повідомляє чеська преса, в той час у Празі «не знайшли приміщення, де можна було б виставку влаштувати». Вона відбулася у травні — червні 1877 року і для неї було зібрано велику кількість автографів найвизначніших діячів світу.

Саме в той час, коли виставку організовували, у Празі жив О. Русов, який разом з Ф. Вовком видавав двотомний «Кобзар». Газета «Pražský denník» повідомляла, що збірка автографів підготовчого комітету «збагатилася двома томами автографів Тараса Шевченка — власноручно написаних його віршів, з яких менший супроводив славетного поета під час заслання, і щоб сховати від очей шпиків, поет носив його в чоботах»¹⁴.

Як бачимо, на виставці були експоновані найцінніші автографи поезій Т. Шевченка разом з його відомою захалявною книжечкою. В каталозі виставки їх зазначено за номерами 384 і 385.

Про значний інтерес до них громадськості свідчить і той факт, що їх згадувала чеська преса. Це, мабуть, був єдиний випадок, коли чехи змогли на своїй батьківщині познайомитися з автографами українського поета.

Окрему шевченківську виставку влаштовано в Празі за три дні до окупації Чехословаччини фашистами. Вона відкрилася 12 березня 1939 року в пражькому Національному музеї. Організаторами її були Чеська академія наук

¹⁴ Pražský denník, 11, 1876, č. 212.

та мистецтв, Слов'янський інститут і ряд інших чеських та українських установ. Виставку відкрив голова кураторію Національного музею Ф. Главати і президент Чеської академії наук та мистецтв професор Г. Шуста¹⁵. На ній було широко показано літературну творчість Т. Шевченка в оригінальних виданнях, а також у перекладах на багато мов світу, і художню — репродукції з його картин.

Це, мабуть, була перша тематична шевченківська виставка в Чехословаччині.

12 березня 1951 року в Дзеркальному залі старовинного празького Клементина з нагоди 90-річчя від дня смерті поета Спілка чехословацько-радянської дружби та Слов'янська бібліотека у Празі також організували велику шевченківську виставку. Матеріали її розмістили у двох залах. У першому — «Шевченко — життя і творчість», — було висвітлено такі теми: «Людина та борець», «Художник та поет», «Шевченко в російській літературі», «Шевченко у нас», «Шевченко у світовій літературі». Другий зал відтворював сьогоднішню батьківщину поета — «Шевченко і Україна сьогодні». Матеріал було розподілено на такі частини: «Життя і праця народу в Українській РСР», «Розвиток промисловості та сільського господарства в УРСР», «Українська радянська література — спадкоємець Шевченка».

Отже, метою організаторів цієї виставки, матеріали якої здебільшого належали Слов'янській бібліотеці, було яскраво показати Шевченка у зв'язку з історичним розвитком його батьківщини. На її відкритті виступив з промовою професор Юліус Доланський, присутні були представники різних громадських і культурних організацій країни.

З приводу цієї виставки Центральний комітет Чехословацько-радянської дружби випустив брошуру «Тарас Шевченко. 1814—1861. Виставка про життя і творчість», в якій передруковано згадану вже нами статтю З. Недлого 1939 року, невелике дослідження Ю. Доланського

¹⁵ Lidové noviny, 1939, č. 10.

«Шевченко у нас», «Дати життя й творчості Т. Шевченка», а в кінці коротко згадується про упорядкування виставки.

Протягом останніх років у Чехословаччині в ювілейні шевченківські дні організуються окремі невеличкі виставки, зокрема старанням Слов'янської бібліотеки у Празі.

Шевченко у чеському образотворчому мистецтві.

До цього часу ще зовсім не порушено питання про зацікавлення Шевченком чеських художників та скульпторів. А дарма! І в цій сторінці культурних зв'язків між нашими народами ми знайшли б чимало цікавих, часто ще зовсім невідомих фактів. Ми далекі від того, щоб давати якийсь критичний аналіз живописних або скульптурних праць чеських авторів, присвячених українському поетові. Однак нема найменшого сумніву, що деякі відомості про цю не порушену ще проблему чеського шевченкознавства зацікавлять і літературознавців, тим більше, що окремі такі факти безпосередньо зв'язані з чеськими статтями про поета.

Появі оригінальних творів чеських авторів передувало опублікування ряду портретів Шевченка і деяких ілюстрацій до його творів. Так читачі вперше познайомилися з особою поета, дістали певне уявлення про життя й побут на Україні.

Першу ілюстрацію, яка супроводить чеську статтю про Шевченка, було опубліковано на титульній сторінці журналу «Světozor» 24 березня 1870 року. Це, власне, гравюра, дуже точно і вірно виконана Б. Крігубером за однією з відомих фотографій Шевченка. 1884 року в журналі «Zlatá Praha» (№ 44, стор. 532) знаходимо інший портрет поета. Під ним зазначено, що його вигравірував для журналу Ян Вілімек. Мова йде про популярний портрет Т. Шевченка в кожусі та шапці, опублікований у I томі празького видання «Кобзаря», з якого Вілімек зняв дуже точну копію. Цей портрет на початку XX століття передрукувало ще кілька чеських журналів.

Говорячи про минуле століття, на нашу думку, варто також згадати, що всі переклади з Шевченка Франтішека Худоби, опубліковані в журналі »Světozor« 1884 року, були ілюстровані російським художником, вихідцем з України, М. Каразіним, який жив тоді у Празі. Ці переклади разом з ілюстраціями Каразіна вийшли того ж року окремим виданням у збірнику «Нива». Вони прекрасно відтворювали українську природу і побут. Шкода, що тепер їх ніколи не друкують в окремих ілюстрованих виданнях творів Шевченка. Переклади Фр. Худоби — це до цього часу єдиний приклад ілюстрованого видання шевченківських віршів у Чехії.

Починаючи з кінця ХІХ століття чеська преса, вміщуючи статті про Шевченка, часто супроводила їх портретами поета. Але це в основному усе ще були передруки з українських видань.

Однією з перших оригінальних робіт чеських майстрів образотворчого мистецтва, присвячених образу великого поета України, можна вважати проект пам'ятника Шевченкові, виконаний на конкурс 1910 року. Фотографія цього проекту зберігається в експозиції Київського державного музею Т. Шевченка. На ній зображено групу постатей, а на вершку скелі стоїть, розкинувши руки, сам Шевченко. Під фотографією написано, що це проект пам'ятника Т. Шевченкові роботи невідомого скульптора, що прислав його під девізом «Марія». А в дійсності — це праця чеського скульптора Віліма Аморта (1864—1913), який протягом певного часу жив на Україні. Щоправда, зображення поета далеке від нашого уявлення про нього, однак уся композиція пам'ятника в цілому свідчить про те, що чеський скульптор намагався надати своєму твору українського національного характеру, хоч це йому і не зовсім вдалося.

Про долю самого проекту цього пам'ятника нам так і не пощастило нічого довідатись. Невідомо, як уціліла, невиразна вже сьогодні фотографія у Київському музеї, є, мабуть, єдиним джерелом, на основі якого можна скласти собі уявлення про цей твір¹⁶.

¹⁶ В цит. збірнику »Věčná družba« опубліковано фотознімки деталі цього проекту.

Говорячи про створення пам'ятника Шевченкові на Україні, можна навести ще інші не менш яскраві докази того, що чеські скульптори намагалися внести і свій вклад у цю справу. Однак, якщо в першому випадку можна послатися хоча б на фотографію проекту, то в інших ми позбавлені цієї можливості. Проте, можливо, навіть ці сухі повідомлення про факти, до цього часу не відомі ні на Україні, ні в Чехословаччині, спричиняться до щасливішої знахідки інших дослідників.

На початку 30-х років Уряд Радянської України оголосив міжнародний конкурс на пам'ятник Шевченкові в Харкові. Конкурс був закритий і до цього часу не було відомо, хто брав у ньому участь. Та ось нещодавно нам пощастило знайти нерозпечатані конверти, в яких розкриваються девізи його учасників.

Ми були здивовані, довідавшись, що у конкурсі взяли участь також скульптори Чехословаччини. Цей факт багатозначний. Адже відомо, що в той час офіційна політика буржуазної Чехословаччини була спрямована проти Радянського Союзу, а отже й проти Радянської України. Участь чехословацьких скульпторів у конкурсі на пам'ятник Т. Шевченкові, оголошеному Радянською Україною, свідчить про те, що чехословацький народ уже невдовзі після перемоги соціалістичної революції прихильно ставився до молодого ще тоді Країни Рад. Чеські митці знали про конкурс й охоче працювали над втіленням образу українського «мужицького» бунтаря.

Другу міжнародну премію на цьому конкурсі здобув прогресивний український скульптор, який віддавна жив у Празі, Ф. Бринський¹⁷ (девіз «Галичина»). Архітектором проекту був чех С. Вацек.

Під девізом «Трактор 13579» надіслав свій проект чеський скульптор К. Т. Нейман; під девізом «Харьков

¹⁷ Бринський був одним з перших авторів погруддя В. І. Леніна, яке він виконав у Празі на початку 20-х років для радянської делегації, що їхала до Відня. Ця робота Бринського широко відома як у Чехословаччині, так і в СРСР та в інших країнах світу.

1930» — архітектор Й. С. Свобода і скульптор Рудольф Бржеза¹⁸.

У той же час, коли в Харкові будували пам'ятник Т. Шевченкові, «Українська громада» почала збирати кошти для встановлення невеличкого пам'ятника Кобзареві у Брні. «На користь побудови пам'ятника» було навіть випущено 1933 року брошуру «Тарас Шевченко»¹⁹. Автором її був натхненник ідеї спорудження пам'ятника, чеський письменник Ольдржіх Земек. Пишучи свою працю, Земек користувався вступом Б. Лепкого до I тому «Повного видання творів» Тараса Шевченка, що вийшов 1919 року. Брошура Земек, хоч і в незначній мірі, все ж відбивала погляди її видавців. Автор не бачить у створенні Української Радянської Соціалістичної Республіки завершення боротьби українського народу за своє визволення й згадує про його нібито «безвихідне становище». Це ще один яскравий доказ того, що реакційна українська еміграція використовувала найменшу можливість, прагнучи дезорієнтувати чеську громадськість в питаннях про історичну долю українського народу.

Для нас ця брошура цікава тим, що в ній на фронтиспісі надруковано фотографію проекту пам'ятника Шевченка, здійсненого скульптором Емілом Глазицею. Це погруддя поета. Його зображено уже в літньому віці, глибоко замисленим і навіть засмученим.

Наприкінці брошури О. Земек, згадуючи про давні зацікавлення в Чехії творчістю Шевченка, з жалем від-

¹⁸ Користуючись нагодою, ми хотіли б звернути увагу шевченкознавців на потребу вивчення матеріалів цього досі зовсім не дослідженого міжнародного конкурсу на проєкт пам'ятника Т. Шевченку. Нам пощастило знайти в рукописному архіві відділу Інституту літератури ім. Т. Шевченка нерозпечатані конверти з девізами його учасників. Виявляється, що в ньому брало участь чимало німецьких скульпторів, а також митців Чехословаччини й Польщі. Незважаючи на наші розшуки, нам досі не вдалося знайти самі проєкти. Мабуть, музеям Шевченка в Києві та Каневі слід було б зацікавитися цією справою та збагатити свої фонди матеріалами, які б наочно ілюстрували, наскільки широко був відомий Шевченко за межами Радянського Союзу, як розуміли і відображали у своїх творах його образ зарубіжні скульптори.

¹⁹ Oldřich Zemek, Taras Ševčenko, Brno 1933.

значав, що чеською мовою ще не видано більш повного видання вибраних творів поета.

«Добрим прикладом культу українського генія в нашій республіці, — писав він, — буде пам'ятник поета, здійснений скульптором Емілом Главицею, який збирається побудувати у Брні українсько-чеський комітет. Я подав думку про створення цього пам'ятника, тому що вважаю Шевченка найбільшим слов'янським поетом».

Однак ця ініціатива О. Земека не знайшла ширшого відгуку в буржуазній Чехословаччині²⁰. Пам'ятник Шевченкові, хоч він мав бути зовсім невеличкий, так і не було побудовано.

Чеські художники і в наш час продовжують цікавитись Шевченком. Після урочистого святкування 90-ї річниці дня смерті поета, у 1952 році чеська художниця Жофія Копецька намалювала темперою його великий портрет. Художниця добре ознайомилася з усіма приступними їй фотографіями, портретами й автопортретами Шевченка. Портрет Шевченка роботи Копецької було виставлено на пражській виставці художників і його закупила канцелярія президента Республіки Антоніна Запотоцького. 1954 року цей портрет ми опублікували у двох чеських журналах²¹.

1954 року в Празі було виконано ще одну чеську оригінальну ілюстрацію (до статті М. Мольнара «Тарас Шевченко та ми»), опубліковану в газеті »Literární noviny« (№ 10). Вона має підтекстовку «Молодий Т. Г. Шевченко». Автор її — художник Павел Лиси. Він, мабуть, не був знайомий з ранніми автопортретами поета і, можливо, тому створений ним образ зовсім не схожий на справжнього Шевченка. Його не можна навіть співставити з вдалою працею Жофії Копецької.

²⁰ Ініціативу Земека привітала тільки редакція журналу »S'ovanský přehled«. 1934 року в невеличкій замітці писалося: «Характерною для нашої симпатії до Шевченка є думка побудувати йому пам'ятник у Брні... У Празі мала б бути Шевченковим іменем названа якась вулиця».

Ця пропозиція також не була тоді здійснена. Питання про те, щоб назвати одну з пражських вулиць іменем великого Кобзаря, було порушене нами на сторінках того ж журналу ще раз у 1954 році, однак так само безрезультатно.

²¹ Див. журн. Slovanský přehled a Praha—Moskva, č. 3 za 1954 r.

Крім цих двох згаданих портретів в останні роки не з'явилося більше оригінальних робіт чеських художників про Т. Шевченка. Але треба зазначити, що й тепер статті про нього у чеській пресі дуже часто супроводжуються численними репродукціями загальновідомих портретів поета, його власних картин, а також іноді праць видатних українських радянських художників, зокрема В. І. Касіяна. Повоєнні чеські видання творів Шевченка здебільшого не ілюстровані, за винятком видань 1946 та 1951 років, де опубліковано репродукції з робіт самого поета.

Перед чеськими художниками стоїть почесне завдання — допомогти перекладачам творів Шевченка зробити їх ще доступнішими читачеві, створити добрі ілюстрації, як це зроблено у виданні «Енеїди» І. Котляревського та великої збірки вибраного з української народної поезії, що вийшла у Празі під назвою «Україна співає».

Шевченко у чеській музиці. Зацікавлення українськими народними піснями на слова поета.

Народні мелодії на тексти Шевченка вже давно цікавлять чеських музикантів. У 80-х роках XIX століття на Україні збирав народні пісні відомий чеський художник, етнограф, музикант

і письменник Людвік Куба. Він перший видав кілька зразків українського багатоголосся у власних записах і серед них — чудовий хор «Зацебетав соловейко». Куба вважав текст хору народним, але насправді, — це уривок з відомого твору Шевченка «Причинна». Так чеський художник збагатив українську фольклористику, мабуть, єдиним записом зразка українського багатоголосся на слова великого Кобзаря кінця минулого століття.

У 1921 році в серії «Пісеньки з Росії» (№ 5) у Празі виходить окремим виданням пісня «Дніпро». Як зазначено у підзаголовку, «Слова вільно написав за мотивом Т. Шевченка Іван Грозний», супровід на фортепіано — Б. Леопольд. Це, власне, відома пісня «Рече та стогне Дніпр широкий», досить популярна у Чехії. Останнім часом вона була надрукована в кількох перекладах у Празі, а також окремим масовим виданням.

Видатний чеський композитор Й. Ферстер написав

1933 року для празького українського мішаного хору чудовий твір на слова Шевченка — хор «Садок вишневий коло хати» (переклад Ружени Єсенської). На жаль, він сьогодні мало відомий, хоч і заслуговує на увагу. Чеський композитор, який у своїй творчості не раз виявляв інтерес до України, звернув увагу й на цей широко відомий вірш, на слова якого на Україні створено кілька народних мелодій і хорів композиторів-професіоналів. Й. Ферстерові пощастило надзвичайно майстерно передати настрій весняного українського вечора, коли біля хати зібралася на вечерю всю сім'я й соловейко не дає матері поучати свою дочку, яка подає вечерю. Спів соловейка у хорі відтворено партією сопрано без слів. За висловом чеської критики, «якщо це соло виконує легкий, ясний голос, залишається незабутнє враження. Сам Ферстер створив дуже мало таких сугестивних творів»²².

Цікавляться у Чехії народними мелодіями на слова Т. Шевченка також у наші дні. Після «Ребе та стогне Дніпр широкий» привернув увагу «Заповіт». Загалом у Чехії в зв'язку із шевченківськими ювілеями пропагують також і українську пісню. Так, 1951 року з нагоди 90-річчя від дня смерті поета Спілка чехословацько-радянської дружби у збірнику «Тобі, Україно» опублікувала, крім згаданих двох пісень на слова поета, також ряд інших українських народних пісень. Видавництво «Svět sovětů» того ж року в упорядкуванні Єлени Душкової випустило збірник двадцяти українських народних пісень (з українським та чеським текстами)²³. У ньому теж опубліковано «Заповіт» і «Ребе та стогне Дніпр широкий». У невеличкій вступній статті, яку написали студенти українського відділу Карлового університету, говориться про те, що цей збірник виходить з нагоди ювілею великого українського письменника Шевченка.

Як результат зацікавлення українськими народними піснями на слова Т. Шевченка та про нього самого, 1954

²² J. B. Foerster, *Život a dílo*. Praha 1949, str. 283.

²³ *Ukrajinské lidové písně*. Sestavila a zharmonisovala Elena Dušková. Předml. napsali ukrajinisté filosofické fakulty Karlové university. Poznámku k ukr. textu Michal Molnár. Svět sovětů, Praha 1951, — *Zpěvník písní SSSR*, 5.

року в Празі з нагоди 140-річчя від дня його народження виходить чеською та українською мовами ювілейний збірник пісень «Україна в піснях», упорядкований М. Мольнаром. У першому розділі збірника «Народні пісні на слова Т. Г. Шевченка» вміщено двадцять три, а в наступному — «Народні пісні про Т. Г. Шевченка» — дві пісні та ряд коломийок. Далі в розділі «Українські народні і знароднілі пісні» опубліковано сорок пісень з різних областей України.

За винятком двох пісень шевченківської частини цього збірника, які переклав Мілан Яріш, всі інші перекладено Яном Владіславом. Переклади здійснено дуже добре. Їх можна співати так само легко, як і оригінал.

По суті, ця добірка українських пісень на шевченківські тексти й про нього була першою спробою упорядкувати їх, зібравши докупи. На той час ніде ще не було зібрано в один збірник більше народних варіантів пісень на слова поета.

Отже, як бачимо, Чехія є тепер, мабуть, єдиною країною за межами України, де систематично популяризуються народні українські пісні, так чи інакше пов'язані з творчістю Шевченка. Таким чином чеська громадськість має змогу наочно переконатися у правдивості тих слів, що, як зазначається у передмові до останнього збірника, на Україні народ твори свого улюбленого поета читав по-своєму: *не читав їх, а співав*.

1958 року в додатку до згаданого вже нами окремого чеського видання «Назара Стодолі» Шевченка опубліковано чотири музичні твори на тексти пісень до п'єси композитора Алойса Палоучка. Йдеться про пісню Галі «Гой, гою, гою! Що зо мною, що я!», колядку «Бачить же бог, бачить творець», пісню хазяйки «Зоря з місяцем над долиною» та Стехи «Через гору піду». Ідея видати «Назара Стодолю» так, щоб п'єсу легко було поставити на сцені, безперечно заслуговує на схвалення. Саме з цією метою видавництво «Orbis» і супроводило видання перекладу піснями, режисерськими примітками та порадами щодо побудови сцени. Однак ознайомившись з мелодіями зазначених пісень, відразу відчуваєш, що їх створила людина, мало знайома із специфікою української народної пісні. Їх не можна

вважати вдалими, і шкода, що у цьому виданні не використано справжніх українських мелодій, з якими ця п'єса іде на Україні²⁴.

Наведені факти, які, можливо, можна було б доповнити ще якимись невідомими нам даними, дозволяють зробити висновок, що Шевченкова творчість znana чеським композиторам. Конкретним виявом цього є чудовий твір чеської національної музики — хор Й. Ферстера, який слід було б зробити приступним і українській громадськості. Крім того, чехи тепер мають найкращу за межами України можливість познайомитися в оригіналі і рідною мовою із зразками народних пісень на слова Шевченка, а це сприяє кращому розумінню народності творчості українського Кобзаря.

Художня література чеською мовою про Шевченка.

Ім'я Тараса Шевченка в Чехії стає відомим також з різних літературних художніх творів. Щоправда, таких оригінальних творів досі було написано дуже мало. Однак вони є і навіть мають досить давню історію. Так, наприклад, чеський письменник Франтішек Квапіл у 1893 році випустив у Празі збірку своїх невдалих літературних нарисів «Жінки та коханки слов'янських поетів»²⁵, з яких один присвятив Шевченкові. Фр. Тіхий, говорячи у названій вже нами праці про вплив Шевченка на чеських письменників, зазначав: «Посередній вплив мала Шевченкова індивідуальність на творчість... Франтішека Квапіла... який... присвятив Шевченкові нарис «Княжна Репніна», використавши для цього, щоправда, польське джерело»²⁶.

²⁴ Щоправда, на Україні «Назар Стодоля» не виходить з нотним матеріалом, а, отже, видавництву важко було б, мабуть, його придбати. Може, цей приклад дасть поштовх якомусь з українських видавництв випускати іноді подібні п'єси з нотними додатками, що, без сумніву, сприятиме вдалій постановці їх на сцені, особливо за кордоном.

²⁵ Kvařil Fr. Princezna Repninová. Ženy a milenky slovanských básníků. Praha 1893, str. 119—135.

²⁶ Фр. Тіхий. Шевченко в чеській та словацькій літературах. Цит. твір, стор. 366—367.

Ці слова Фр. Тіхого некритично сприйняли деякі радянські дослідники і використали їх як незаперечні у своїх працях. Так, наприклад, про такий «вплив Шевченка» на Квапіла згадує останнім часом Є. П. Кирилюк.

Коли вже вважати, що тематика нарису про якогось письменника є свідченням його впливу на оригінальну творчість автора цього нарису, то в такому випадку можна було б твердити, що на творчості Квапіла, крім Шевченка, позначився ще і вплив Пушкіна, Міцкевича, Словацького, Лермонтова, Кольцова та ряду інших поетів, про яких він писав. З таким же успіхом, вірніше так само недоречно було б говорити, наприклад, про «вплив» Шевченка на творчість С. Васильченка, О. Ільченка, О. Іваненко тільки у зв'язку з тим, що вони відтворили його образ у своїх художніх творах. І коли вже говорити, під яким впливом узявся Квапіл до написання свого нарису про Шевченка, то в такому випадку слід звернутися не до нього, а до польської літератури, як це зазначив і Ф. Тіхий, а до нього Л. Луців, зокрема до письменника Равіти-Гавронського, що не дуже-то симпатизував українській літературі. Саме він 1887 року опублікував нарис «Шевченко і княжна Варвара Репніна».

Квапіл на 121—134 сторінках згаданого збірника подає коротесенькі відомості про дитячі роки Шевченка, не зазначивши навіть, коли поет народився. Потім він відразу переходить до його перших любовних захоплень і особливо увагу звертає на участь Шевченка в товаристві «мечмордія» під час його першого перебування на Україні та на його стосунки з княжною В. Репніною. Слідом за своїм польським попередником автор тут припускається прикрої псмилки і виявляє повне нерозуміння Шевченкової творчості, заявляючи: «Як згубно впливала ця звичка (себто пияцтво. — М. М.) на Шевченка, видно з того, що з часу свого від'їзду з Петербурга він не написав нічого, що могло б помножити його славу, жодного вірша, який можна було б поставити поруч «Катерини». Не становлять винятку ані «Сон», ані «Кавказ», та і їх

²⁷ Квапіл, *op. cit.* str. 130.

²⁸ Там же, стор. 134.

швидше слід приписати благодатному, ідеалізуючому впливу княжни Варвари»²⁷.

Далі Квапіл, згадуючи про життєвий шлях поета, детальніше спиняється на його знайомстві з Репніною, а закінчуючи свій нарис, згадує у зв'язку із Шевченком про Марка Вовчка та Ликеру.

Що Ф. Квапіл був мало ознайомлений з літературою про Шевченка, видно з останнього речення, де він пише, що поет «спочиває на Смоленському кладовищі, а не серед широкого степу, як він хотів — і це його бажання не здійснилося»²⁸. Ці слова опубліковано 1893 року, тоді, коли з багатьох чеських статей і навіть з енциклопедії вже було відомо, що прах поета перевезено на Україну, в Канів.

Отже, ознайомлення з цим нарисом позбавляє щонайменшої змоги говорити про якийсь «вплив» Шевченка на цього чеського письменника. Проте нарис, хоч він і мав ряд ідейних помилок, відіграв деяку позитивну роль, щоправда, дуже незначну. Це був перший твір про Шевченка, опублікований в окремому чеському виданні художньої прози. І в ньому, поряд із зовсім зайвою згадкою про прикрі деталі з життя поета, говорилося про нього, як про «великого художника й першого поета й розрадника свого народу».

З оригінальних чеських художніх творів про Шевченка можна назвати лише один — вірш «Кобзар», що його написав та опублікував у згаданій вже нами брошурі «Тарас Шевченко» (1933 р.) моравський поет Ольдржіх Земек. Простий формою вірш переказує біографію Шевченка. Автор підкреслює соціальне звучання його поезії, проте і на цьому вірші, так само як на статті, позначився вплив ідеології українських буржуазних націоналістів. Так, зокрема, в кінці вірша Земек закликає українців здійснити заповіт поета і розбити «свої кайдани». Нема сумніву, що він тут мав на думці Радянську Україну, яку під впливом реакційної еміграції не вважав вільною батьківщиною українського народу.

Останнім часом ім'я Шевченка знову починає з'явля-

²⁷ Literární noviny, 1953, č. 45, str. 7.

²⁸ Čs. voják, 6, 1957, str. 21.

тися в чеській художній прозі. Ми зустрічаємося з ним в окремих нарисах, присвячених Україні, що були написані під безпосередніми враженнями від туристських подорожей по Радянському Союзу. Відомий письменник Їржі Марек у своєму нарисі «Розповідь про місто Київ»²⁹, вперше опублікованому 1953 року, тепло згадує про любов до Шевченка на Україні, про його пам'ятник, про київські установи, названі ім'ям поета, про захоплення киян його поезією. Спеціально поетові присвячено невеличкий нарис Отакара Бруна «Шевченкова кімната», опублікований у 1957 році в журналі «Československý voják»³⁰. Автор зворушливо й тепло пише про будинок-музей Т. Шевченка у Києві, а у зв'язку з цим подає ряд фактів з життя поета. Згадує він і центральний київський музей Т. Шевченка. Загалом чеські туристи часто діляться у себе на батьківщині враженнями від екскурсій до цього музею.

Однак треба сказати, що чеські письменники та поети ще й досі не звернули належної уваги на постать поета, не написали про нього повноцінних художніх творів. Їх іще жде завдання художньо зобразити в національній літературі щире ставлення українського поета до чеського народу, змалювати його велич і значення так, як це вони вже зробили щодо інших видатних слов'янських поетів³¹.

Цю прогалину в чеській літературі заповнюють перекладні українські художні твори, що були останнім часом видані у Празі. Ми маємо на думці повість Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», чудого ілюстровану В. І. Касіяном, що вийшла з післямовою та примітками перекладача Р. Гульки 1954 року, та повість Олександра Ільченка «Петербурзька осінь», яка з'явилася 1952 року в його ж перекладі. Обидві повісті значною мірою спричинилися до пробудження серед чеської громадськості, зокрема молоді, зацікавлення Шевченком. І хоч у даному випадку.

³¹ Цікаво тут буде пригадати, що уже в 1914 році чеський славіст і поет А. Черний написав дуже вдалого вірша «Привіт Івану Франкові». У поетичній формі він майстерно змалював образ Франка і його значення для рідного народу.

йдеться про українські твори, їх, на нашу думку, теж слід згадати у цьому розділі, оскільки вони, як художні переклади, стали вже надбанням сучасної перекладної чеської літератури.

* *
*

У цьому розділі ми намагалися показати, якими різноманітними шляхами пропагувалася і тепер пропагується гворчість Шевченка в Чехії. Разом з тим тут хотілося звернути увагу й на те, що українським поетом цікавилися не самі лише літературознавці та письменники, а й художники, скульптори та композитори. Ми бачили, що чехи для пропаганди імені Шевченка використовували також присутність у Чехословаччині й самих українців, які, зі свого боку, виявляли певну ініціативу в цьому напрямку. У зв'язку з цим до чеського читача доходило ряд різноманітних трактувань творчості українського поета, серед яких виразно помітно два напрями, в залежності від того, хто й якими джерелами користувався для своїх праць та з якою метою їх писав. У першому випадку Шевченко виступав таким, яким він був насправді, яким його знає український народ — поетом-революціонером, глашатаєм соціальної справедливості та дружби між народами. У другому його образ намагалися спотворити, приписуючи йому буржуазно-націоналістичну ідеологію. Цей останній напрям позначився і на працях чеських авторів, але в дуже незначній мірі. Ще менше він торкнувся широких кіл чеської громадськості.

У зв'язку з цим треба зазначити, що емігрантська література, і українська і російська, не користувалася авторитетом серед чеського читача. Про це зокрема добре сказано у передмові до бібліографії «Радянський Союз у письменстві Чехословаччини», написаній прогресивним чеським діячем Вацлавом Беговнеком³²:

³² Бібліографію було вилено 1936 року Товариством культурних і економічних зв'язків з СРСР у Празі. Майже весь тираж книги знищили фашисти, і вона тепер являє собою велику бібліографічну рідкість.

«Ця література ніколи не мала великого впливу на внутрішнє життя Чехословаччини і найменше там, де вона займалася своїми приватними справами. Вона залишилась ізольованою від чехословацького життя, як взагалі більшість російської, української та іншої еміграції. Там, де вона у своїх проявах наближалась до чехословацького життя або шукала шляхів, щоб зрозуміти нові політичні обставини в себе на батьківщині, — її становище було кращим . . .»

Цей останній факт, про який говорить Вацлав Беговек, якнайкраще пояснюється тим, що чеський народ з великою радістю зустрів перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, створення Радянського Союзу, і з напруженою увагою та цікавістю стежив за життям країни.

Для того, щоб всебічно змалювати різні способи пропаганди Шевченкового імені і його творчості в Чехії, слід було б ще додати, що останнім часом з цією метою використовуються також радіомовлення й телебачення. На жаль, про ці заходи тут ширше конкретно говорити не можна, оскільки це вимагало б особливих систематичних спостережень і досліджень. Можна лише загалом сказати, що вони великою мірою сприяють популяризації творчості Шевченка в Чехословаччині.

Завдяки усім цим заходам, про які говорилося вище, а також завдяки фільму «Зломлені кайдани», ім'я Шевченка стало ще більш відомим найширшим колам чеського народу.

V.

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО НА СЛОВАЧЧИНІ

«О, Шевченку Тарасе, Ти чудовий поете України! Велика Твоя слава як художника, але ми тут Твоїх картин не бачили і власне навіть Твого «Кобзаря» не читали, не перечитували...»

Такими словами відомий словацький письменник і літературознавець Штефан Крчмері (1897—1955) починає свою статтю «Про Тараса Шевченка», якою він хотів звернути увагу своїх співвітчизників на творчість великого українського поета і художника. Написана десь близько 1930 року, ця стаття не вийшла друком за життя її автора. Тільки 1955 року, незабаром після смерті Штефана Крчмері, її опубліковано Йозефом Банським і автором цієї праці¹.

Однак слова, якими вона починається, не втратили актуальності свого звучання аж до останнього часу. І ось у квітні 1959 року в Братіславі вийшов у світ перший том словацького тритомного видання вибраних творів

¹ Bányk J. a Molnár M. Štefan Krčméri a ukr. literatúra, op. cit. str. 849.

Тараса Шевченка, яким словаки хотіли гідно відзначити 100-річчя від дня його смерті. Це видання врешті донесло палке слово українського Кобзаря до широких кіл словацького народу, одного з безпосередніх слов'янських сусідів Радянської України.

Незважаючи на безпосередню географічну близькість цих двох народів, а також на надзвичайну подібність національної і соціальної долі словаків та українців, зокрема закарпатських у минулому (в силу історичних умов Закарпатська Україна — сьогоднішня Закарпатська область УРСР і Словаччина протягом століть входили до складу феодальної Угорщини), вони ще донедавна були дуже мало обізнані з культурою і літературою один одного.

Щоправда, не можна заперечити наявності незначних намагань обох сторін при складних соціальних й національних умовах їхнього розвитку зацікавитися один одним, взаємозбагатити свої культури. Однак ці спроби були такими слабкими і принагідними, що не справили значного впливу на жодну з них.

На Україні в кінці ХІХ ст. на сторінках львівської преси з'явилося кілька принагідних перекладів невеликих віршів словацьких класиків, зроблених Павлом Грабовським². Іван Франко, що, як відомо, серйозно цікавився розвитком слов'янських літератур, також звернув увагу на словацьку культуру. 1876 року в журналі «Друг» було надруковано його рецензію на збірник творів незначного словацького письменника, сьогодні вже майже забутого Душана Сави Пепкіна. При цьому Франко дав дуже цікаву характеристику словаків:

«Безперечно, словаки — один із найзамічатільніших народів цілої Слов'янщини, іменно під взглядом своєї історичної долі і свого характеру. Від поконвічних часів лишені незалежності, вони довгі віки стогнали і стогнуть під тяжким гнітом, сли уже не фізичним, то певно моральним, своїх бутних сусідів, мадьярів. «Словак — не чоловік», — то поговорка мадьярська, — то ціха їх посту-

² Кілька досі неопублікованих перекладів П. Грабовського з словацької поезії вищено в II томі академічного видання творів Грабовського.

повання від прадавніх часів з тим безталанним народом . . . »³.

Згодом Франко переклав один вірш видатного словацького письменника Само Халупки, який вийшов друком тільки у 1955 році.

Оскільки нам відомо, перше книжкове видання перекладу на українську мову із словацької літератури було здійснено вже на Радянській Україні (1952 р., повість сучасного письменника Володимира Мінача «Смерть ходить по горах»⁴). Після того з'явилися українські переклади кількох творів сучасних словацьких прозаїків (Франьо Краля⁵, Петера Ілемніцького⁶, Франтішека Гечка⁷, Теодора Фіша⁸, Мілоша Крна⁹, Рудо Моріця¹⁰, Катерини Лазарової¹¹ та інших). Однак, на жаль, до цього часу на Україні не перекладено жодного твору словацьких письменників-класиків ХІХ ст., не вийшло жодної збірки словацької поезії, жодного драматичного твору.

На Словаччині українській класичній і сучасній літературі приділяли і приділяють значно більше уваги. 1914 року словацькою мовою вийшов, а згодом був перевиданий невеличкий збірник «Єврей та інші оповідання» Івана Франка. Приблизно у той же час було перекладено одну з історичних повістей західноукраїнського письменника Андрія Чайковського. Викликали зацікавлення також українські народні казки. Останнім часом вперше з'явилися окремими виданнями в словацькому перекладі твори Михайла Коцюбинського, Марка Вовчка, І. К. Карпенка-Карого, Панаса Мирного. Далі виходять окремими

³ «Зв'язки Ів. Франка . . . », цит. твір, стор. 260.

⁴ Переклад С. Пархомовської. Київ, «Радянський письменник», 1952.

⁵ Буде, як не було. Роман. Переклад зі словацької Б. Данека, Київ, Держлітвидав України, 1956.

⁶ Незорана нива. Роман. Переклад М. Климпотюка, Ужгород, 1955.

⁷ Дерев'яне село. Роман. Переклад Б. Данека та ін., Київ, «Радянський письменник», 1955.

⁸ В огні. Повість. Переклад Г. Пашко та М. Романа, Київ, «Молодь», 1957.

⁹ Повернуся живий. Роман. Переклад Т. Величко-Безгудової та А. Сулименка. Київ, Держлітвидав України, 1959.

¹⁰ Вибух. Повість. Переклад Б. Данека, Київ, «Молодь», 1958.

¹¹ Осине гніздо. Роман. Переклад Ю. Черногорова, Київ, «Радянський письменник», 1959.

виданнями твори Івана Франка, а, крім того, з 1956 року в Братіславі почато п'ятитомне видання вибраного із спадщини великого Каменяра. Дедалі більше починають з'являтися в словацьких перекладах твори українських радянських письменників, яких уже вийшло близько сорока видань.

Нарешті, визначною подією у справі розповсюдження української літератури на Словаччині можна вважати уже згадане тритомне видання творів Тараса Шевченка, що виходить у Словацькому видавництві художньої літератури. Воно заслуговує особливо серйозної уваги саме тому, що не є випадковим зверненням до творчості українського Кобзаря, а викликане щирим прагненням заповнити ту чималу прогалину в перекладній словацькій літературі, яка відчувалася до останнього часу.

І тільки тепер, за умов широкого розквіту національних культур у соціалістичній Чехословаччині стало можливим подумати про систематичне ознайомлювання трудящих Словаччини з кращими зразками прогресивної української літератури, в тому числі зокрема і з творами славетного сина українського народу Т. Шевченка. Певно, не без інтересу буде розповісти про той важкий шлях, який довелося пройти шевченківському слову, перш ніж воно стало відомим широким колам словацьких читачів.

* * *

*

Слава великого Кобзаря докотилася до Словаччини вже у ХІХ ст. Вперше ми зустрічаємо його ім'я на сторінках словацької преси на початку 60-х років, у зв'язку із похороном українського поета. Була ця звістка зовсім непомітною, перейнятою, мабуть, з петербурзької преси. Однак вона свідчила про те, що словаки живо цікавилися подіями, які відбувались у громадському житті їх східних слов'янських братів.

Згодом, через п'ять років у газеті «Pešťbudínske Vedomosti»¹², що виходила в Будапешті, з'явилася вже не-

¹² Pešťbudínske Vedomosti, 1866, č. 86.

личка стаття, в якій Тарасові Шевченку було приділено більше місця. Вона написана після шевченківського вечора, влаштованого 1866 року у Відні українськими студентами з нагоди 5-річчя від дня смерті Кобзаря. У вечорі взяли участь також представники молоді інших слов'янських народів. Внаслідок цього вийшла згадана вже нами невеличка брошура «Тараса п'яти роковини у Відні 26-го лютого 1866 року» (Відень 1866 р., стор. 32), в якій опубліковано, між іншим, і промову одного чеха.

Відомості про свято, яке стало своєрідною маніфестацією слов'янської солідарності, потрапили до ряду слов'янських газет і журналів. У газеті »Reštbudínske Vedomosti« на нього відгукнувся статтею «Про бесіди» відомий свого часу словацький вчений і письменник Гостівіт Тісовський¹³. Він повідомляв, що 10 березня русини України (а не Угорщини, підкреслював автор) відзначили у Відні музично-декламаційною академією пам'ять свого великого поета. Відомості про Шевченка були у Тісовського досить невиразні, однак не можна не відзначити тієї симпатії, з якою він писав про нього й про Україну:

«Україна, вже це слово здатне викликати в нашій уяві образ країни пустинної, але чарівної . . .

Пам'ять про раніше славні часи України запалила духа студіюючої молоді руської, а надія на краще майбутнє розправила крила їхньої душі — вони відзначили річницю свого воскресителя. А хто ж був той Тарас Шевченко? — Поет і козак».

Далі подаються відомості з біографії Шевченка до 1838 року. Надзвичайно стисло сказавши про шлях його дальшого творчого розвитку, автор називає поета (на його думку, певно, по-українськи) «батюшком народу».

Як бачимо з наведеної цитати, в той час на заході мали дуже туманне уявлення про Україну. Романтичне

¹³ Гостівіт Тісовський — справжнє ім'я Лойко Густав (1843—1871) — класичний філолог, навчався і у Відні. Його поезії вийшли у трьох збірниках: «Голоси з чужини» (1865), «Спогади» (1865), «Звуки Гемерські» (1867). У 1870 році вийшли вибрані поезії та оповідання Тісовського.

зацікавлення нею на Словаччині, а ще раніше в Чехії значною мірою поживалося після ознайомлення з творами так званої української школи польських романтиків, які часто друкувалися в перекладах у чеських і словацьких журналах та виходили окремими виданнями.

У цей час, як ми вже мали нагоду переконатися, про Шевченка досить багато писалося в чеських журналах. Час від часу в них почали з'являтися й переклади його віршів. Певна річ, що з цих журналів довідувалися про Шевченка і словаки. Це тим очевидніше, що словацька преса, відчуваючи брак власних статей про українського письменника, прямо відсилала своїх читачів до чеських праць про нього. Так, наприклад, у замітці в газеті «*Národní noviny*» (1872, № 130) повідомляється про вихід обширної статті Вацлава Дундера про українського поета в чеському журналі «*Osvěta*».

1876 року, коли на Україні так званим «емським указом» було заборонено друкувати українською мовою будь-які книги і привозити їх з-за кордону, в Празі, як відомо, виходить «Кобзар» — перше на той час повне нецензуроване видання творів Т. Шевченка у 2-х томах, яке у значній кількості потрапило на Україну та до інших слов'янських країн, зокрема й на Словаччину. На сторінках газети «*Národní noviny*»¹⁴ (1881 р., №№ 97, 98) з'являється досить велика стаття про Шевченка відомого словацького популяризатора російської літератури Сама Бодіцького (1850—1919), названа «Співець України». Як епіграф автор подає такі слова поета у власному перекладі:

»Dumy moje, dumy moje
Kvety moje, děti.
Vychoval vás, naľubal vás
Āamže vás podieti?«

Ця стаття, власне, вперше знайомить словацьких читачів з життєвим і творчим шляхом Т. Шевченка. Автор широко використав у ній статтю про поета з чеської енци-

¹⁴ Samo Bodický, Spěvec Ukrajiny, *Národní noviny*, 1881, č. 97—8.

клопедії Рігра, відомий автобіографічний лист поета до редактора журналу «Народное чтение», статтю М. Костомарова, вміщену в журналі «Русский вестник» (1881 рік), та спогади Тургенева і Полонського, що їх О. Русов опублікував у празькому «Кобзарі».

Захопившись посланням Т. Шевченка до П. Й. Шафарика, словацький письменник переклав і подає у статті такий уривок з цього відомого твору:

A o div mrtvolý vstaly
oči roztvorily.
A brat s bratom objali sa
a prehovorili
slovo tichej ľubosti
na veky a veky. —
Začali tieť v jedno more
tie slovanské rieky.

Жаль, що Само Бодіцький не здійснив переклад усього цього послання, яке у словаків, що дали світозі П. Й. Шафарика, викликало б, напевно, щире зацікавлення, тим більше, що цей твір на той час було перекладено на кілька мов і він користувався досить великою популярністю.

Наприкінці своєї статті Само Бодіцький публікує переклад популярного шевченківського вірша «Садок вишневий коло хати», до чого його спонукали спогади Тургенева в празькому «Кобзарі», де Бодіцький прочитав про цей вірш щире визнання захоплення. Словацький перекладач вже заздалегідь говорить про те, що він подає цей вірш лише «у недосконалому перекладі», оскільки, мовляв, як вже про це сказав П. Куліш, «уся сила й краса малоруської мови лише йому одному (Шевченкові. — М. М.) відкрилась», яку «важко передати чужою, хоч і спорідненою мовою».

Думаємо, що цікаво тут буде навести повністю цей перший переклад із Шевченка, тим більше, що ще й досі в шевченкознавстві панує думка (див., наприклад, праці О. Євніної, Є. Кирилюка, М. Неврлі), ніби вперше словацькою мовою Шевченко заговорив щойно 1896 року:

Sádek víšňový kolo chaty,
Chrásty nad víšňami hrajú;
Oráči s p'uhy vřzgjú,
Spevajú idúce dievčatá,
Matky s večerou čakajú.

Závoj večera kolo chaty;
Večerná vstáva zornička,
Večeru podáva dievčička;
A mati chce ju naučati
Nemože však pre slavička.

Pokládla mati kolo chaty
Hrbu ma'ých deti svojích.
Sama zdriemla si pri nich,
Zatichlo vše .. len dievčatá
A zpevný slávik nezatich.

Хоч переклад, як казав і сам Бодіцький, справді не можна назвати досконалим, все ж у ньому більш-менш близько відтворено дух оригіналу, в усякому разі краще, ніж це зробив через кілька років у Празі Ф. Халупа.

Стаття Бодіцького довго була єдиним словацьким голосом про Шевченка.

Після Бодіцького на українського поета знову звернули увагу щойно через 15 років. Ізідор Жіак, відомий під псевдонімом Сомолицький (1863—1918), поет і перекладач творів Лермонтова, Кольцова, Гюго, опублікував у популярному журналі »Slovenske Pohľady« (1896, том 16, стор. 345) вірш «Минають дні, минають ночі». Переклад Сомолицького вільний. Замість 32 авторських рядків він має лише 24. Не додержано ритму. Збіднено емоціональне забарвлення шевченківського заклику проти бездіяльності та байдужості до навколишнього світу. Ось приклад: Шевченкових вісім рядків:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше спати-спати.
І спати на волі.
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув.

Сомолицький подає скорочено у такий спосіб:

Strašné je rabstvo — väčšia muka,
Spíš-li, keď voľná tvoja ruka...
Bez stopy sa vytratíť.
Jedno vtedy — mrieť či žiť.

Цим перекладом, мабуть, і вичерпуються випадки, коли твори Шевченка або відомості про нього потрапляли на сторінки словацької преси в ХІХ столітті.

Незначна кількість заміток про Шевченка і перекладів його творів, що їх ми знаходимо у словацькій пресі минулого століття, не свідчить однак про те, що творчість українського поета була мало відома серед словацької громадськості, зокрема поміж письменниками. Що це було якраз навпаки, показує один надзвичайно цікавий факт, аналогію до якого можна знайти, мабуть, лише в болгарській літературі, на розвитку якої великою мірою позначився вплив творчості Т. Шевченка.

Невідомо досі, де і коли словацький поет Ондрей Милослав Белла (1851 — 1903), який писав під впливом народної пісні, познайомився з творчістю Тараса Шевченка. Будучи військовослужбовцем, він побував за межами своєї батьківщини і, між іншим, на Україні (помер Белла у Кракові). Саме Україні Белла присвятив свій найбільший поетичний твір — поему «Анна Данилівна».

Доля поеми надзвичайно цікава. За життя О. М. Белли вона не була опублікована. Щойно 1922 року словацький літературознавець і письменник Ш. Крчмері опублікував в журналі »Slovenské pohľady«¹⁵ неповний її текст (без закінчення). У тому ж 1922 році Крчмері знайшов переклад на словацьку мову вірша Т. Шевченка «У тієї Катерини», здійснений братом О. М. Белли Петером Беллою, відомим підсевдонімом Горал (1842—1919). Крчмері опублікував цей переклад у тому ж журналі в замітці «Джерело О. Беллі «Анна Данилівна»¹⁶, в якій відзначив, що основою сюжету твору О. М. Белли і є цей

¹⁵ Slovenské pohľady, 1922, str. 352—374.

¹⁶ Там же, рік 1922, стор. 645—646.

вірш Т. Шевченка. Тим самим він натякнув, що на думку про написання поеми його навів Горал. Пізніше Ф. Тіхий висловив цю думку ясніше, прямо пишучи про залежність оригінального твору від перекладу і отже тим самим заперечуючи можливість безпосереднього знайомства О. Белли з творчістю українського поета. Проте це твердження спростовує, на нашу думку, як біографія О. Белли, так і той факт, що, як нам вдалося встановити, переклад Шевченкового твору «У тієї Катерини» був надрукований (а отже, можливо, і здійснений) Горалом через два роки після смерті брата О. М. Белли, 1905 р. (у популярному словацькому журналі »Dennica«, стор. 14—15). Там же він надрукував тоді і ряд інших своїх перекладів творів слов'янських поетів, між іншим і вірш Некрасова.

Крчмері справедливо підкреслив, що твір словацького поета, хоч у ньому й використано шевченківський сюжет, зовсім оригінальний. Однак його здивувало нібито обірване закінчення поеми і, порівнявши його з віршем Шевченка, він зробив висновок, що це, мабуть, недокінчений твір. Справді, через сім років дослідник виявив рукопис поеми (раніше він користувався копією) і відразу, у тому ж журналі опублікував її закінчення¹⁷.

Як відомо, вірш Т. Шевченка «У тієї Катерини» зовсім невеликий. Він складається з 66 рядків. Поема О. Белли поділена на 10 частин і має 1920 рядків. Словацький поет зберіг народно-пісенну побудову вірша (у Шевченка переважно 8-6-8-6, тільки іноді 6-6-8-6, а у Белли — 6-6-6-6, тільки іноді 6-6-8-6 або: 8-6-8-6).

Пригадаймо стисло зміст Шевченкового твору. До Катерини із Запоріжжя приїздять гості: Семєн Босий, Іван Голий та Іван Ярошенко. Кожен радий би віддати все, що має найдорожчого, зробити неможливе заради неї. Але Катерині нічого не треба, Вона просить визволити з неволі її брата. Запорожці поїхали. Двоє з них загинуло, а третьому вдалося щасливо повернутися. Та Катерина привітала не брата, а свого милого:

¹⁷ Там же, рік 1929, стор. 308—309.

— Це не брат мій, це мій милий,
Я тебе дурила...

Запорожці помщаються Катерині і їдуть у степ.

У творі словацького поета героїня Анна Данилівна. Вона ось уже три роки жде свого милого Аксима, який потрапив у татарський полон. Її вірна товаришка Добрина сповіщає про приїзд гостей — трьох юнаків, що з них Анна може вибрати собі нареченого: хороброго Івана Голого, дотепного та багатого Зуба і Вдовиченка, який «вміє так чудового грати». Але дівчина сумно каже, що серце її не розвеселити, аж поки Аксим не прилетить у вільну Україну (I).

Анна все тужить за коханим. Просить Добриню осідлати їй коня, щоб хоч трохи погуляти в степу, розвіяти свій сум. Там вона поринає у мрію, лине думками до Бахчисарая. Ось їй уже здається, що вона визволяє Аксима. Та раптом голос Добрині нагадує їй про дійсність. Гости вже приїхали і ждуть (II).

Данилівна врешті зустрічає юнаків. Їй тяжко.

Краще мені нині	Radšej bych si ľahla
Бути в домовині —	do hrobu za živa —
Без Аксима жити,	Bez Ax'ima byť ja
Тільки сльози лити.	nemôžem šťastlivá.

думає вона.

Усі трое юнаків говорять Анні про своє кохання і про те, що хочуть з нею одружитися. Але дівчина відповідає, що не повеселіє доти, поки її брат Аксим страждатиме у турецькій неволі. Голий, Вдовиченко і Зуб присягають у степу на могилі визволити Аксима. Хто це зробить, той одружиться з Анною (IV). Анна Данилівна зажурилась:

Буду я проклята	A bude mi kliati
В усій Україні,	Ukrajina celá —
Не зазнаю щастя	a já nikdy, nikdy
При лихій годині.	nebudem veselá.

Вона шукає поради, звертаючись до попа, до своєї товаришки (V). Тим часом Іван Голий, нещасливо упавши з коня, вмирає з її ім'ям на вустах (VI). Вдовиченко визволяє Аксима, прикованого кайданами до скелі. Однак їх обох лозлять татари і Вдовиченко гине від татарської шаблі. Аксима поранено (VII).

Розлючений татарський хан наказує скарати Аксима, але в цей час сповіщають про приїзд послів від турецького султана. Посли пропонують ханові спільно виступити проти Москви і обіцяють йому за це Україну. Хан наказує привести Аксима, щоб він востаннє розважив його і гостей піснею. Аксим просить звільнити його від пут: «Козак іншим співає лише без кайданів», — і починає пісню про Україну, про Анну, про швидку перемогу козаків над бусурманами. Розгніваний хан велить вивести Аксима і стратити його (VIII).

Другого дня вранці хан довідується, що замість турків він приймав переодягнених українських козаків, які напали на справжнє посольство і пограбували його. З козаками тікає з в'язниці і Аксим (IX).

Анну Данилівну мучать привиди загиблих козаків Івана Голого та Вдовиченка. Добриня сповіщає їй, що з Криму повертається Зуб. Він приводить Аксима і радо каже Анні привітатися з братом, та тут довідується, що це її наречений, і, обурений, карає дівчину. Аксим кидається на нього, але Анна, вмираючи, признається, що в усьому винна тільки вона, і просить їх помиритися, простити їй і помолитися за неї. Аксим цілує Анну, нарікаючи на свою долю. Краще б він загинув був у Криму! «Ти не смів загинути, — гогорить Зуб, — ти повинен боронити Україну! Хай наш гнів буде проти ворогів!» Обидва вони, поцілувавши бліде лице Анни і перехрестившись, їдуть до козацького війська (X).

Як бачимо, словацький поет використав шевченківські (а також фольклорні) мотиви, щоб змалювати широке історичне тло, людські характери, висловити свої думки про долю українського народу, показати любов запорожців до рідного краю та прагнення захищати його від ворогів. Крім того, автор намагається відтворити картини поетичної української природи.

У словацькій літературі це єдиний чималий поетичний твір, повністю присвячений Україні. Крім того, це, мабуть, єдиний приклад, який можна було б навести, говорячи про конкретний вплив творчості українського Кобзаря на словацьку поезію.

Наведені вище факти переконують нас у тому, що Шевченкові твори, хоч вони й були майже невідомі широкій словацькій громадськості, вже у ХІХ ст. цікавили деяких словацьких поетів. Однак у порівнянні з іншими слов'янськими народами — особливо чехами, поляками, болгарами — це зацікавлення було дуже незначним. Говорячи вище про причини, які обумовили такий стан речей, зокрема про надзвичайно тяжкий соціальний і національний гніт, якого словаки зазнавали в минулому з боку пануючої угорської шляхти, та про незацікавленість представників консервативної словацької інтелігенції зближенням з українським народом і ознайомленням з його культурою, ми обминули ще один надзвичайно важливий момент, характерний для словацької дійсності кінця ХІХ століття. Йдеться про вплив реакційної преси царської Росії, що регулярно потрапляла на Словаччину. Саме він, цей вплив, спричинився до того, що тут просто не визнавали української мови.

Таке ставлення до цілого народу і його мови було підсилене ще й діяльністю закарпатських «москвофілів».

Ці погляди, що були поширені серед певної групи словацької інтелігенції, яскраво проявилися, наприклад, в одному нещодавно нами знайденому листі відомого культурного діяча Йозефа Шкультети до реакційного професора Київського університету Тимофія Флоринського, чорносотенця, запеклого ворога української мови. Останній заборонив нею користуватися на археологічному з'їзді, що відбувся в Києві 1899 року. Цей факт викликав велике обурення в ряді слов'янських країн. Натомість Шкультети, як є видно з листа, палко його привітав:

«Пишете, — звертається Шкультети до Флоринського, — що багато хто обвинувачує Вас з приводу малоруської мови на з'їзді... Перед нами — словаками Рус не потребує виправдовуватись щодо цього. В усьому, що робиться ім'ям малоруської мови, ми бачимо прагнення ослабити російську єдність, російську могутність, і тому

кожна така справа противна нашій душі і мислі. Для нас це ворожа махінація. Адже нам досить знати, що ці прагнення підтримує Відень. Як відомо, підтримують їх і у Львові, і в Чернівцях! Ми, дорогий Тимофіє Митровичу, і в цьому питанні з Вами — усі — кожен порядний словак (тільки та наша молодь, що навчається в Празі, псується). Маємо з того прикrostі, однак за наслідки ми не боїмося. Добрий старий слов'янський дух переможе...»¹⁸.

Цитований лист засвідчує, що консервативне, так зване мартинське коло словацької інтелігенції, яке від царської Росії чекало порятунку для словацького народу, було залежне у своїх поглядах від глашатаїв реакційної ідеології — російських слов'янофілів, царофілів, що не лише не визнавали української нації, а й активно воювали проти всього, що робилось на ниві культурного й національного розвитку на Україні. Це їхнє ставлення до українського народу, яке повністю впливало з офіційної політики царського уряду по відношенню до неруських національностей, що населяли тоді Росію, знайшло свій відгомін і за кордоном. Яким сильним він був на Словаччині ще на початку нашого століття і яку реакційну роль тут відіграв, можна бачити з однієї реакційної статті словацької газети «Národné noviny» (13. I. 1906 р.), авторство якої приписують відомому словацькому письменникові Светозарові Гурбану-Ваянському. Стаття ця давала зовсім невірне, навіть абсурдне уявлення про місце українського народу серед інших народів, безпідставно і зовсім несправедливо засуджувала всю його літературу.

«Кожна по-русинськи видана книга, — читаємо в статті, — є борцем проти слов'янізму. Тому що карликові, строкатим правописом і нариччям позліплювані літератури ослаблюють слов'янського духа... Хто буде вчитися нескладної «мови» всіляких Франків, хто у великому світі читатиме слабкі плоди невідомих «українських» величин? Ніхто, ні душа!»¹⁹.

¹⁸ Лист зберігається у відділі рукописів Публічної бібліотеки АН УРСР в Києві.

¹⁹ Už sa od nepriateľa, Národné noviny, 3. I. 1906.

У царській Росії, що була, за висловом В. І. Леніна, тюрмою народів, суворо заборонялося відзначати пам'ять українського поета на його батьківщині. Проти цього, а особливо проти заборони святкувати 100-річчя від дня народження Т. Шевченка (1914 р.), гостро виступали більшовики, використовуючи ці царські заходи як нагоду, щоб, як писав В. І. Ленін, розгорнути антидержавну пропаганду. Заборона викликала обурення і в ряді інших країн, зокрема, як ми мали нагоду бачити, в Чехії.

На Словаччині у подоланні реакційних поглядів на українську культуру велика заслуга належить новій генерації молододі інтелігенції, яка на початку ХХ століття видавала свій журнал «Průdy». Особливу активність при цьому виявив видатний літературознавець і публіцист, за походженням чех, Франтішек Вотруба, перший перекладач на словацьку мову творів І. Франка, В. Стефаника, Лесі Українки, Б. Грінченка та Б. Лепкого.

Коли минуло 50 років від дня смерті Т. Шевченка і «Národníe povíny», солідаризуючись з реакційною російською пресою, писали, що відзначенням цієї дати на Україні «хотіли б сепаратисти, зрадники та мазепінці пам'ять його осквернити і його ім'я використати в обороні своїх поганих намірів»²⁰, словацький письменник, а згодом відомий політичний діяч Юрай Славік (псевдонім Нересницький) опублікував на сторінках журналу «Průdy» статтю «Тарас Шевченко». Він згадував поета як «співця свободи та запального речника гноблених, понижених»²¹.

«У нас Шевченка взагалі не знають, — читаємо в статті. — А все-таки ніякому народові так не підійшла б його поезія, як саме нашому. Вся його поезія — це клич, співучий клич зболілої, покороної, однак юнацької душі»²².

Користуючись поряд з іншими джерелами і працями з цього питання словінського поета Івана Лаха, Нересницький подає біографію Т. Шевченка і в кінці статті

²⁰ *ibidem*, 1911, č. 32, str. 3.

²¹ *Průdy*, 2, 1911, č. 8—9, str. 333.

²² *ibidem*,

підкреслює, що «деспотизм ще душить весь народ, поезії Шевченка конфіскують ще й тепер»²³.

Свою статтю Нересницький супроводив власними перекладами двох Шевченкових поезій. Це «Минають дні, минають ночі», що раніше перекладав Сомолицький, та «Заповіт». Перший переклад цікавий тим, що Нересницький здійснив його набагато художніше і точніше за свого попередника. Щодо «Заповіту», то в перекладі Нересницького він з'явився повністю навіть на три роки раніше, ніж у Чехії. До того ж, Нересницький виконав його дуже добре, майстерно, вдало відтворивши оригінал. Цей переклад «Заповіту» значно вищий за чеський, здійснений Й. Пелішком і опублікований в журналі «Slovanský přehled». І хочеться привітати ініціативу упорядника збірника «Т. Шевченко. «Заповіт» (в перекладах на 14 мов світу), виданого 1957 року видавництвом АН УРСР, який опублікував серед інших також цей, уже напівзабутий переклад словацького поета.

Заклик Нересницького до співвітчизників ознайомитись із запальною поезією українського співця свободи і його особистий приклад у цьому відношенні на знайшов відгуку. Наступна стаття про Шевченка з'являється на Словаччині щойно через дев'ять років, уже за існування Чехословацької республіки. Для нас дуже цікавим є те, що цей словацький голос про Шевченка з'явився в одному з перших номерів словацької прогресивної лівої орієнтації газети «Hlas ľudu» (I. II. 1920 р.), в якому через рік почав працювати Клемент Готвальд. У статті досить широко говориться про життєвий і творчий шлях поета. Знаходимо в ній і ряд перекладів уривків Шевченкових творів, таких, як «Перебендя», «Єретик», «Сон» та ін. Автор скористався в даному випадку чеською брошурою Яна Махала, де також подано згадувані вже уривки в чеських перекладах.

Автор статті наголошує на революційній спрямованості поетових творів, підкреслює його непохитність у боротьбі проти несправедливості й гноблення людини людиною.

²³ Про Шевченка тоді згадали ще: Slov. Lud. Noviny, r. 2, 1911, č. 19, str. 3—4; Robotnícke noviny, r. XI, 1914, č. 13, str. 6.

пише про ту всенародну любов, яку Шевченко здобув на своїй батьківщині.

Слабка обзнаність словацьких письменників з літературою й історією українського народу, незнання ними української мови, мала кількість творів українських письменників та поетів, що потрапляла тоді на Словаччину — усе це та ряд інших об'єктивних причин спричинилося до того, що українська література, а отже й творчість Шевченка ще довго не могла викликати справжнього зацікавлення у словаків.

Так, у словацькій пресі, що виходила протягом існування буржуазної Чехословацької Республіки, нам поки що вдалося знайти лише два переклади віршів Тараса Шевченка, здійснених у той час. Це «Садок вишневий коло хати» і перші 29 рядків вірша «До Основ'яненка», подані немовби цілий вірш під назвою «Б'ють пороги». Переклади ці були опубліковані 1935 року в газеті «Slovenský denník» (№№ 76, 89). Редакція, мабуть, зустрілась із значними труднощами, бажаючи їх надрукувати, про що свідчить хоча б те, що ці переклади здійснено з чеських Ружени Єсенської. У згаданій статті ім'я Єсенської наводиться як ім'я перекладача, проте навряд, щоб вона сама перекладала ці свої давні переклади з чеської мови на словацьку або виявила якусь ініціативу щодо їх опублікування. Адже після цього, як її збірка вийшла друком у 1900 році, поетеса до Шевченка більше не зверталася.

До згаданих вище причин, внаслідок яких словакам було тяжко знайомитися з українською літературою, слід додати ще й те, що широка словацька громадськість протягом досить довгого часу не мала завжди вірного уявлення про українську націю, яку тоді часто ототожнювала з російською. Це зокрема підтверджує той факт, що, за свідченням газети «Slovenský denník» (18 жовтня 1935 р.), український радянський письменник Іван Микитенко, перебуваючи у 1935 році на Словаччині в складі делегації радянських письменників, в одному зі своїх виступів просив словаків, «щоб не забували, що Радянський Союз — це не лише Росія, що його творять також інші народи, які зараз, на відміну від царської Росії, вільні й рівноправні».

І все ж, незважаючи на згадувані об'єктивні труднощі, деякі словацькі письменники й літературознавці намагалися в міру своїх сил, хоча б окремими статтями наблизити українського поета до словацької громадськості. Згадуваний уже нами Штефан Крчмері, редактор відомого словацького журналу »Slovenské pohľady«, в якому він вмістив кілька різних статей і заміток, саме з цією метою написав і свою статтю «Про Шевченка», про що вже було згадано на початку розділу. Однак з невідомих нам причин її не було опубліковано у той час. У ній Крчмері широко використав одну з праць про Шевченка Івана Франка, відомості з чеської енциклопедії Рігра. Словацький літературознавець співставляє Шевченка з Пушкіним, Рилєєвим і Міцкевичем, а також згадує словацького вченого Павла Шафарика, який, за його словами, мав бути для Шевченка «учителем історії». Крчмері відносить Шевченка до тієї генерації, яку на Словаччині репрезентують Само Халупка, Йонаш Заборський і Данієл Ріхард. Говорячи про Шевченка-художника, він зазначає:

«Малярство Шевченка у своєму розвитку в нас невідоме. Не звернув на нього уваги, здається, навіть Рудольф Клачко, який бував на шевченківських місцях на Україні»²⁴.

Маємо один факт, який свідчить про те, що Штефан Крчмері згаданою статтею не тільки хотів звернути увагу словацьких читачів на великого українського поета, а й сам узявся перекладати його твори. Він взагалі багато працював над перекладами творів іноземних і зокрема слов'янських поетів. У II томі вибраних творів Штефана Крчмері, в якому опубліковано його переклади поезій та п'єс (Братіслава, 1954 р.), знаходимо і Шевченків уривок з драми «Никита Гайдай»²⁵. На жаль, упорядники цього тому Павел Бунчак і Габрієл Рапош не говорять, коли було здійснено цей останній переклад і чи виходив він колись раніше друком.

Можливо, вибір саме цього твору українського поета

²⁴ Sovětská literatura, 1955, str. 854.

²⁵ Štefan Krčméri. Výber z diela. III. Preklady poezie a drám. Rediguje A. Matuška. Zväzok pr p avil P. Bunčak a G. Rapoš. Doslov napísal P. Bunčak. SVKL, Bratislava 1954, str. 237—50.

був обумовлений тим, що Крчмері добре знав російську мову. З української літератури він переклав ще й відомий вірш «Вручаніє» («Я русин был, есм і буду») закарпатського письменника Олександра Духновича.

Словацький літературознавець Рудольф Клачко, ім'я якого називає у своїй статті Крчмері, опублікував у «Slovensk-их pohľad-ax» (1927 р.) невеличку замітку «Тарас Шевченко про Шафарика»²⁶, яка свідчить про надзвичайно малу обізнаність словаків з творчістю українського поета. Немов новину, він повідомляє, що 1845 року Шевченко написав поему «Єретик», і цитує з послання «Шафарикові» невеличкий уривок, безпосередньо адресований до цього великого сина словацького народу, супроводячи його власним прозовим перекладом.

Тим часом у словацькій пресі минулого століття, як ми вже зазначили, це послання згадувалось і навіть цитувалось у статті Само Бодіцького (1881 р.). Дуже часто ішла про нього мова в Чехії, де у ХІХ ст. були відомі два чеські переклади цього твору. Більше того, до появи замітки Клачка вийшло двома окремими виданнями у Празі послання «Шафарикові» разом з усією поемою «Єретик» чеською мовою, не говорячи вже про публікацію на сторінках журналів.

Парадоксально, що на Словаччині ця поема, яка своєю присвятою Шафарикові безпосередньо зв'язує Шевченка із словацьким народом, вийшла в перекладі повністю лише в наш час, 1959 року.

Вже у 30-х роках нашого століття Шевченка знали, ним почали цікавитись на Словаччині не тільки літературознавці. Коли Уряд Української РСР на початку 30-х років оголосив міжнародний закритий конкурс на створення пам'ятника Тарасові Шевченку в Харкові, в ньому взяли участь і словаки. На основі архівних матеріалів нам вдалося встановити, що одним з учасників конкурсу був відомий словацький скульптор Войтех Ігриський, який разом з архітектором Міланом Гармінцем (молодшим) вислав до Харкова свій проект пам'ятника Шевченкові під девізом «Н-1-7».

²⁶ Slov. pohľady, 1927, str. 346.

З нагоди 120-річчя від дня народження поета у словацькому журналі «Eľán» (1934 р.) про Шевченка з'являється стаття, написана на основі «Бюлетеня польсько-українського, присвяченого пам'яті Т. Шевченка». Автор особливу увагу приділяє в ній «Гайдамакам».

1935 рік був для Шевченка на Словаччині вже значно щасливішим. Саме тоді було надруковано два згадані раніше переклади його творів, а на сторінках журналу «Průdy» (1935, XIX, стор. 558—563) — найбільшу до цього часу в словацькій пресі статтю про нього, «Шевченкове ставлення до Польщі та поляків». Вона, до речі, й досі являє собою єдине словацьке дослідження про українського поета, написане не в загальному плані, а присвячене розробці якогось конкретного питання. Автор статті Владислав Бобек, за походженням поляк, тоді — лектор польської мови й літератури братіславського університету (під час в'їни закатований фашистами), на основі тогочасної літератури про Шевченка переконливо показує, що український поет не був ворогом польського народу, що поширене твердження про його неприязне ставлення до поляків помилкове. Бобек підкреслює революційну спрямованість Шевченкових творів, чим вони, на його думку, співзвучні поетичній спадщині болгарського поета-революціонера Христо Ботева.

Подібно до того, як це було в Чехії, зокрема в Празі, у словацьких вищих учбових закладах навчалось чимало української молоді із Закарпаття. Як свідчить «Slovenský denník» (1953, № 66), братіславські закарпатські студенти 15. III. 1935 р. на честь 74-річчя від дня смерті поета влаштували урочистий вечір, у якому взяли участь і словаки. Це повідомлення дає підставу припустити, що таких вечорів у Братіславі відбулося більше.

У березні 1939 року гітлерівці напали на Чехословацьку республіку. До цього призвела зрадницька діяльність чехословацької буржуазії. 15 березня 1939 року, в день, який назавжди залишиться одним з найсумніших в історії чехословацького народу, німецькі фашисти окупували чеські землі, а 16 березня Гітлер оголосив німецький протекторат над Чехією і Моравією. Щождо Словаччини, то 14 березня 1939 року її, згідно угоди з німецьким уря-

дом, було проголошено словацькими фашистами «незалежною» державою.

У цей сумний час, на який припало 125-річчя від дня народження Т. Шевченка, що широко відзначалося в багатьох країнах світу, на Словаччині в журналі «Elán» з'явилася стаття «Слов'янський ювілей».

Цього року березень на слов'янському горизонті, — читаємо в цій статті, — не був надто приязним, а тим більше для святкування поетичних ювілеїв, хоч би яких там видатних, однак, що б там уже в ньому не сталося — власне саме тому, що він був таким драматичним для слов'янського світу — неможливо обійти, не спинившись благоговійно і не задумавшись глибоко та серйозно, його дев'ятий день, який є днем народження великого українського поета, патріота, борця і художника Тараса Григоровича Шевченка».

У статті дуже тепло характеризується творчість і значення українського поета і говориться про те, що словацькому народові він і його доля близькі й зрозумілі, бо словацька історія багато в чому була подібною до української. Автор відносить Шевченка до таких діячів російської культури і літератури, як Герцен, Добролюбов, Чернишевський, Салтиков-Шчедрін, Некрасов і Тургенев. Бажаючи підкреслити народність творчості поета, він цитує відомі слова про нього Добролюбова, зазначаючи: «Стосовно Т. Г. Шевченка вони до останньої літери правдиві»²⁷.

Ще одну ювілейну статтю було опубліковано в братиславському журналі «Služba». Її автор досить широко подає життєпис поета.

«Кобзар» мав в усій Росії великий відгомін, — пише він. — Так, як Шевченко писав, до нього ніхто ще не писав. Що було в цій тоненькій книжечці і як воно було написано, все це було незвично для тодішнього художнього світу... Ніхто до Шевченкового літературного виступу не писав в Росії так відкрито про кривди, заподіяні українському народу, ніхто так вірно не зобразив минуле

²⁷ Elán, 1938/39, 7—8, str 12.

і сучасне України і ніхто не відважився так критикувати українські політичні відносини, як Шевченко»²⁸.

Це була, мабуть, остання окрема стаття про Шевченка, яку ми знаходимо у словацькій пресі до виникнення народно-демократичної Чехословаччини. У тому самому журналі «Elán» 1941 року з'явився переклад «Тарасової ночі»²⁹, здійснений відомим сучасним поетом Яном По-нічаном.

Після визволення Чехословаччини Радянською Армією з-під гніту фашизму і утворення народно-демократичної республіки, на Словаччині розпочався новий період у розвитку культурних та літературних зв'язків з українським народом. Тоді зростає зацікавленість творами великого українського Кобзаря. Цікаво, що любов до Шевченка багатьом словакам, так само як і чехам, прищеплювали під час війни радянські бійці й партизани, спільно воюючи проти фашистів. Багато хто з українських бійців мав із собою «Кобзаря» і читав його своїм словацьким друзям. Саме тоді один радянський воїн подарував невеличку книжечку вибраних поезій Шевченка сучасному словацькому перекладачеві його творів Юліусу Кокав-цезі.

Особливе зацікавлення Шевченком викликав Максим Рильський, який у 1945 році приїхав до Братіслави з нагоди заснування Всеслов'янського комітету.

М. Рильський познайомився з одним із словацьких славістів і перекладачем Рудольфом Бртанєм і подарував йому п'ятитомне видання творів Шевченка, а також «Словарь української мови» Бориса Грінченка.

Рудольф Бртань вперше почув про Шевченка у 20-х роках у Празі від українських студентів, які там тоді навчалися, а також під час лекцій проф. Яна Махала, Олександра Колесси та сучасного академіка Їржі Горака. Згодом він знайомився з українською літературою, навчаючись у Кракові. Там же він уперше читав твори Шевченка. К. Бртаню особливо сподобався «Заповіт». Одержавши від М. Рильського книги, він відразу ж переклав цей твір і анонімно опублікував його в браті-

²⁸ Služba, III, 1939, str. 94.

²⁹ Elán, 11, 1941, č. 8, str. 10.

славській газеті »Pravda« (5 липня 1945 р.) з присвятою М. Рильському, а згодом, переробивши, ще у кількох газетах.

Як згадує сам Рудольф Бртань, він, завдяки цим книгам, подарованим М. Рильським, а також стимульований відомим прогресивним словацьким письменником Петером Їлемніцьким, який хотів, щоб словаки щось знали про українську літературу, почав систематично звертати увагу на Шевченка, публікувати переклади його творів.

1946 року в органі ЦК Комуністичної партії Словаччини »Pravda« з'явилася невеличка стаття «80-річчя смерті Т. Шевченка»³⁰. Слідом за нею (1947 р.) у тій же газеті автор, прихований за криптонімом «М-о» друкує статтю «Тарас Шевченко» з нагоди 133-річчя з дня його народження та 88-річчя смерті³¹, а відомий словацький літературознавець, перекладач «Слова о полку Ігоревім» Ян Коморовський рецензує чеське видання вибраних творів Т. Шевченка, яке вийшло 1946 року в Празі під назвою «Було колись на Україні»³².

1947 року з'являється на Словаччині стаття про Шевченка і в газеті »Nové hlasy«³³, а Рудольф Бртань друкує невелику статтю про поета в газеті »Týždeň«³⁴. У журналі »Živena«³⁵ він опублікував три свої нові переклади із Шевченка («Думи мої, думи мої, ви мої єдині», «Не вернувся із походу» та «Не женися на багатій»). Про Шевченка пише тоді в журналі »Slobodný rozhlas«³⁶ Благослав Гечко.

У наступному 1948 році не знаходимо жодної словацької статті про українського поета. Лише 1949-го Карел Рипачек (за походженням чех), перекладач з укра-

³⁰ Pravda, 1946, č. 58.

³¹ Pravda, 1947, č. 58.

В обох цих вищезгаданих статтях річницю смерті Шевченка визначено неточно. У першому випадку має бути 85, у другому 86-річчя з дня смерті поета.

³² Pravda, 1947, č. 42, str. 4.

³³ 133 výročí narození velkého ukr. umelca a básnika T. Ševčenku. Nové hlasy, 15. 3. 1947.

³⁴ Týždeň, 2, 1947, č. 41.

³⁵ Živena, 1947, č. 79, str. 222—24.

³⁶ Slobodný rozhlas, 3, 1947, č. 12, str. 365.

їнської літератури на чеську і словацьку мови, друкує в братіславській газеті »Lud«³⁷ статтю «Український національний поет Т. Шевченко». У ній він пише про необізнаність словацької громадськості з літературою українського народу і підкреслює, що її мало знають і в Чехії. Згодом у тій же газеті Рудольф Бртань друкує вірш «Ой одна я, одна» без підпису перекладача.

1951 року, коли вся Чехословаччина урочисто відзначала 90-річчя з дня смерті Т. Шевченка, словацька преса знову почала писати про українського поета. У кількох журналах та газетах було опубліковано переклади статей радянських авторів (журнал »Svet socializmu«, де без підпису з'явилася стаття «Ані раб, ані пан», газети »Kultúrny život«, »Práca«, які передрукували уривки із статті О. Корнійчука, газета »Nové slovo«, що опублікувала статтю П. Березова, газета »Bojovník« — А. Воложеніна та ін.). Журнал »Slovenské pohľady« надрукував оповідання Н. Рибачака про Шевченка «Смерть поета» у перекладі Й. Ваври. Згодом, 1956 року його було знову опубліковано в цьому самому журналі в новому перекладі Павла Лічка. Оригінальні статті про українського поета написали тоді М. Штепан, Рудольф Бртань, Франтішек Вокал, Ян Штевчек з Людовітом Гараксимом, Йозеф Банський та ряд інших авторів. З них особливий інтерес викликає тепер стаття «Шевченко і Словаччина» Йозефа Банського, яку він закінчив так:

«Сучасний ювілей — це не лише нагода переглянути наше ставлення до Шевченка, а й початок дослідницької роботи в галузі пізнання наших взаємних культурних і літературних зв'язків»³⁸.

Через рік Йозеф Банський, рецензуючи на сторінках газети »Lud« нове празьке видання вибраних творів Т. Шевченка 1951 року, гостро критикував словацьких літературознавців і перекладачів:

«Якщо чехи повинні ще багато зробити у справі ознайомлення із Шевченком, то ми, на мою думку, — все. Жодне словацьке видавництво не вважало досі за потрібне здійснити хоча б невелике вибране його поезій. Навіть

³⁷ Lud, 2, 1949, č. 261.

³⁸ Ibidem, 1951, č. 73, str. 4.

літературна журналістика під час Шевченкового ювілею нетактовно відмовчувалась. Це вже хвороба, що має глибше коріння: брак фахово підготовлених кадрів, нерозвиненість нашої критики в галузі оцінки слов'янських (за винятком російських) поетичних перекладів. Звертаємо на це увагу, хоч побіжно»³⁹.

Наприкінці статті Банський висловлює таке побажання:

«Ця рецензія є водночас побажанням, щоб чим швидше з'явилися словацькою мовою його твори і до того в такому обсязі, як на це заслужив геніальний творець «Кобзаря», «Гайдамаків», «Кавказу» та ін. Це справа нашої честі і вдячності великому поетові України, відвічним сусідом якої є і Словаччина, що разом з українським народом поділяла його щастя, страждання і свободу».

Йозеф Банський сам згодом узявся перекладати твори Шевченка, зокрема тоді, коли у Братіславі оголосили конкурс на кращий переклад. Перекладач уже зробив частину поеми «Гайдамаки», але його трагічна смерть, що сталася 1956 року під час аварії літака, перервала цю працю. Молодий, талановитий словацький славіст так і не побачив першого видання творів Т. Шевченка словацькою мовою, до здійснення якого він так палко закликав своїх земляків.

Шануючи його пам'ять, ми вперше публікуємо тут початок Шевченкової поеми «Гайдамаки», що його встигнув перекласти Й. Банський. Він хотів перекласти всю поему і незадовго до своєї трагічної смерті дав мені для ознайомлення цей уривок. До Шевченка, за словами Банського, він прийшов через польську літературу, яку докладно вивчав, і, зличайно, саме внаслідок цього, зацікавився насамперед «Гайдамаками». Друкуючи цей переклад, ми хочемо звернути увагу на те, що коло словацьких перекладачів, які прагнули увести Шевченкове слово до свого рідного середовища, чимраз розширювалося. Нижче подаємо текст перекладу:

³⁹ Ibidem, 1952, 10. 9. 1952.

H A J D A M Á C I

Poéma

Vasyľovi Ivanovyčovi Hryhorovyčovi
na pamiatku 22. apríla 1838

Hľa, všetko plynie, letí — bez konca kraja . . .
Len kde sa vzalo? kam sa pomínulo?
Či hlúpi, či múdri — ti to nevybája,
Raz život, raz smrť . . . Jedno kvitnúť chcelo,
to druhé zvädlo zas, sta by usnúť malo . . .
A list zžltnutý vietor poroznášal.
No slniečko vstáva, tak jak vstávavalo,
a zore rudé ako kedys' pláli,
pláť budú aj potom, a ty, bieľolíci,
na nebeský azúr k výškam vyletiš,
do jarčeka nazrieš, tamto ku studnici
a žiarivý pohľad spustiš v mora tiš . . .
i ponad Babylon, kde je záhrad sila,
čo za osud našim sudba pripravila.
Ty večný bez konca! Ja rozprávam rád,
Tak rozprávam, ako s bratom, sestrou malou,
chcem ti dumku spievať, čoš' mi pošepol,
nuž tak mi porad, kde striasť sa všetkých žiaľov?
Ja nie som tuná sám, sirota nie som:
Mám detí plný svet, kde sa mám s nimi dieť?
Do hrobu ísť s nimi? Duša, to je hriech!
A možno ľahší bude pre ňu tento svet,
keď zbadá tie slzy, slová bez útech,
nad ktorými ona kedys' vzlykávala,
nad ktorými tíško plakávala.
V nich duša moja: nechcem ísť s nimi v hrob.
Jak blankyt bez konca kraja, nekonečný,
tak duše byt je tuná stály, večný,
A kde bude ona? Chimérne slová!!
Nuž nech spomnie ktosi na ňu na tom svete, —
veď neslávny sa ho môže ťažko vzdaf,
tak vravte, devy, vám treba rozprávať!
Vás ona ľúbila, vy ružové kvety,
váš smútok vedela z duše vyspievať.
Prv kým slnko vyjde, oddychujte, deti,
ja pozriem, kde vodcu by vám mohol vziať.

Chlapci moji, hajdamáci,
svet vám šíry rastie!
Chodte, chlapci, šírym svetom,
hľadajte si šťastie.
Chlapci moji nevelikí,
nerozumné deti!
Kto vás milo, bez matere,
vítať bude v svete?
Chlapci moji, orli moji!
Leťte k Ukrajine, —
hoc vás tam aj zloba čaká,
ste tam v domovine.
Tam sa nájde duša štedrá,
tá vám zhynúť nedá;
a tu . . . a tu . . . ťažko, deti!
Sotva pustia v chatu,
postretnú vás, vysmejú sa, —
takí sú to ľudia:
múdri, slávni, vyučení,
aj to slnko žhania:
— Nie tam, vravia, východ slnka,
nie tak má nám svietiť;
tak, hľa, vravia, nech nám svieti . . . —
Čo už máme robiť!
Treba slúchať, možno oza;
nie tamto je východ,
jak to múdri vyčítali . . .
Mudrci a basta!
A čo na vás oni riekau?
Poznám vašu slávu!
Vysmejú sa požartujú,
hodia popod lávku.
— Nech si, vravia, odpočinú,
kým otecko vstane,
rozpovie nám našským slovom
bajky o he'maroch.
A toť, hlupák, rozpráva už
mŕtvym, márnym slovom,
Jaremu, hľa, akéhosi
pred oči nám vedie
v krpoch iba! Hlupák, hlupák!

Bolo a už nie je.
 Nad kozáctvom, nad hetmanstvom
 hrob vysoký čneje —
 nič viac po nich nezostalo —
 hrob už prepadá sa.
 A on chce len, by sme čuli
 spevy starcov zase —
 Márna práca, milý bratku:
 Keď chceš nabrat grošov,
 úctu, slávu, nieto divu,
 spievaj o Matroši,
 o Paraši, veď je naša!
 Kytka, parket, šporneň
 to je sláva!! A on spieva:
 »Hrá nám siré more,«
 a sám pláče; a tu s tebou
 i tvoj krdeľ celý
 v šričiach je... Pravda, múdri!
 Vďaka za tú radu!
 Teplá huňa, aká škoda:
 nie je na mňa šitá —
 pod rozumným vašim slovom
 lož a fa'oš skrytá.
 Prepáčte mi!... Vykrikujte,
 veď vás počuť neni,
 nepozveni vás k sebe,
 ľudia vyučení,
 ja som hlupák, iba sebe
 v svojej chatke malej
 zapievam si, ponariekam
 ako malé dieťa.
 Zapievam si — more hudie,
 večor s vánkem hrá sa,
 hrob vysoký i step čierna
 s vetrom rozpráva sa.
 Zapievam si — hrob sa dvíhne,
 otvára sa v chvíli
 a až k moru Záporožci
 step širokú skryli,
 atamani na vraníkoch
 vpredu s bunčukami

vyhrávajú . . . Avšak prahy
medzi rákoviami
hučia, stonú rozsrdené,
čosi strašné hudú.
Počúvam i ponáhľam sa
a starcov sa pýtam:
— Hej, bafkovia, čo ste smutní?
— Neveselo, synku!
Dnepr na nás rozhneval sa,
p'áče Ukrajina . . . —
I ja plačem; no a zatiaľ
v pyšných radoch idú,
kráčajú si atamani,
stotníci a páni
s hetmanami: všetci v zlate
až ku mojej chate —
prišli, kolo mňa si sadli
o Ukrajine si
rozprávajú, vyprávajú
jak Sič budovali,
jak kozáci v svojich člnoch
prahy prepávali;
jak si zašli šírym morom
zhrat sa ku Skutari,
jak si fajky zapálili
v Poľskej pri požari;
v Ukrajinu vrátili sa,
by si zaplakali.
— Zahraj kobzar, nalej, šenkár!
Všetci zahučali.
Ten sa smeje, vínko leje,
stojí stále pevne;
kobzar hrá im a kozáci —
až Chortyca duní —
tanec hopák, metelicu
v kole vedno skáču;
krčah ide, vytrieda sa,
až im celkom vyschne.
— Krúť sa, pán môj, bez župana,
krúť sa, vietor, polom,
zahraj, kobzar, nalej, šenkár,

kým sa osud zvráti! —
V bok sa schytli; m'ad' si sadla
k starým; tí jej hudú:
— Len tak, deti! Dobré, deti!
Páni tiež z vás budú! —
Atamani na bankete
vari že sa radia:
chodia sem tam, rozprávajú...
Veľkomožná rada
nestrpela, uderila,
staré nohy skáču,
ja sa divím, obzerám sa,
oči smiechom plačú.

Čudujem sa, smejem, drobné slzy stieram...
Sám nie som tuná, mám možnosť s iným žiť!
Tu v mojej chatke je ako v šírej stepi,
kozáctvo bujnie, čuť trávu šelestí:
tu v mojej chatke belasé more hrá sa,
hrob smútkom kvili, topole šumí štít
a deva Hryca tichúčko spieva zasa, —
nie som sám, ešte mám v svete s kým aj žiť!

Kde je moje dobro, groše,
kde je moja sláva!
A za radu buď vám vďaka
nebola tá pravá.
Bude zo mňa, pokým žijem,
hoci mŕtvym slovom
vylievať žiaľ, smútok, slzy.
Bývajte len zdraví!
Pôjdem synov odprevádzať
na ďalekú cestu.
Nech len idú, snáď tam bude
dakde kozák starý,
ten privíta moje dietky
slzou v starom oku.
Bude zo mňa, vravím vám ja,
vládca nad pánami!

A tak sedím konča stola,
rozmýšľam a hútam:
Koho zvoliť tuná vodcom?

V nádvorí už svitá;
zhasol mesiac, horí slnko,
hajdamáci vstali,
po modlitbe obliekli sa,
kolom mňa si stali.
Smutno, smutno, siroty sú,
mlčky hlavy klonia:
— Požehnaj nás, vravia, baško,
zakiaľ máme silu,
žehnaj nás ty, chceme šťastie
v tom širokom svete. —
— Počkajte len... Svet — nie chata,
vy ste malé deti,
nerozumní. Kto jak vodca
pôjde vpredu s vami?
Kto vás má viesť? Beda, deti,
ťažko mi je s vami!
Choval som vás, vypelichal,
ste už veľkí, smelí,
choďte k ľuďom, bo tí všetci
teraz pomúdreli.
Neučil som ja nikdy vás,
bo mňa vždy len bili,
dobre bili a mnoho preds'
pritom naučili!
*Tma, mna poznám, oxiu však (sic! — M. M.)
nepoznám ani včúť.
Čo vám rieknu? Poďme, chlapci,
idúc môžeme prosiť!
Mám dobrého doma otca,
(vlastného už nemám) —
dá mi radu, ako s vami,
dobré vie už všetko,
jak je ťažko blúdiť svetom
osirelým deťom
a ku tomu — duša dobrá,
kozáckeho rodu!...
Nie je cudzí tomu slovu,
čo mať spievala,
dietky uspávala
a s ním rozprávala.

Nie je cudzí ani slovu
o tej Ukrajine,
ktoré slepý starec, smutný,
spieva tamto v tóni.
Lúbi ju on, dumu pravdy,
tú kozácku slávu,
lúbi ju on! Poďme, chlapci,
na laskavú radu!
Keby nie on mňa bol stretol
tam v tej ťažkej dobe,
dávno by ma pochovali
v snežnom, cudzom hrobe.
Pochovali, odriekali:
— Takéto ledačo... —
Ťažko, veru, blúdiť svetom,
nevediac ni začo.
Minuťo sa ako zlý sen!
Poďme, ch'apci, poďme!
Keď už mi tam po cudzine
nedal takto zhynúť,
i vás príme, bude vítať
ako svoju detvu.
A u neho pomodliac sa,
hor' sa v Ukrajinu!

Dobrý deň ti, otec, v chate
hneď na prahu, v mieste,
požehnaj mi deti moje
na ďalekej ceste!

V Petrohrade
7. apríla 1841.

З нагоди згаданого вже 90-річчя від дня смерті Т. Шевченка Словацький комітет Спілки чехословацько-радянської дружби випустив у світ черговий 3-й номер щомісячної брошури »Kultúrne večery«⁴⁰, повністю присвячений Тарасові Шевченкові. Брошура призначалась

⁴⁰ Kultúrne večery, vyd. SČSP, Bratislava, 1. III. 1951, č. 3, str. 1—39.

⁴¹ Kultúrny život, 1954, č. 11, str. 8, č. 17, str. 3; Smena 1954, č. 57;

для філій Спілки і мала допомогти в організації шевченківських вечорів. У ній було подано орієнтовний план вечора, як для села, так і для міських установ та заводів, надруковано основні тези доповіді про Т. Шевченка та літературний монтаж про життя і творчість поета. У перекладі Рудольфа Бртаня було надруковано такі Шевченкові поезії: «Іван Підкова», «Шафарикові» (маленький уривок), невеличкі уривки з «Гайдамаків» та вірша «Думи мої, думи мої». Тут же було вміщено ряд літературних матеріалів про Україну, поетичних і прозових оповідань та уривків, призначених для виконання на вечорі з метою ширшого ознайомлення словацької громадськості з життям і культурою Радянської України.

У той же час в періодичній пресі Рудольф Бртань друкує поезії «Нащо мені чорні броди», «Заповіт», уривок з вірша «Думи мої», поет Ян Понічан — новий переклад «Заповіту», молодий літературознавець Ян Штевчек — «На панщині пшеницю жала».

Нову хвилю зацікавлення і симпатії до великого Кобзаря викликало в Чехословаччині демонстрування радянського фільму «Тарас Шевченко» (у 1953 році і пізніше), який, як ми вже зазначали, йшов під назвою «Зломлені кайдани». На нього тепло відгукнулись на Словаччині, так само як і в Чехії.

140-річчя від дня народження Тараса Шевченка (1954 р.) було відзначено на Словаччині появою ряду статей і перекладів окремих віршів. Рудольф Бртань знов опублікував «Заповіт», уривок з «Івана Підкови», здійснив переклад вірша «Вітре буйний», надрукував дві статті про поета⁴¹. Вдалу статтю публікує в журналі «Život» Ян Ліпа⁴². Марта Лесна, молодий словацький літературознавець, у статті «Великий Кобзар» знову закликає видавництво розпочати справу видання творів поета, «сплатити велику данину українській літературі, яка після російської є найбільш зрілою і багатою серед слов'янських літератур»⁴³.

З нагоди 96-річчя від дня смерті великого поета

⁴² Život, 1954, č. 9.

⁴³ Hlas ľudu, 1955, č. 17.

в Братіславській газеті »Pravda« друкує статтю «Невмирущий Кобзар» автор цієї праці, який згодом виступає з доповіддю про нього на урочистому вечорі, влаштованому в Братіславі Міським комітетом Спілки Чехословацько-радянської дружби. А Рудольф Бртань разом із заміткою про Шевченка публікує в газеті »Lud« свій новий переклад «Сонце заходить, гори чорніють».

Останні переклади Рудольфа Бртаня із Шевченка побачили світ 1957 року, коли в періодичному братіславському виданні »Poznávame Sovietský sväz« було надруковано «Заповіт», уривки з «Гайдамаків» та з вірша «Думи мої, думи мої»⁴⁴.

1957 року з'являється перший переклад із Шевченка Юліуса Кокавця. Була то поетова «Думка» («Нащо мені чорні брови») опублікована на сторінках братіславської «Правди».

24 лютого 1958 року Словацьке видавництво художньої літератури у Братіславі влаштувало вечір, присвячений Т. Шевченкові, на якому з доповіддю про поета виступив словацький академік Андрій Мраз (згодом доповідь вийшла друком)⁴⁵ і було прочитано неопубліковані переклади Юліуса Кокавця («Кавказ», «Думи мої, думи мої», уривок з «Гайдамаків», «Тополя» та ін.). Подібний вечір, на якому виступив з доповіддю Микола Неврлі, відбувся у квітні 1959 року в Братіславі з нагоди 145-річчя з дня народження великого Кобзаря. Це було напередодні виходу в світ першого окремого словацького видання вибраних творів Т. Шевченка.

На вечорі також читалися переклади, зроблені Юліусом Кокавцем.

* * *

Отже, протягом останніх років на Словаччині у справі пропаганди творів Т. Шевченка було зроблено незрівнянно більше, ніж за сто попередніх років. Досить велика кількість статей про поета, що з'явилася в словацькій пресі

⁴⁴ Poznávame Sovietský sväz, SV SČSP, Bratislava, 30. I. 1957, str. 6—8.

⁴⁵ A. Mráz, Stručne o Tarasovi Ševčenkovi, Nová literatúra, II, č. 12, 1958.

з 1945 року, хоч більшість з них і не відзначається оригінальністю та глибиною думки (це, безперечно, зумовлено й тим, що вони мають газетний характер), спричинилася до популяризації життєвого шляху Шевченка. А перше видання його творів у перекладі на словацьку мову відкриває зараз для широких кіл словацьких читачів можливість глибоко пізнати і творчий шлях безсмертного Кобзаря.

Справді, довго треба було чекати Шевченковому слову, поки воно в такому обсязі стало здобутком словацької літератури. Але тепер йому, врешті, відкрито широку дорогу на Словаччину, і треба сказати, що такого повного видання не розпочато ще в жодній країні за межами Радянського Союзу. Адже це лише перший том творів поета з тих трьох, які мають вийти у Братиславі. У цьому томі, який називається »*Dumy moje . . .*«⁴⁶, опубліковано майже всю поетичну спадщину Т. Шевченка до 1847 року (до його заслання). У другому буде опубліковано решту його поетичних творів, а також ті вірші, які з недогляду випали з першого тому. До третього ж мають увійти «Назар Стодоля», вибране з прози, листування і уривки з «Журнала».

Виданий том своїм обсягом перевершує дотеперішні окремі чеські видання творів Т. Шевченка, яких у Празі з 1900 року вийшло десять. На основі цього порівняння легко скласти собі уявлення про важливість книги «*Dumy moї . . .*», яка не лише є справжньою подією в словацькій перекладній літературі, не лише яскраво свідчить про все більший розвиток літературних зв'язків між Словаччиною та Україною, але є також відрадною подією у шевченкознавстві взагалі.

Поява першого тома словацького видання творів Шевченка — це наслідок копіткої, любовної праці зовсім молодого словацького перекладача Юліуса Кокавця, що про його зацікавлення Шевченком та окремі переклади віршів поета ми вже говорили. Тут, однак, хочеться на-

⁴⁶ Ševčenko Taras, *Dumy moje . . .* Vybrané spisy v 3. zväzkoch. I. Preložil Julo Kokavec. Úvodnú štúdiu napísali, poznámky a vysvetlivky spracovali Mikuláš Nevrlý a Michal Molnár. SVKL, Bratislava, 1959. Edícia svetových klasikov, 93.

TARAS ŠEVČENKO

DUMY MOJE

SLOVENSKÉ VYDAVATEĽSTVO KRÁSNEJ LITERATÚRY

Обкладинка першого словацького видання творів Т. Шевченка, що виходять у трьох томах у Братіславі (переклад Ю. Кокавця).

вести слова самого перекладача про те, як він вперше почув ім'я Тараса Шевченка.

«Колись, у 1947 році, — пише Ю. Кокавець на сторінках газети »Kultúrny život«, — я гортав книжку балад Шевченка (вона залишилася в мене від якогось Льошова — солдата Радянської Армії), читав її по складах не так з цікавості, як через брак підручників російської мови. Мене вводило в оману потрійне українське «і». Тоді я навіть не знав про існування української літературної мови. Згодом, з допомогою школярської російської мови мені вдалося розібрати кілька жартівливих народних пісеньок, якими так щедро перейнята творчість Шевченка. Вони мені дуже сподобалися. І саме на них я вперше спробував перекладати Шевченка (правда, на 3—4 роки пізніше). Завдяки цій випадковості і товаришам-українцям, що живуть на нашій території, я ближче познайомився з поезією «найбільшого з Кобзарів»⁴⁷.

Здійснити переклад поетичних творів Шевченка на словацьку мову доручило Юліусу Кокавцеві Словацьке видавництво художньої літератури для тритомного видання, детальний проєкт якого запропонував у 1956 році згаданому видавництву автор цієї роботи.

До Кокавця тільки Рудольф Бртань мав намір перекласти всього «Кобзаря». Про це він писав в одній зі своїх неопублікованих статей:

«В мене не було, так би мовити, попередників, однак не було й нікого такого, хто зумів би порівняти мої переклади з оригіналом і визначити та оцінити їх позитивні і негативні якості. В листопаді 1949 року в мене були, задовго до багатьох чеських, здійснені переклади всього «Кобзаря», вибраного шевченківських поезій до кінця 1847 р. і повністю «Гайдамаки». Я запропонував ці переклади, добру половину Шевченкової поетичної спадщини . . . , Яну Смеркові, щоб той їх видав у «Камерній бібліотеці». Але його «Камерну бібліотеку» було ліквідовано на початку 1950 року. І таким чином Шевченка мала видати «Правда» (Матушка і Грегорова з Смерком). Смерк навіть виписав, які з віршів підійшли б для мен-

⁴⁷ Kultúrny život, 1959, č. 19.

шого вибраного. Але врешті до редагування ніхто не взявся, справа зєолікалася, потрапила в Спілку словацьких письменників. Через військову службу Ференчик не міг прорецензувати рукопис і мені його повернули.

Я знову спробував вислати переклад «Кобзаря» і особливо «Гайдамаків» на конкурс, який оголосив Уповноважений у справах освіти . . .»⁴⁸

Усі спроби Рудольфа Бртаня здійснити окреме видання творів Шевченка закінчилися нічим. Тільки окремі вірші йому вдавалося друкувати в періодичній пресі. І все ж він багато зробив у справі популяризації творів та імені Шевченка на Словащині у повоєнний період. Те, що велика робота Бртаня так і не побачила світу, ніякою мірою не зменшує його заслуги в цьому питанні.

Бртань справедливо нарікав, що йому не пощастило видати «Кобзар» через брак фахівців української мови і літератури та через незацікавленість словацьких культурних організацій.

Аналогічні приклади ми мали змогу бачити і в історії чеських видань творів Т. Шевченка. Коли чеська поетеса Ружена Єсенська зробила переклад першого чеського видання вибраних творів Шевченка, їй довелося чекати майже 9 років, поки він побачив світ у виданні Чеської Академії (1900 р.). Тернисту путь пройшли і «Гайдамаки» у Празі, де щойно 1951 року, після довгих поневірянь письменнику Мілану Ярішу вдалося надрукувати свій переклад поеми окремим виданням.

Повертаючись до першого тома поезій Шевченка, що вийшов у Словацькому видавництві художньої літератури, хочеться відзначити, що, на противагу останнім чеським виданням, тут жоден твір не подано скорочено. Більше того, чимало з них взагалі вперше входить в чехословацьку літературу саме через це видання.

Здійснення перекладу усього тома однією людиною — це справді творчий подвиг Ю. Кокавця. Адже в цьому томі Шевченко представлений і як майстер широких епічних полотен, і як ніжний лірик, і як поетичний виразник глибоких філософських розмірковувань (напри-

⁴⁸ З рукописних спогадів Р. Бртаня (зберігаються в мене).

клад, парафрази «Давидових псалмів»), не говорячи вже про гострі політичні твори, такі як «Сон», «Кавказ» тощо. Наважитися передати все це в художньому перекладі одній людині, а до того ще такій, яка нещодавно розпочала свій поетичний шлях, було нелегко. Адже на інші мови Шевченкові твори перекладає часом багато людей⁴⁹.

Появу першого словацького видання вибраних творів Шевченка тепло привітала словацька і чеська громадськість. Ф. Тіхий, один з найстаріших сучасних чеських прихильників творчості українського поета, виступив з рецензією під недвозначним заголовком: «Успішний перекладацький подвиг», — в якій високо оцінив роботу Кокавця.

«З книгою «Думи мої», — говорить він, — словацька література дістала вклад, якому по праву можуть заздрити навіть великі літератури»⁵⁰.

Знайомлячись з перекладами Ю. Кокавця, часто буваєш вражений і приємно здивований тим, до якої міри Шевченко у словацькому «вбранні» залишився самим собою. Щоб виконати таку роботу, здібному перекладачеві треба було не тільки досконало знати рідну мову і вивчити українську, не тільки відчувати дух шевченківських віршів, а й палко полюбити свою справу, вірити в її важливість.

Українська поезія, зокрема поезія Т. Шевченка, знайшла в особі Ю. Кокавця справжнього запального поклонника, який зумів проникнути в її ідейний зміст, добре відчутти форму. Перекладачеві вдалося зробити зрозумілими та близькими словацькому народові народну співучість і революційний характер Шевченкових віршів. В роботі над перекладами Кокавцеві сприяла близькість двох мов. Виявилось, що чисто народний і при тому такий вишуканий вірш українського Кобзаря можна прекрасно віддати з допомогою мелодійного і лагідного вірша словаць-

⁴⁹ Так, наприклад, до роботи над перекладом «Кобзаря» 1954 р. у Москві було залучено понад п'ятдесят перекладачів. Великі колективи працювали і над здійсненням видання вибраних творів Шевченка в перекладах на інші мови народів Радянського Союзу, а також і за його межами, як в Німеччині, Польщі та ін.

⁵⁰ Kultúrny život, 1959, č. 27, str. 4.

кого, а часті Шевченкові архаїзми і типові для української народної поезії згороти — з допомогою словацької мови часів Л. Штура, сучасника українського поета.

Звичайно, що в книзі, яка містить 65 поетичних перекладів, знайдемо і ряд недоліків, викликаних, переважно, недосконалим ще подекуди знанням української мови. У зв'язку з цим є приклади, правда, дуже рідкі, послаблення ідейного звучання оригіналу. Так, пригадаймо кінцівку відомого «І мертвим, і живим...». Ось як вона звучить в оригіналі:

Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

Переклад же Кокавця зроблено зовсім не в дусі Шевченка:

Objímte sa, bratia moji,
ja vás požehnávam.

Далеке від оригіналу й закінчення популярного вірша «Мені однаково», де замість Шевченкового:

Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені! —

У Кокавця читаємо:

že Ukrajinu nenasytné
hordy kmášu a dusí dým
a otupení ohňom ľudia...
ó, s tým sa nikdy nezmierním.

Підкреслені слова — це просто власне додумування перекладача.

У вірші «Не женися на багатій» Ю. Кокавець Шевченкові слова: «Оженись на вольній волі, /на козацькій долі», — невдало переклавши: »Kozáčku si vyber, bratku, /slobodná ti vôľa«, зовсім перекреслив зміст оригіналу.

Як типовий приклад невірною розуміння українського тексту можна навести зовсім прості рядки «І мертвим, і живим...» Відомі слова:

Славних пралідів великих
Правнуки погані!

Ю. Кокавець переклав:

Pradedov ste veľkých, slávných
pravníci — poľani.

думаючи, мабуть, що в українській мові слово «погані» має те саме значення, що й у словацькій — «язичник» (poľan).

Наведені тут помилки, звичайно, зовсім не типові для всієї роботи Кокавця. Та їх і не так багато. Вони можуть бути легко виправлені в новому виданні. Загалом же, як про це говорилося вище, його переклади вдалі.

Коли простежувеш шлях, який пройшли твори Шевченка в словацькій літературі від часу появи першого перекладу до видання книги «Думи мої», мимоволі впадає в очі, що майже всі перекладачі зупиняли свою увагу насамперед на «Заповіті». Його перекладали, друкували, знову працювали над перекладами, тими самими й новими, знову опубліковували в пресі, здебільшого до шевченківських днів. Усі, хто звертався до спадщини поета, цікавились переважно його невеликими поезіями, такими як «Садок вишневий коло хати», «У тієї Катерини», «Ой одна я, одна», «На панщині пшеницю жала», «Не женися на багатій», «Тарасова ніч» та ін. З поеми «Гайдамаки», вірша «Думи мої...» та послання «Шафарикові» друкувалися тільки незначні уривки. Найбільшим твором, який вийшов друком до 1959 року, був уривок з «Никити Гайдая»; прозою, «Журналом», листуванням Шевченка ніхто не цікавився. Довго не звертали уваги і на його

єдиний закінчений драматичний твір — «Назара Стодолю». Шевченко був відомий передусім як поет і то лише з кількох його творів, що дуже мало розкривали справжнє його обличчя як революційного демократа, бунтаря. Майже не знали і філософські думки, закладені в кращих творах Кобзаря. А коли взяти до уваги слабку обізнаність широкої словацької громадськості з побутом, культурою, історією українською народу, з конкретними умовами його життя та боротьби, тобто з усім тим, з чого виросла, чим живилася Шевченкова муза, буде цілком зрозуміло, яке велике значення для ознайомлення широкої словацької громадськості з життям та культурою українського народу в минулому відіграє нещодавно випущене перше окреме видання вибраних творів найбільшого українського поета — Тараса Шевченка.

Але навіть у наш час трапляються іноді прикрі випадки, які, на жаль, не можна обминути.

1956 року було здійснено переклад «Назара Стодолі» на словацьку мову. Його досить вдало і сумлінно зробив словацький перекладач Павел Лічко, який до того часу перекладав дещо з української літератури, особливо з І. Франка та О. Корнійчука. 18 серпня 1958 року «Назара Стодолю» передавало словацьке радіо в понеділковій серії «П'єса тижня в радіомовленні».

Наступного дня у братіславській газеті «Večerník» з'явилася стаття «Критичніший вибір!»⁵¹, автор якої підписався криптонімом — ако — . Критик гостро осудив один з кращих творів української класичної драматургії, на якому виховувалося багато поколінь українських акторів, який свого часу ішов на сцені Московського Малого театру, який уже на початку цього століття поставлений у Празі, де вийшов і окремим виданням в популярній серії «П'єси народного театру» та здобув дуже схвальну оцінку чеської критики.

Простий і ясний сюжет, в основі якого лежить нестаріюча тема вірного кохання і дружби, чомусь здається рецензентові примітивним, характери — плутаними, відтворення «чудових українських звичаїв» (за словами

⁵¹ Večerník, 1958, č. 194.

автора передмови до чеського видання п'єси) — «нудним фольклоризуванням» тощо. Він критикує Шевченка за те, що зображені в п'єсі події дуже далекі від сучасного слухача(?!), що про «засудження часу» тут важко говорити. Ясна річ, що критик, який виступає з естетських позицій і дуже далекий від розуміння народності художнього твору, який не бачить гостроти соціального конфлікту «Назара Стодолі», ніколи не відчує невмирущої свіжості і краси Шевченкового слова. І хоч як він намагатиметься «віддати належне» генію Шевченка, говорячи про «Назара Стодолю» як про виняток з його творчості, він не зрозуміє до кінця усієї літературної спадщини великого майстра слова, не збагне, чим ця п'єса може бути близька сучасному слухачеві, і не лише українському, а й словацькому.

А про те, що словацький слухач правильно розуміє п'єсу, ми мали змогу судити хоча б з того, як схвально сприйняли передачу прості люди Братіслави, як подобалися їм пісні, що їх автор статті у «Večerník-u» радив просто викинути, як зворушила їх доля Галі і Назара.

Нема чого й говорити, що «Назар Стодоля» був у свій час в Росії зовсім новим явищем у тогочасній драматургічній літературі. Щоправда, Шевченко не викладав у цій п'єсі, як у поезії, свої погляди, але у ній вірно змальовано картини з життя українського села, правдиво відтворено характери, побут і звичаї народу.

Сверідну, ділову відповідь автор згаданої замітки дістав щойно 1960 року, коли напередодні шевченківських днів Словацьке видавництво художньої літератури випустило у Братіславі згаданий переклад «Назара Стодолі» окремим виданням⁵² як 13 том «Бібліотечки театральних п'єс».

До перекладу додано післямову Еміла Легута «Віконце до українського театру», що містить основні відомості з історії українського театру й драматургії. Але найбільше уваги автор приділяє постаті Шевченка.

Автор відзначає близькість п'єси Т. Шевченка до сло-

⁵² T. Ševčenko. Nazar Stodola. Hra. Preložil Pavel Ličko. Doslov Emil Lehuta. Návrhy scén Otto Šujan. SVKL, Bratislava 1960, str. 84. — Edícia divadelných hier, 13.

вацьких драматургічних творів зокрема Тайовського, і хоч не згадує прямо виступу братіславської газети »Večerník«, в кінці своєї статті дає їй відсіч, говорячи про те, що «наш читач, слухач (підкреслення наше. — М. М.) або глядач не буде собі при «Назарі Стодолі» ламати голову над історичністю п'єси, а вона буде для нього і може для нього бути насамперед картиною часу, який в художніх образах представляє нам Шевченко і народна традиція духа нашого східного слов'янського сусіда, культурі якого цим виданням ми скромно сплачуємо великий борг».

Отже, словаки хочуть чимшвидше заповнити ту велику прогалину, яка існує в їхній літературі щодо літератури українського народу, а також відомостей про його життя й культуру, прогалину, що є сумною спадщиною минулого і ще донедавна відчувалася досить сильно. Тепер, за сприятливих умов вільного розвитку словацької національної культури, що їх створив соціалістичний лад, вона може бути і буде заповнена.

ВИСНОВКИ

Весь той численний матеріал, який дав нам змогу показати все-сторонні чеські та словацькі зацікавлення творчістю Тараса Шевченка, ще раз переконує нас у тому, що з його появою українська література відразу ж вийшла на міжнародну арену. І поряд з іншими народами українським поетом зацікавилися чехи й словаки.

Показово, що одними з перших у Чехії, хто виявив інтерес до творчості Т. Шевченка, були видатні представники вітчизняної революційної і демократичної літератури, такі чеські радикальні демократи, як Й. В. Фріч, К. Сабіна, Е. Вавра. Серйозно цкавлчлись прогресивною російською літературою і шукаючи своїх ідейних спільників серед письменників інших братніх слов'янських народів, вони не могли не знайти дороги й до Шевченка. Адже він, як про це ще 1862 року писав К. Сабіна, намагався не лише знайомитися з характером народу, а й повчати його, розповідати йому про ті обставини, що про них за умов жорстокого російського самодержавства голі було говорити. Саме це й викликало ті гоніння, яких зазнав поет.

Отже, до чехів Шевченко прийшов як великий поборник соціальної справедливості й виразник революційних ідей. Тим самим він був для них найбільшим представником української літератури і одним з представників літератури світової.

З того часу, коли чеські літератори ознайомилися із зразками поезій основоположника нової української літератури, вони продовжували систематично звертатися до нього, і перекладами його поезій та численними статтями популяризували його ім'я серед чеської громадськості.

Аналіз тих статей про Шевченка, що з'явилися в чеській пресі на протязі 60—70 років XIX ст., показує, що пишучи їх, чехи кори-

стувались як українськими, так і російськими (Добролюбов), а особливо — польськими (Баттаглія, Совінський та ін.) джерелами, так само як згодом чеська преса великою мірою допомагала у цій же справі інонаціональним авторам. Таким чином, чеські автори уважно стежили за літературою про Шевченка, яка з'являлася в інших країнах. І це природно: чехи завжди підтримували широкі літературні й культурні зв'язки з іншими народами, зокрема й особливо — із слов'янськими.

До українського народу, його літератури чехи також виявляли щирі симпатії ще до Шевченка. Знайомство з його творами викликало в них потребу ще більше поширити свої знання про Україну, її історичну долю. Прийшовши до Чехії, великий Кобзар відкрив тим самим нову сторінку в українсько-чеських літературних зв'язках.

Ті численні переклади творів Т. Шевченка, які з'явилися в минулому столітті в Чехії, гідно репрезентували українську поезію. Своім характером (це переважно романтичні твори поета) вони були близькі до поезій його чеських сучасників — К. Я. Ербена, Ф. Л. Челаковського та ін., а також до чеських народних пісень, і отже, могли здобути популярність серед чеської громадськості. Щоправда, революційна спрямованість творчості Т. Шевченка знайшла в Чехії ширший відгомін значно пізніше, щойно в перших десятиріччях нашого століття, коли з'явилися перші переклади «Заповіту», уривків із «Сну», «Кавказу» тощо.

Під час існування буржуазної Чехословаччини виразно відчувається ослаблення інтересу до Шевченка в Чехії. Над вивченням його життя і творчості працюють лише окремі чеські славісти, Шевченко стає, власне, кабінетним поетом, з яким знайомляться принагідно, про якого згадують в ювілейні дні. І от ім'я найпопулярнішого українського поета намагається використати у своїх цілях українська буржуазна еміграція. Вона прагне нав'язати своє тлумачення його творчості широкій громадськості. Цим спробам дає гостру відсіч чеська прогресивна преса, яка послідовно продовжує справу популяризації імені Шевченка, наголошуючи перелусім на соціальному звучанні його поезії. Статті про Шевченка, поряд з іншими заходами, пов'язаними з його іменем, чеські прогресивні діячі використовують як легальну можливість виявити свої симпатії до батьківщини великого Кобзаря, Радянської України і всього Радянського Союзу.

Справжнє знайомство з творчістю українського поета-революціонера широких кіл чеської громадськості відбулося після пам'ятного 1945 року, коли трудящі взяли владу в країні до своїх рук і вста-

новили народно-демократичний лад. Протягом короткого часу з Шевченка було здійснено незрівнянно більше перекладів, ніж за весь попередній період.

Уже 1946 року у звільненій військами Першого українського фронту Празі виходить окреме видання творів славетного поета з передмовою Зденека Неєдлого. Після цього з'являються нові й нові переклади, що доходять до найширших кіл читачів. Шевченкове ім'я популяризують вже не окремі ентузіасти, а й державні та громадські установи і організації шляхом влаштування численних тематичних виставок, вечорів, через радіомовлення, демонстрування кінофільмів тощо.

Сьогодні чехи вже справді можуть сказати про українського поета так, як було названо доповідь, виголошену 1951 року в пражському Національному театрі на урочистому вечорі, присвяченому 90-й річниці від дня його смерті, — «наш Шевченко».

Він став для чехів та словаків уже справді своїм — і не лише як поет-романтик, а й як борець-революціонер, що може сказати багато повчального. Разом з іншими кращими представниками чеської й зарубіжної літератури Шевченко своїми творами навчає читача любити батьківщину і глибоко ненавидіти все те, що пригноблює людину, сковує людську думку.

Завдяки народно-демократичному ладові тепер створено всі умови для проникнення Шевченкового слова і на Словаччину, де в минулому він був майже невідомий широким народним масам. Сьогодні словацька перекладна література вже більше не відстає від тих літератур, де твори Шевченка перекладалися віддавна і досить систематично.

У повоєнний час за межами СРСР українська доживтнева та радянська література найширше представлена в Чехії та на Словаччині, де провадиться систематична робота по популяризації найкращих її здобутків. Про це свідчить і велика кількість перекладів, і численні дослідження з питань української літератури, і влаштування загальнодержавних тематичних конференцій та обговорень читачами окремих творів українських авторів. Проголошені Спілкою Чехословацько-радянської дружби «Місяць Радянської України» (березень, 1951 рік) та «Рік Радянської України» (1958) чимало сприяли систематичнішому ознайомленню чехів і словаків з життям та культурою, в тому числі й літературою УРСР. Для підвищення професійного рівня чеських перекладачів з української мови вони організовані в гурток при «Клубі перекладачів» Спілки чехословацьких письменників.

Так окремі факти часто принагідних взаємних ознайомлень з літературою й культурою чехословацького й українського народів, окремі факти зустрічей, листування, допомоги один одному ряду культурних діячів обох країн в далекому минулому поклали початок справді багатих традицій чехословацько-українських культурних і особливо літературних зв'язків. Вони по-справжньому зміцніли уже в наш час, за нових умов, після встановлення в Чехословаччині народно-демократичного ладу, коли між обома народами, як і між усіма народами соціалістичного табору, запанувала щира дружба, освячена під час останньої світової війни кров'ю їхніх кращих синів.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Уривок з присвяти «Шафарикові» до поеми «Єретик». Автограф Т. Шевченка. Стор. 72.
2. Титульна сторінка першого тому так званого празького «Кобзаря», що вийшов друком у Празі 1876 року. Це було перше на свій час повне нецензуроване видання творів Т. Шевченка. Стор. 82.
3. Фотокопія перекладу популярного вірша Т. Шевченка «Думи мої», знайденого в архіві Сватоплука Чеха після його смерті й опублікованого як оригінальний твір великого чеського поета. Стор. 149.
4. Титульна сторінка першого чеського видання вибраних творів Т. Шевченка. Стор. 161.
5. Присвята перекладачки Ружени Єсенської Івану Франкові. Стор. 162.
6. Фотокопія першої сторінки рецензії Івана Франка на переклади поезій Т. Шевченка, здійснені Р. Єсенською та Й. Коларжем. Стор. 179.
7. З листа Ружени Єсенської до Франтішка Ржегоржа (від 2. XI. 1893 р.). Стор. 182.
8. Перший повний переклад «Єретика» на чеську мову здійснив 1907. р. Н. Жерновський на Україні. Разом з оригіналом його було опубліковано в чеському журналі »Ruský Čech«, який виходив у Києві. Стор. 192.
9. Обкладинка першого словацького видання творів Т. Шевченка, що виходять у трьох томах у Братіславі. Стор. 270.

Примітка автора:

Автор вважає своїм обов'язком подякувати за люб'язну допомогу всім установам та окремим працівникам, які пішли йому назустріч при написанні цієї праці.

Щиро дякую працівникам Національного музею і Літературного архіву Національного музею у Празі та Архіву Чехословацької академії наук, Відділів рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та Публічної бібліотеки АН УРСР в Києві, бібліографічному відділу Слов'янського інституту Чехословацької академії наук у Празі, працівникам університетських бібліотек у Празі, Брні, Братиславі та Києві, празької Слов'янської бібліотеки та Центральної бібліотеки Словацької академії наук, а також дирекції Київського державного музею Т. Шевченка, які допомогли мені роздобути багатий фактичний матеріал.

За цінні зауваження щиро подяку складаю зокрема академіку АН СРСР та АН УРСР М. Т. Рильському, члену-кореспонденту АН УРСР, проф. Є. П. Кирилюку, доктору філ. наук М. Д. Бернштейну, члену-кореспонденту Чехословацької академії наук, проф. Ю. Доланському та науковому співробітникові Національної бібліотеки у Празі Я. Кунцові.

З М І С Т

	Стор.
ВСТУП	9
I. ПЕРШІ ВІДОМОСТІ ПРО УКРАЇНСЬКУ ЛІ- ТЕРАТУРУ І ШЕВЧЕНКА В ЧЕХІЇ	31
II. ЧЕСЬКА КРИТИКА ПРО ШЕВЧЕНКА	61
III. ШЕВЧЕНКО В ЧЕСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ	133
IV. ПАМ'ЯТІ ШЕВЧЕНКА	
Шевченківські вечори	205
Шевченківські виставки	218
Шевченко в чеському образотворчому мис- тецтві	220
Шевченко в чеській музиці. Зацікавлення українськими народними піснями на слова поета	225
Художня література чеською мовою про Шевченка	228
V. ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО НА СЛОВАЧЧИНІ	235
ВИСНОВКИ	279
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	284

Михайло Мольнар

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ЧЕХІВ ТА СЛОВАКІВ

Видало Словацьке педагогічне видавництво
відділ української літератури

Головний редактор Іван Мацинський
Завідуючий редакцією Федір Ковач
Редактор Василь Дацей
Технічний редактор Уляна Сушко
Художнє оформлення Юрія Кресили

13 — Ухвалено СНР-ВШК за № 24227/60-ВВ —
№ публікації 851 — Тираж 1000 — Видання перше
— У набір здано 29 грудня 1960 — Випуковано
у угрудні 1961 — Папір 5154-01, 70x100, 80 г —
Видрукували Східнославацькі друкарні, н. п., Пря-
шів — Друк плоский — Шрифт гармонд Літера-
турная

Стор. 288 — АА 15,006 — ВА 15,423

Ціна без оправи 23,20
63/VI — 2

Michal Molnár

TARAS ŠEVČENKO U ČECHOV A SLOVÁKOV

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
Odbor ukrajinskej literatúry

Šéfredaktor Ivan Macinský
Vedúci redakcie Fedor Kováč
Redaktor Vasil Dacej

Technická redaktorka Juliana Sušková
Obálku a superobal navrhol Juraj Kresila

13 — Schv. vým. SNR-OŠK č. 24227/60-VO — Číslo publikácie 851 — Náklad 1000 — Prvé vydanie — Rukopis zadaný 29. decembra 1960 — Vytlačené v decembri 1961 — Papier 5154-01, 70x100, 80 g — Vytlačili Východo-lovenské tlačiarne, n. p., Prešov — Tlačené zo sadzby strojovej — Typ písma garmond
Literaturnaja

Strán 288 — AH 15,006 — VH 15,423

Cena viaz. Kčs 23,20

63/VI — 2

Z — 16*01595

